

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Ужгородський національний університет
Інститут транскордонного співробітництва

**СИСТЕМА СОЦІОЛОГІЧНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТРАНСКОРДОННОГО
СПІВРОБІТНИЦТВА**

Матеріали міжнародної науково-практичної конференції
(м. Ніредьгаза, Угорщина, 24-25 вересня 2014 року)

Спеціальний випуск збірника наукових праць

**ГЕОПОЛІТИКА УКРАЇНИ:
ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ**

Випуск 2 (13)

Ужгород • 2014

У збірнику вміщено наукові статті і повідомлення, підготовлені за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції «Система соціологічного забезпечення транскордонного співробітництва», проведеної в рамках реалізації проекту «Кордони очима людей» Програми прикордонного співробітництва ЄСП Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна 2007 – 2013 у м. Ніредьгаза, Угорщина, 24-25 вересня 2014 року.

Видання здійснено за фінансової підтримки Європейського Союзу.

Редакційна рада збірника:

Смоланка В.І.
<i>(голова ради)</i>	— доктор медичних наук, професор
Луговий В.І.	— доктор педагогічних наук, професор
Студеняк І.П.	— доктор фізико-математичних наук, професор
Лендзьел М.О.	— доктор політичних наук, професор

Редакційна колегія:

Устич С.І.	— кандидат філософських наук, доцент
(відповідальний редактор)
Артюмов І.В.	— кандидат історичних наук, професор
(заступник відповідального редактора)
Вовканич І.І.	— доктор історичних наук, професор
Майборода О.М.	— доктор історичних наук, професор
Руденко О.М.	— доктор наук з державного управління, доцент
Черниш Н.Й.	— доктор соціологічних наук, професор

Рецензенти:

- Оленський Й. – професор Лазарського університету в м. Варшава (Польща);
Симчера В.М. – доктор економічних наук, професор, віце-президент
Російської академії економічних наук (Російська Федерація).

Рекомендовано до друку науковою радою НН Інституту євроінтеграційних досліджень ДВНЗ «УжНУ» (протокол № 8 від 29 жовтня 2014 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 20545-10345ПР, видане Міністерством юстиції України 15.01.2014 р.

ЗМІСТ

Компоненти соціологічного сервісу транскордонного співробітництва / <i>Устич С.</i>	5
Місце соціології транскордонних процесів у структурі соціологічного знання / <i>Черниш Н.</i>	20
Коментар до анкет з емпіричного соціологічного дослідження транскордонного співробітництва прикордонних регіонів Угорщини, Словаччини, Румунії та України / Пал Томаш	31
Методологічні складності крос-кордонних соціологічних досліджень / <i>Стегній О.</i>	37
Транскордонне співробітництво в контексті соціології транскордонних процесів / <i>Артьомов І.</i>	48
Методи і результати дослідження двох кордонів в угорсько-українсько-словацькому прикордонні / <i>Шалаї Б., Геро М., Ла-Торре К., Мічінай І.</i>	60
Шенгенський візовий режим між Україною та ЄС: прикордонні території / <i>Мітряєва С.</i>	74
Міжнародно-правове співробітництво Генеральної прокуратури України / <i>Богуцька А.</i>	84
Основні аспекти транскордонного співробітництва України та Румунії в контексті діяльності єврорегіонів / <i>Вовканич І., Андрейко В.</i>	92
Соціологія туризму та її роль у транскордонному співробітництві / <i>Гарагонич В., Гарагонич В.</i>	101
Однорідність європейського територіального планування з точки зору Європейського Союзу / <i>Лукач М., Щурокова Р.</i>	107
Інноваційний університет як чинник розбудови економіки знань / <i>Гусь А.</i>	119
Правове регулювання проблематики спрощення візового режиму та реадмісії: реакція України на виклики Шенгену / <i>Драпач Є.</i>	131
Економіко-соціологічні аспекти євроінтеграції аграрного сектора України / <i>П'ясецька-Устич С.</i>	147
Конституційна реформа в Україні як наслідок формування нової парадигми конституціоналізму / <i>Белов Д., Гриньов В.</i>	159

Основні проблеми та механізми реалізації державних заходів у сфері національної етнополітики України / <i>Жабляк М.</i>	173
Розвиток соціальної структури Східної Словаччини як фактор прикордонної співпраці / <i>Конечний С.</i>	186
Роль міжнародних організацій у системі безпеки країн регіону / <i>Іванцик М.</i>	200
Роль соціології туризму у транскордонному співробітництві / <i>Ключівський Ю.</i>	207
Наукометричні бази даних як інструмент інтеграції вітчизняної науки в європейський і світовий дослідницький та освітній простір / <i>Коцан Л.</i>	217
Правові аспекти лібералізації візового режиму для України / <i>Павлишина В.</i>	229
Актуальні проблеми транскордонного співробітництва в румунському прикордонні / <i>Горват Л., Віраг П.</i>	238
Особливості сучасного стану транскордонного співробітництва Румунії та України / <i>Попович К.</i>	250
Сучасна парадигма розвитку транскордонного співробітництва в Україні: соціологічний вимір / <i>Савицький Є.</i>	265
Європейська група з територіальної співпраці як юридичний інструмент просування ефективності прикордонного співробітництва між сусідніми регіонами Словаччини, України, Угорщини та Румунії / <i>Бенко Р.</i>	273
Війна на українському Сході: геополітичні витоки / <i>Тодоров І., Тодорова А.</i>	285
Сучасний стан лібералізації візового режиму України з ЄС / <i>Ченіжак Г.</i>	296
Вплив зеленого туризму на соціальний розвиток сільських населених пунктів / <i>Пересоляк В., Пересоляк Р.</i>	303
Питання асиміляції русинів-українців Словацької Республіки та проблема політичного русинства / <i>Бенчак О.</i>	310

Сергій УСТИЧ,
кандидат філософських наук,
директор Інституту транскордонного співробітництва,
Надзвичайний і Повноважний Посол,
(м. Ужгород, Україна)

КОМПОНЕНТИ СОЦІОЛОГІЧНОГО СЕРВІСУ СУЧАСНОГО ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

У статті досліджуються основні фактори, що зумовлюють необхідність формування соціологічного сервісу транскордонного співробітництва. Дається означення поняття «соціологічний сервіс», аналізуються його компоненти, зокрема інформаційна, інституційно-організаційна складові, а також блок персоналу. Через призму імплементації проекту «Кордони для людей» Програми Європейського Союзу ЄІСП Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна 2007-2013 рр. розглядається процес формування соціологічного сервісу на новому Східному кордоні Європейського Союзу.

Ключові слова: *транскордонне співробітництво, соціологічна рефлексія, теоретичне та емпіричне соціологічне дослідження, експертна робота, імплементація проекту.*

У суспільному розвитку нерідко відбуваються процеси, пов'язані із, здавалося б, несподіваною актуалізацією тих чи інших явищ. Ці явища у своїй історичній долі ніби отримують «друге дихання», зазнають своєрідної соціальної реінкарнації (як друге видання кріпосництва в багатьох країнах Центральної і Східної Європи після фактичного розпаду кріпосного ладу в Західній Європі в XIII-XIV століттях). Щось подібне відбувається в останні десятиліття із соціальним феноменом кордонів.

Очевидно, проблематика кордонів знову вийшла на перший план суспільних відносин, про що свідчить європейський і вітчизняний розвиток. *Причому в останній час актуалізація проблем кордонів набула воістину драматичного характеру.*

Метою статті є аналіз наріжних проблем, пов'язаних із соціологічним осмисленням сучасних транскордонних явищ, найперше транскордонного співробітництва, та характеристика основних напрямів формування соціологічного сервісу транскордонного співробітництва через призму реалізації проекту «Кордони очима людей». Зокрема будуть розглянуті сучасний стан соціологічного відображення новітніх транскордонних процесів та основні напрями формування соціологічного сервісу транскордонного співробітництва.

Останні події в Європі змушують ще раз повернутися до вже, здавалося б, добре зрозумілих питань, найперше до того, *що ж являє собою феномен кордонів і транскордонних процесів?*

Як відомо, життєдіяльність людини як соціальної істоти в часовому і просторовому вимірах регламентована. Ця регламентація є природною чи соціальною. Феномен кордону – один із найбільш значимих *соціальних регуляторів просторової активності людини.*

Впровадження інституту кордону, тобто *дійсних чи уявних ліній на земній поверхні, що визначають межі сухопутної і водної території держави (державної території), стало радикальним вторгненням людини в природну організацію світу, зокрема в його просторові характеристики.*

Кордон, встановивши штучні міждержавні розмежування, «розірвав» простір політично. *Феномен кордону – один із найбільш парадоксальних, контрверсійних явищ суспільного буття, бо в ньому дуже виразно виступає філософська єдність скінченності і нескінченності (дискретності і наступності) суцього.*

На мій погляд, у проблематиці сучасних кордонів і транскордонних явищ слід ідентифікувати *дві основні групи питань.*

Одна із них пов'язана із суттєвими змінами в просторово-кордонній організації світу, найперше Європи, і торкається теоретичних основ соціології. Сучасні геополітичні зміни та глобалізація життєдіяльності продукували нову філософію просторового розмежування держав, а з ним і буття людини. За своєю значимістю результати геополітичного переформатування Європи в

останні десятиліття цілком *зіставні з підсумками* Другої світової війни.

Розгорнувся вкрай суперечливий процес: з одного боку, майже повне подолання кордонів (як у випадку країн – членів Європейського Союзу), чи бодай їх «розмивання», з іншого – посилення жорстких державно-територіальних розмежувань.

Друга група питань пов'язана із функціонуванням новітніх кордонів, зокрема нового східного кордону Європейського Союзу, і в більшій мірі торкається прикладного, емпіричного соціологічного знання. Відомо, що сучасні кордони між Сходом та Заходом Європи *обмежують шляхом жорсткої регламентації одне із основних природних прав людини – право на вільне пересування*. Сьогодні, на початку III тисячоліття, багато хто з громадян може із заздністю згадувати першу «неписану» конституцію Англії – «Велику хартію вольностей» («Magna Charta libertatum»), прийняту ще в 1215 р. Адже статтями 41 і 42 цього легендарного документа закріплювалися права кожного вільно пересуватися як у межах країни, так і виїжджати за межі королівства [1].

У зв'язку з інтенсифікацією транскордонної комунікації явища, пов'язані з перетином кордону (багатостраждальне отримання віз, кілометрові черги, непоодинокі факти приниження і наруги з боку персоналу на пунктах переходу тощо) стали реальними і важливими факторами соціального буття людей. Ці явища – справжні тортури, яких нерідко зазнають люди при перетині кордону, можна кваліфікувати як *новий різновид соціальних тортур*.

Ці та інші негативні соціальні явища спричиняються багатьма факторами. Не в останню чергу вони зумовлені тим, що органи управління транскордонними процесами часто приймають ті чи інші рішення, не маючи повної, всебічної та достовірної інформації. При цьому вони нерідко спираються на односторонні та бюрократичні оцінки тих чи інших відомств. У результаті такі рішення виявляються малоефективними і, по суті, не розв'язують проблеми, а імітують їх розв'язання.

За прикладами далеко ходити не треба. Ми не раз були свідками того, як багатообіцяючі заяви високих дипломатичних

представників Європейського Союзу щодо лібералізації візового режиму із східними партнерами згодом по суті дезавуюються керівниками відомств ЄС, що відповідають за безпеку кордонів. Чи взяти проблему корупції, яка, незважаючи на демонстровані зусилля щодо її подолання (до прикладу, запровадження так званої «гарячої лінії» для звернень громадян), як добре відомо, процвітає на кордоні та має місце у візовому обслуговуванні консульствами.

У свою чергу, неефективні рішення, що не розв'язують проблеми по суті та послідовно, викликають їх несприйняття чи навіть активне відторгнення населенням. Більше того, трапляється, вони провокують нові ускладнення (прикладом можуть слугувати конфліктні ситуації, що час від часу виникають на кордоні між прикордонним персоналом та громадянами).

Отже, встановлення (налагодження) *«зворотного зв'язку» з інституційними суб'єктами управління*, отримання *«альтернативної»* інформації про функціонування кордону є вкрай важливою умовою оптимізації транскордонних процесів.

Вирішити цю проблему можна тільки шляхом використання спеціальних методів вивчення громадської думки, забезпечення адекватної емпіричної соціологічної рефлексії транскордонних процесів.

Звичайно, проблеми кордонів у минулому і зараз викликали у соціуму значний *пізнавальний і практичний інтерес*.

Наукове співтовариство має чималі досягнення в аналізі тих чи інших сторін кордонів та пов'язаних з ними явищ. Зокрема, опрацьовано великий масив історичних даних про виникнення кордонів. Здобута різноманітна інформація про їх природу та тенденції розвитку. Розкрито суперечливий характер сучасних транскордонних процесів у Європі. Проаналізована взаємозалежність елементів тріади «кордон, війна, мир» [Див., зокрема, 2-14].

Відрядно й те, що спільними зусиллями створено значний організаційний та кадровий потенціал дослідницької діяльності. Сьогодні у світі кордонами і транскордонними процесами займаються численні університети, дослідницькі центри і неформальні групи. Скажімо, Асоціація досліджень прикордоння (Association for Borderlands Studies) об'єднує більш ніж сто академічних інсти-

туцій та органів влади, неурядових організацій Америки, Європи, Азії, Африки [15].

Висвітлення різних аспектів кордонів та транскордонної динаміки знаходить своє місце на шпальтах багатьох наукових журналів, наприклад, періодичного видання «Міжнародний журнал досліджень міграції і кордонів» («International Journal of Migration and Border Studies») [16].

Прикладом активної розробки транскордонної проблематики може бути масштабне міжнародне дослідження можливостей економічного, соціального та географічного співробітництва і регіонального розвитку різних країн EUROBORDERREGIONS, яке проводять упродовж 2011-2015 років 14 університетів та дослідницьких центрів із Естонії, Фінляндії, Греції, Угорщини, Італії, Молдови, Норвегії, Росії, Туреччини та України (головний партнер проекту – університет Східної Фінляндії) за фінансової підтримки ЄС (Програма FP7-SSH) [17].

В Україні розроблення проблем транскордонних відносин, перш за все на її кордоні з країнами Європейського Союзу, до недавнього часу здійснював Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України на чолі з його директором – академіком Ю.Пахомовим. Ужгородським відділом цього інституту та його працівниками (Г.Шманьком, О.Передрієм, Г.Динисом, П.Студеняком, І. Сюськом, І.Чучкою, І. Устичем та іншими) впродовж десятиліть закладені добрі традиції плідної наукової співпраці з колегами із Угорщини, Словаччини, Румунії.

Широко відомою є дослідницька школа з аналізу новітніх геополітичних процесів, яку очолює в Інституті історії України НАН завідувач відділу всесвітньої історії і міжнародних відносин С.Віднянський.

Вченими Інституту регіональних досліджень Національної академії наук (м.Львів), зокрема його директором В.Кравцівим та провідним науковим співробітником Н.Мікулою, проведені ґрунтовні дослідження різних аспектів взаємозв'язку регіонального і транскордонного розвитку, особливо в контексті українсько-польських відносин.

Активну теоретичну і практичну роботу з європейської інтеграції України здійснюють Ужгородський національний університет (В.Приходько, І.Артёмов, Є.Кіш, М.Лендзел та інші) і Ужгородський філіал Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України (директор С.Мітряєва).

Здійснюється також власне соціологічне відображення кордонів та транскордонних потоків. Воно відбувається як на рівні теоретичного аналізу цих явищ, так і на рівні прикладних конкретно-соціологічних досліджень. Що стосується теоретичних соціологічних розробок, то сьогодні вони, як правило, тісно переплетені з іншими напрямками пізнання феномену транскордонних явищ (історією, політичною географією, геополітикою, економікою тощо) і поки не виокремлені в окрему галузь соціологічного знання¹. Підтвердженням цього є і останні ґрунтовні дослідження новітніх транскордонних процесів, авторами яких є відомі європейські фахівці, в тому числі соціологи, такі, як Д.Скотт (J.Scott) [24-25].

Одним словом, у дослідженні транскордонних явищ суспільного буття є значні фактологічні, концептуальні та організаційні здобутки.

Проте будь-яке знання обмежене часом. Його обсяги та якість багато в чому залежать від пізнавальних засобів, з допомогою яких воно добувається. Чим досконаліші, ефективніші ці засоби, тим різноманітнішим і глибшим, або, інакше кажучи, багатшим є знання. Це повною мірою стосується й теоретичної рефлексії транскордонних процесів.

Загалом, слід констатувати, що суспільні науки, в тому числі, і соціологія, багато в чому виявилися не готовою адекватно відобразити складні транскордонні процеси. Тому окреслилася невідповідність між динамікою і масштабами змін транскордонних явищ у сучасному світі, найперше в Європі, і рівнем їх наукового, в тому числі й соціологічного осмислення.

¹ В літературі зустрічаються матеріали, наприклад, авторства Й.Бороча (J.Borocz), в яких при дослідженні транскордонних явищ оперується терміном «sociology of borders», який, проте, поки не знайшов широкого використання і визнання.

Деякі із канонічних постулатів сьогодні видаються цілком архаїчними. Скажімо, продекларовані Гельсінкською нарадою з безпеки і співробітництва (1975 року) принципи непорушності кордонів та територіальної цілісності держав у Європі зараз мало хто й згадує.

Стало очевидним і те, що *прогнозна функція соціального знання з проблематики транскордонних процесів виконується вкрай неефективно.*

Сьогодні залишаються невирішеними чимало важливих проблем, що торкаються самої сутності сучасних кордонів і транскордонних процесів та ефективним соціальним управлінням ними.

Це зовсім не схоластичні питання. Відповідь на них дозволить уникнути плутанини й помилок у теоретичних пошуках, а значить і дезорієнтації в практичній роботі.

Сьогодні, на думку автора, *залишаються невирішеними чимало важливих проблем, що торкаються самої сутності сучасних кордонів і транскордонних процесів.* Це зовсім не схоластичні питання. Відповідь на них дозволить уникнути плутанини й помилок у теоретичних пошуках, а значить, і дезорієнтації в практичній роботі.

Передусім *ідеться про чітку ідентифікацію основних понять*, що відображають транскордонні явища. Бо, як відомо, методологія вимагає відповідності паспортних властивостей об'єкта та поняття.

Найперше потребує адекватного категоріального відображення *зміст і структура сучасних транскордонних процесів*, без чого неможливо зрозуміти механізм їх функціонування та розвитку. Якщо конкретніше, то мова йде про наступне. У зв'язку із відносною нерозвинутістю транскордонних процесів та їх примітивними формами, з одного боку, та тим, що зазвичай вони мали місце на територіях, безпосередньо прилеглих до кордонів, з іншого - *транскордонна комунікація тривалий час (аж до останніх десятиліть) асоціювалася з прикордонною.*

Проте під впливом революційних техніко-технологічних змін (зокрема виникнення принципово нових засобів транспорту та

зв'язку) і пов'язаних із ними глобалізацією та динамізацією суспільного розвитку в другій половині минулого століття *масштаби, інтенсивність та різноманітність форм транскордонних процесів зросли в порядки разів.*

За цих умов «вміщувати» принципово нову якість транскордонної комунікації в прокрустове ложе поняття «прикордонні відносини» («прикордонні зв'язки»), як це нерідко робиться в теоретичних дослідженнях і політичних документах, стало зовсім некоректно з наукової точки зору, і контрпродуктивно – з практичної.

Свідченням того, що в понятійній рефлексії явищ, пов'язаних із кордонами, є великі «білі плями», може слугувати і той факт, що в наукових дослідженнях та політико-правових документах *одні й ті ж феномени нерідко позначаються різними поняттями.* Скажімо, сьогодні в обігу велика кількість термінів, які характеризують співпрацю суб'єктів через кордони: «прикордонне співробітництво», «прикордонні зв'язки», «транскордонне співробітництво», «міжтериторіальне співробітництво», «міжрегіональне співробітництво», «транснаціональне співробітництво» і т.д.

Сама по собі диверсифікація понять є позитивною, проте *вона повинна ґрунтуватися на відображенні реальних відмінностей об'єктів і їх чіткому означенні.* Інакше може виникнути ланцюжок супутніх проблем, коли *невизначеність родових понять тягне за собою дезорієнтацію у розумінні видових.*

Міждисциплінарний, багатофакторний аналіз потребує надійного методологічного забезпечення. Інакше він не буде успішним. На думку автора, щоб адекватно відобразити сутність сучасних транскордонних процесів, *слід керуватися методологією системного дослідження суспільства (системною методологією), тобто сукупністю способів, прийомів чи операцій, спрямованих на системне теоретичне і практичне освоєння соціальної дійсності.*

Цей вибір зумовлюється трьома головними обставинами.

1. Системна методологія як інструмент інтегративного аналізу здатна нині адекватно відобразити природну, органічну єдність вельми різних за своєю природою факторів, що впливають на кордони, – від суб'єктних до матеріально-речових.

2. Системна методологія, що забезпечує аналіз як функціональних, так і динамічних характеристик об'єктів, спроможна розкрити складний механізм функціонування та розвитку транскордонних процесів.

3. Нарешті, системна методологія, що володіє потужним апаратом прикладних розробок, може перевести лімологічні¹ дослідження з категорії переважно описових у розряд практично необхідних.

Всі означені вище проблеми в тій чи іншій мірі пов'язані з якісним соціологічним сервісом функціонування кордонів та транскордонних процесів, зокрема транскордонного співробітництва. *Соціологічний сервіс транскордонних процесів – це система наукових і організаційно-практичних заходів, що забезпечує виконання функцій отримання (добування), введення чи збору, зберігання, пошуку, обробки, передачі та практичного використання соціологічної інформації щодо генеалогії, актуального перебігу та прогнозованого розвитку сучасних транскордонних процесів (зокрема транскордонного співробітництва).*

В інформаційному полі транскордонних процесів кожен із жителів прикордонних територій виконує в тій чи іншій мірі *абсорбно-дисперсну функцію*. Тобто він і акумулює якусь інформацію про кордони і пов'язані з ними явища, і поширює її.

Соціологічний сервіс транскордонного співробітництва (СТ) має *власну структуру*, яку можна розглядати через призму різних критеріїв. З точки зору компонентного складу СТ є *сукупністю елементів (блоків): а) власне інформаційного, б) інституційно-організаційного, а також в) персоналу*.

Інформаційний блок соціологічного сервісу транскордонного співробітництва включає в себе *теоретичний, конкретно-соціологічний та інформаційно-довідковий сегменти*.

Інституційно-організаційний блок складає *мережа дослідницьких та науково-практичних установ*, що забезпечують розробку теоретичних і практичних аспектів соціологічного моніторингу, необхідне для її роботи *обладнання та програмне забезпечення*.

¹ Лімологія (з лат. *limes* – кордон, межа) – наука про кордони.

Блок персоналу включає *кваліфікованих співробітників менеджменту, міжнародний експертний актив, майбутніх фахівців з соціологічного аналізу транскордонного співробітництва*.

Розбудова соціологічного сервісу транскордонного співробітництва здійснюється спільними зусиллями суб'єктів ТКС із різних країн.

Свій внесок у розбудову соціологічного сервісу вносить також *Інститут транскордонного співробітництва (м. Ужгород, Україна) та його партнери*.

Важливим інструментом отримання теоретичної соціологічної інформації щодо транскордонного співробітництва на новому східному кордоні Європейського Союзу є, зокрема, його *системний аналіз через індексні дослідження*. Створенню цього інструменту присвячений *проект «Кордони для людей»*, що був підготовлений Інститутом транскордонного співробітництва (аплікант) разом із своїм партнером – Інститутом суспільних наук Словацької академії наук (м. Кошице) - в рамках Програми ENPI 2007-20013 рр. Початок реалізації проекту – 1 жовтня 2010 р., завершення – 1 жовтня 2012 р.

Головним результатом реалізації проекту стала розробка *системи індексації та моніторингу транскордонного співробітництва в Європі (СІМ)*.¹

Емпіричне соціологічне знання про транскордонне співробітництво отримано через імплементацію міжнародного проекту «Кордони очима людей».

Проект «Кордони очима людей» виконується Інститутом транскордонного співробітництва разом із партнерами за програмою ENPI Європейського Союзу.

Загальна мета проекту - розроблення методології та інструментарію соціологічного аналізу транскордонного співробітництва. Період реалізації проекту: 06.2012 – 11.2014.

У відповідності з цим проектом емпіричний соціологічний компонент повинен виконувати дві основні функції:

¹ Докладніше про систему індексації та ТКС йдеться в розробках Інституту транскордонного співробітництва та його партнерів [15-17].

а) функцію генерування адекватної, всебічної та повної інформації про потреби й інтереси людей, які вони виражають у своїх оцінках процесів, що відбуваються на кордоні та довкола нього;

б) функцію коригування управління, яка полягає в максимально повному врахуванні цих оцінок при підготовці та прийнятті відповідних управлінських, найперше політичних рішень.

Вкрай важливою вимогою до методології сучасного емпіричного соціологічного дослідження є належний потенціал її імплементаційної спроможності. Зберігаючи необхідний рівень своєї уніфікованості, ця методологія повинна забезпечувати тому чи іншому аплікату (залежно від його конкретних потреб і умов – організаційних, фінансових, часових тощо) необхідний «коридор свободи» у виборі інструментів дослідження, тобто зробити цей вибір достатньо інваріантним.

Тому інструментальний пакет повинен включати *комбіновані методи емпіричних* соціологічних досліджень:

- масове (face to face) опитування;
- експертне опитування;
- телефонне опитування.¹

Що стосується персоналу соціологічного сервісу транскордонного співробітництва, то в ході підготовки і реалізації проекту «Кордони очима людей» сформовано висококваліфіковане *міжнародне експертне співтовариство* (фахівці із числа науковців, представників органів державної влади та місцевого самоврядування, активістів громадських організацій із різних країн).

Це зокрема:

- професор, директор Центру соціології Університету Корвіна (м. Будапешт) Пал Томаш; професор, директор Інституту прикладної комунікації (м. Ніредьгаза) Юдіт Керуло (Угорщина);

- провідний науковий співробітник Інституту соціології Словацької академії наук Любомир Фалтян та його колега Марія Струсова (Словаччина);

¹ Методологічні та методичні підходи до емпіричного соціологічного дослідження викладені в матеріалах міжнародної науково-практичної конференції [18].

- старший науковий співробітник Повітового музею Сату-Маре Люба Горват, старший науковий співробітник Повітового музею Сату-Маре Паула Віраг (Румунія);

- доктор соціологічних наук, професор, заступник директора Інституту соціології АН України Євген Головаха; доктор соціологічних наук, провідний науковий співробітник Інституту соціології АН України, Генеральний директор TNS-Україна Микола Чурилов; доктор соціологічних наук, провідний науковий співробітник Інституту соціології АН України Олександр Стегній; доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри історії та теорії соціології Львівського національного університету ім. І. Франка Наталія Черниш; доктор соціологічних наук, завідувач кафедри фундаментальних досліджень факультету соціальних та гуманітарних наук Міжнародного Соломонового університету Наталія Отрешко (Україна).

Експерти взяли активну участь у розробці методологічних і методичних проблем, пов'язаних із реалізацією проекту. Проведені засідання робочих груп, на яких уважно аналізувалися внесені пропозиції. Абсолютна більшість із цих пропозицій була врахована відразу. Деякі будуть реалізовані згодом. Відрадно, що всі вони мали конструктивний характер і суттєво поліпшили якість концепції емпіричного соціологічного дослідження транскордонного співробітництва та опитувальників.

Виняткове значення має також *підготовка фахівців для соціологічного сервісу* у вищих навчальних закладах прикордонних регіонів Угорщини, Словаччини, Румунії, України. Для вирішення цього завдання *розроблена та надрукована робоча програма навчального курсу «Соціологія транскордонних процесів» (англійською, угорською, словацькою, румунською, українською мовами) та підготовлені матеріали лекцій для цього курсу.*

У ході імплементації проекту «Кордони очима людей» чимало зроблено для створення *інформаційно-довідкового сегменту соціологічного сервісу* транскордонного співробітництва, без якого неможлива транскордонна комунікація.

Підготовлені «Словник соціологічних термінів транскордонного співробітництва» 8 мовами (англійською, українською,

угорською, словацькою, чеською, польською, румунською, молдовською), а також «Глосарій соціологічних термінів транскордонного співробітництва» 8 мовами.

Створено передбачений проектом *організаційний механізм соціологічного сервісу – Міжнародний Центр соціологічного аналізу транскордонного співробітництва*. Розроблені його Стратегія розвитку та Статут. *Формується інфраструктура майбутнього Центру*. За рахунок проектного фінансування вирішені питання *матеріально-технічного та програмного забезпечення*.

Міжнародний Центр соціологічного аналізу транскордонного співробітництва стане *важливою ланкою міжнародної мережі соціологічного сервісу ТКС*.

Підсумовуючи зазначене вище, можна зробити такі основні висновки.

1. Поки що *соціологічне знання є певною мірою «ахіллесовою п'ятою» наукового відображення* сучасних транскордонних процесів, зокрема транскордонного співробітництва.

2. Система соціологічного сервісу є важливою невід'ємною частиною інформаційного забезпечення транскордонного співробітництва. Можна із впевненістю стверджувати, що *ця система поступово формується*. Важливим кроком на цьому шляху є, зокрема, *реалізація проекту «Кордони очима людей»*.

3. Спільна робота з розширення і поглиблення соціологічної рефлексії транскордонних явищ сприятиме тому, що соціологічне знання, як і належить, незабаром стане *важливим елементом теорії і практики* транскордонного співробітництва у Європі і світі.

Список використаних джерел

1. ***The Text of Magna Carta [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fordham.edu/halsall/source/magnacarta.asp>.***
2. ***Fawcett C.B. Frontiers. A Study in Political Geography Oxford / C.B. Fawcett. – London: At the Clarendon Press, 1921. – 187 p.***

3. *The Europe of regions. From French-Italian-Swiss Partnership to Cooperation with Eastern Europe/ Project director Claude Haegi. – Geneve: Georg Editeur SA, 1995. – 286 p.*
4. *Глазычев В. Limes novum / В. Глазычев // Отечественные записки. - 2002. - №6 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://magazines.russ.ru /oz/2002/6/2002_06_29-pr.html.*
5. *Макарычев А.С. Пространственные характеристики трансграничной безопасности: концептуальные контексты / А.С.Макарычев //Безопасность и международное сотрудничество в поясе новых границ России. – Москва: НОФМО, 2002. – С.15-91.*
6. *Secure Borders: The European Experience – A Roundtable with Jonathan Faull. – New York: EWI, 2004. – 152 p.*
7. *Building an area of security and freedom in the wider Europe through integrated border management: Conference Report. – New York: EWI, 2004. – 258 p.*
8. *Cichocki B. The Eastern External Border of the Enlarged European Union /B.Cichocki. – Warsaw: Batory, 2004. – 153 s.*
9. *Rozšířování EU - zkušenosti a potencial: Podkladový materiál ke konferenci.– Praha: Centre for democracy, 2005. – 89 s.*
10. *Устич С. Сутність сучасних транскордонних процесів та їхнє категоріальне відображення / С. Устич // Український соціологічний журнал. – 2013. – № 1-2. – С.28-40.*
11. *Устич С.І. Кордон, війна та мир в долі сучасного світу. Тріада життя чи колапсу? / С.І. Устич. – Ужгород: Карпати, 2010.–342 с.*
12. *Communication and European Frontiers. – Debrecen – Oradea: Oradea University Press, 2011. – 219 p.*
13. *Ex borea lux? Learning from the Finnish and Norwegian Experience of Cross-border Cooperation with Eastern Neighbours. – Prague: ISD, 2012. – 120 p.*

14. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво / Н.Мікула. – Львів: Арал, 2012. – 394 с.
15. Устич С. Система індексації та моніторингу транскордонного співробітництва на новому Східному кордоні Європейського Союзу / С.Устич // Ефективність транскордонного співробітництва через міжнародний моніторинг та координацію діяльності національних суб'єктів: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 8-9 квітня 2011 р.). Спец. вип. зб. наук. пр. «Геополітика України: історія та сучасність». – Ужгород: Ліра, 2011. – С.11-29.
16. Устич С. Інноваційні методи управління системою транскордонного співробітництва / С. Устич // Шляхи підвищення ефективності транскордонного співробітництва на новому Східному кордоні Європейського Союзу: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Стара Лесна, Словацька Республіка, 18-19 вересня 2012 р.). Спец. вип. зб. наук. пр. «Геополітика України: історія та сучасність». – Ужгород: Ліра, 2012. – С. 5-17.
17. Ustych S. *The Indexation and Monitoring of the Modern Transborder Processes* / Serhii Ustych // *Journal of Mathematics and System Science. USA* – 2013. – № 3. — P. 592-596.
18. *Методологія та інструментарій соціологічного аналізу транскордонного співробітництва: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, Україна, 24-25 січня 2013 р.). Спец. вип. зб. наук. пр. «Геополітика України: історія та сучасність».* – Ужгород: Ліра, 2013. – 254 с.

МІСЦЕ СОЦІОЛОГІЇ ТРАНСКОРДОННИХ ПРОЦЕСІВ У СТРУКТУРІ СОЦІОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ

Розглянуто структуру соціологічного знання, виділено її складові елементи та обґрунтовано потребу їхнього органічного взаємозв'язку. Виділено сутнісні характеристики кожної складової структури і аргументовано положення про входження соціології транскордонних процесів до теорій середнього рівня, більш конкретно – до галузевих соціологічних теорій. Проаналізовано специфіку соціології у вивченні транскордонних процесів та їхньої складової – транскордонного співробітництва. Розглянуто шляхи розроблення навчальної дисципліни «Соціологія транскордонних процесів» з її наступним запровадженням до навчального процесу у вищій школі.

Ключові слова: *структура соціологічного знання, загальні соціологічні теорії, спеціальні і галузеві соціології, емпіричні соціологічні дослідження; глобалізація, регіоналізація, локалізація, глокалізація; соціальні процеси, транскордонні процеси, транскордонне співробітництво.*

Наша конференція присвячена соціологічному забезпеченню транскордонного співробітництва, а це вимагає чіткого окреслення предметного поля соціології у цій ділянці. У сучасних наукових дебатах соціологів побутує переконання, що соціологія як наука має найбільш невизначені та розмиті кордони предмета своїх досліджень і, на відміну від економічних наук, які давно і гранично жорстко визначили свої межі, з бігом часу лише надалі має тенденцію до запровадження до свого лона нових і нових соціальних явищ і процесів. Тому перед тим, як перейти до змістової частини свого повідомлення, маю зробити деякі вступні зауваги.

Загалом майже всі учені погоджуються з тим, що соціологія від початку свого утворення розглядалася як наука про суспільство, утворене людьми у процесі спільної життєдіяльності з метою реалізації своїх інтересів і потреб. Сучасна соціологія акцентує на тому, що в центрі її аналізу стоїть людина як істота соціальна, творець суспільства і головний суб'єкт історичного розвитку. У такий спосіб можна дати відповідь на запитання: що вивчають соціологи; принагідно зазначимо, що доба глобалізації (як буде показано згодом) внесла свої істотні корективи у розуміння предметного поля соціології в напрямку обрання за головну одиницю аналізу вже не окремого суспільства в його національно-державних кордонах, а людства в цілому. Інше важливе запитання торкається того, а що ж саме є підсумком їхніх наукових пошуків – чи то в теоретичному сенсі, чи внаслідок здійснення ними емпіричних соціологічних досліджень. Відповідь на це друге запитання є такою: соціологія продукує наукове знання про соціокультурну реальність в усій її різноманітності та на всіх щаблях її існування й розвитку. Цей соціологічний комплекс наукового знання є диференційованим і відповідним чином структурованим. Його можна уявити в наступний спосіб (див. табл. № 1).

Таблиця 1

Структура соціологічного знання

Загальні соціологічні теорії	
Спеціальні соціологічні теорії середнього рівня	Галузеві соціологічні теорії середнього рівня
- соціологія особистості	- соціологія культури
- соціологія сім'ї	- соціологія релігії
- соціологія класу	- соціологія політики
- соціологія стану, прошарку	- соціологія праці
- соціологія етносу	- соціологія управління
- соціологія нації	- соціологія транскордонних процесів
- соціологія маскулінності тощо	- соціологія освіти, науки тощо
Емпірична соціологічна інформація, одержана внаслідок проведення соціологічних досліджень	

Отже, як бачимо, у системі соціологічного знання виокремлюють такі складові: (1) загальносоціологічні теорії (їх вважають вищим рівнем соціологічного знання), (2) спеціальні та галузеві соціологічні теорії (або соціологічні теорії середнього рівня) та (3) емпірична соціологічна інформація (нижчий рівень соціологічного знання). Загальносоціологічні теорії розкривають універсальні закономірності та принципи становлення й розвитку різноманітних соціальних систем та різних типів суспільства. Загальносоціологічним теоріям притаманна найбільша міра узагальнення; вони фіксують головні особливості соціального розвитку, закономірності та механізми функціонування того чи іншого суспільства або людства в цілому, місце у цих процесах людини як істоти соціальної.

Теорії середнього рівня (спеціальні та галузеві соціологічні теорії), виходячи з положень загальносоціологічних теорій, а також з узагальнення емпіричної інформації, досліджують суб'єктів суспільного життя (людину-особистість і створювані нею соціальні групи та спільноти), а також їхню життєдіяльність у різних галузях та сферах людської життєдіяльності (такими головними сферами є культура, політика, економіка). Поняття «теорії середнього рівня» було запропоновано американським соціологом Робертом Мертоном. Головним призначенням цих теорій, на його думку, є «посередництво» між загальносоціологічними теоріями, які відрізняються високим рівнем абстракції, та емпіричними соціологічними дослідженнями.

Існує безліч спеціальних та галузевих соціологічних теорій. Жоден соціологічний словник не містить переліку всіх цих теорій, оскільки зробити це надзвичайно важко (якщо взагалі можливо). Справа в тому, що розвиток суспільства, зміни, що відбуваються в ньому, зникнення старих та поява нових соціальних феноменів та процесів зумовлюють появу дедалі більшої кількості нових галузей соціологічного знання (теорій середнього рівня). Так, сучасні трансформаційні процеси в Україні, що кардинально перетворюють усі сфери життя нашого суспільства – від економіки і політики до побуту і повсякденних практик людей, привели

до становлення таких соціологічних теорій середнього рівня, як електоральна соціологія, соціологія підприємництва, соціологія бідності, інформаційна соціологія, соціологія реклами, соціологія менеджменту, соціологія туризму, соціологія соціальної безпеки, соціологія свободи, а також соціологія транскордонних процесів та багато інших.

Емпірична соціологічна інформація здобувається за допомогою спеціальних методів соціологічних (емпіричних) досліджень (переважно кількісних та якісних), які встановлюють та узагальнюють соціальні факти, фіксують різноманітні дії, поведінку, погляди, потреби, інтереси, мотиви, ціннісні орієнтації людей, соціальних спільнот і груп тощо. Що стосується емпіричної інформації як нижчого (але не менш значущого, ніж вищий та середній) рівня соціологічного знання, то вона здобувається завдяки соціологічним (емпіричним) дослідженням. Соціологічне дослідження можна визначити як спеціально організований процес, який здійснюється фахівцями-соціологами та спрямовується або на отримання нового знання щодо закономірностей функціонування та розвитку суспільства (людства) в цілому чи окремих соціальних спільнот, інституцій, суспільних феноменів та процесів, або на вирішення конкретних практичних завдань життєдіяльності суспільства (людства). Порівняно із загальносоціологічними, а також із спеціальними та галузевими соціологічними теоріями, знання, що отримують завдяки емпіричним соціологічним дослідженням, відрізняються найменшою мірою абстрактності, вони стосуються конкретних соціальних фактів.

Слід наголосити на тому, що такий поділ і відповідна спеціалізація не означає наявності жорстких кордонів між цими складовими структури соціологічного знання. Їхня взаємодія полягає у наступному:

1) насамперед це забезпечення функціонування так званого «кола науки», в якому спочатку обирають певний теоретичний кут зору на досліджуваний предмет (теорія), згодом здійснюють перехід на його основі до емпіричних досліджень (практика), а після цього встановлюють, чи відповідають обрані теоретичні по-

ложення отриманій картині соціального життя: якщо ні, то першопочаткові теоретичні напрацювання удосконалюють, оновлюють, приводять у відповідність до нових реалій. Таким чином здійснюється рух по колу від теорії до практики, а від неї – знову до теорії, тільки на більш високому оновленому рівні і з врахуванням змін, що увиразнилися внаслідок емпіричних соціологічних досліджень;

2) відтак теорії середнього рівня існують не самі по собі як автономні і самодостатні, а передбачають «вбудовування» у ту чи іншу загальнотеоретичну «оптику» та здійснення своїх досліджень на основі вихідних теоретичних положень, сформованих під певним кутом зору. Наприклад, якщо дослідник-соціолог вважає, що головну роль у розвитку суспільства відіграють економічні чинники, то він у своїх дослідженнях в рамках теорії середнього рівня – соціології міста – буде керуватися цим принципом і зверне увагу передусім на зумовленість усіх міських процесів саме економічною складовою, на розвиток насамперед матеріальної інфраструктури міста. Якщо ж інший дослідник-соціолог вважатиме, що провідну роль відіграють чинники культури, то його увага буде звернута на залежність, до прикладу, економічного розвитку міста від нової соціокультурної програми з ідеями першості нематеріалістичних показників якості життя городян - можливостями всебічного розвитку особистості, набуття якісної освіти, долучення до здобутків високої культури, забезпечення прав і свобод людини, особистої безпеки, потреб у незабрудненому безпечному довікклі тощо;

3) проведення емпіричних соціологічних досліджень також не є стихійним процесом і не зводиться суто до розробки, скажімо, анкети з випадковим набором запитань. Існують певні правила організації і проведення соціологічного дослідження, які вимагають укладання його програми, а в цій програмі – визначення вихідної загальнотеоретичної теорії чи напрямку, вироблення сукупності відповідних теоретичних положень дослідження, здійснення теоретичної інтерпретації цих понять і категорій та їхньої практичної операціоналізації – тобто визначення тих конкретних показників,

індикаторів і маркерів, за якими можливо дослідити стан формування і функціонування того чи іншого соціального процесу чи явища. Отримана в такий спосіб соціологічна інформація буде не тільки достовірною; на її основі можливо повернутися до вихідних теоретичних положень і здійснити їхній перегляд, оновлення, приведення у відповідність до сьогочасних реалій.

Таким чином, сучасний професійний соціолог повинен володіти комплексом теоретичних знань та практичних умінь і навичок, аби успішно розглянути існуючу проблему і запропонувати шляхи її розв'язання. Якщо ж надана соціологом інформація буде недостовірною, викривленою, не властивою досліджуваним явищам і процесам, то до його послуг не будуть надалі звертатися ні органи державного управління, ані громадські недержавні організації чи засоби масової інформації: жоден замовник не захоче бути погано чи неправильно поінформованим, щоб його рішення, прийняті на основі такої хибної інформації, зазнали невдачі.

Завершуючи, лише зазначимо, що всі складові соціологічного знання тісно пов'язані між собою. Емпірична база соціології – згруповані та узагальнені соціальні факти, які розглядаються під кутом зору різноманітних теоретичних підходів, своєю чергою стають необхідним підґрунтям для побудови та розвитку як теорій середнього рівня, так і загальносоціологічних теорій. Отже, подальший розвиток соціології як цілісної системи наукового знання пов'язаний насамперед із розвитком теоретичної та методичної бази соціологічних досліджень, що має позитивно позначитися на розвитку і загальносоціологічних, і спеціальних та галузевих соціологічних теорій.

Після викладу цих вступних зауваг виникає наступне і, очевидно, головне запитання: яке місце в цьому комплексі знань про суспільство і людину займає соціологія транскордонних процесів? Відповідно до зазначеного вище можна вважати, що соціологія транскордонних процесів є однією з галузевих соціологічних теорій, оскільки орієнтована на певну галузь суспільного життя. Ця галузь торкається в першу чергу тих явищ, які розгортаються переважно на територіях по обидва боки кордону. Соціологія

транскордонних процесів, на відміну від багатьох галузевих та спеціальних соціологій, має свою яскраво виражену специфіку. Ця специфіка полягає в наступному:

- соціологія транскордонних процесів є одним із найновіших елементів соціологічного теоретизування і практики проведення соціологічних досліджень, яка зробила перші кроки лише у середині – наприкінці ХХ ст. і нині продовжує формувати свої теоретичні основи та методичні процедури;

- соціологічне вивчення транскордонних процесів не обмежується якоюсь однією сферою суспільства чи галуззю життєдіяльності; до того ж вони охоплюють фактично всі сторони існування особистості, тієї чи іншої соціальної групи, того чи іншого суспільства або й людства у цілому (тобто безпосередньо сполучена із спеціальними соціологічними теоріями середнього рівня). Тому, формально належачи до галузевих соціологічних теорій, соціологія транскордонних процесів являє собою складне багатовимірне соціологічне знання, що існує на різних рівнях соціологічного аналізу і базується на різних загальнотеоретичних підходах, а у своїй емпіричній частині використовує як кількісні, так і якісні, а також невербальні методи дослідження або їхню триангуляцію (тобто суміщення);

- як нова гілка соціологічного знання, соціологія транскордонних процесів перетинає у своєму вивченні кордони окремих суспільств і тим самим відходить від традиційного розуміння соціології як науки про певне суспільство. Сьогодні утворюються нові соціокультурні реалії на місцях перетину таких кордонів, включно не лише з новими транскордонними та транснаціональними територіальними конфігураціями, але й з формуванням специфічних рис населення, що проживає на цих теренах по різні боки міждержавних кордонів. Тому для аналізу таких нових для соціології проблем слід застосовувати нові дослідницькі технології і розбудовувати як існуючі загальнотеоретичні підходи, так і виробляти нові ідеї та правила наукового пошуку;

- соціологія транскордонних процесів якнайтісніше пов'язана з таким науковим напрямом у системі соціогуманітарних наук, як

науки про державне управління. Немає практично жодної схожої спеціальної чи галузевої соціології, яка відіграє таке велике значення у справі створення ефективних соціальних програм та наукового забезпечення напрямків діяльності органів влади різного рівня – від загальнонаціонального до локального місцевого, а також глобального. Систематичний соціологічний моніторинг (чи супровід) транскордонних процесів здатний надати державним службовцям таку соціологічну інформацію, яка може бути ними оперативно використана у розробці та прийнятті багатьох управлінських рішень у цьому річищі.

Особливу актуальність соціологія транскордонного співробітництва отримує у добу глобалізації. Глобалізація означає низку соціальних трансформацій, з яких головними можна вважати:

а) утворення світової економіки з новими правилами розподілу праці, зростаючою щільністю контактів у світовій торгівлі і фінансах та утворенням транснаціональних корпорацій, які діють поверх кордонів національних держав;

б) революцію в інформаційних та комунікативних технологіях, створення «світової павутини» - Інтернету, великої кількості соціальних мереж, що, у свою чергу, зумовлює формування світового мережевого суспільства;

в) втрату національними державами частини свого суверенітету, панівного положення головного актора міжнародних відносин, а також примноження кількості і зростання впливовості транснаціональних акторів (неурядові громадські організації, ООН, ЮНЕСКО, Європейська Спільнота тощо);

г) руйнацію національних культур і старих ідентичностей, наступ глобальної уніфікованої масової культури і т. ін.

Можна сказати, що транскордонні процеси передували масштабній глобалізації у її сьогоdnішньому вигляді, готували громадську думку до появи глобальних соціокультурних зрушень у світі, а соціологічну науку – до потреби поглибленого осмислення нових транскордонних, а згодом і транснаціональних явищ і процесів, чи це стосувалося масової міграції (в тому числі трудової або політичної), чи виникнення нових ідентичностей (самототожнос-

тей) населення, різних його груп та й окремої особистості. Соціологи до початку доби глобалізації приділяли увагу різноманітним регіональним утворенням, тобто таким соціокультурним процесам і явищам, які формувалися й функціонували на регіональному рівні. Стрімке ж розгортання глобалізації у світі, докорінна зміна предмету соціології з суспільства на світову систему мегарівня – людство зумовили переформатування наукових преференцій багатьох соціологів у бік осмислення переходу від регіональних до глобалізаційних зацікавлень. Відтак соціологія транскордонних процесів має тенденцію утворити нині окрему складову загальносоціологічної теорії глобалізації, що швидко формується у вітчизняному та світовому науковому середовищі на початку ХХІ ст.

До розгляду транскордонних процесів долучаються проблеми їхнього протікання в умовах миру чи воєнного зіткнення. Нової гостроти транскордонні процеси набувають буквально сьогодні на теренах України; йдеться про руйнацію з боку країни-агресора колишніх правил транскордонного співробітництва та взаємодії і перехід до збройного протистояння, яке провадиться незнаними раніше методами гібридної війни. Ці новітні реалії сьогодення залишаються ще практично невивченими сучасними соціогуманітарними науками і потребують негайного аналізу з боку усіх суспільствознавців, насамперед вітчизняних соціологів.

Як і інші спеціальні та галузеві соціологічні теорії, соціологія транскордонних процесів має свою сукупність понять і термінів, центральних проблем та напрямків досліджень.

Вище вже було зазначено, що транскордонні процеси – це суб'єктна і/або природна взаємодія, що відбувається через кордон. Транскордонні процеси – це форма, різновид соціальних процесів, які, своєю чергою, є складовою процесів як таких. Транскордонні процеси існують відтоді, відколи існують кордони. Вони можуть бути обмежені тими чи іншими частинами простору (зокрема території) держав, а можуть охоплювати всю їхню глибину. Транскордонними процесами можна однаковою мірою назвати, скажімо, військове вторгнення однієї держави на територію іншої, чи спілкування через кордони за допомогою можливостей Інтернету.

У транскордонних процесах відомий науковець С. Устич виділяє три головні різновиди соціальної взаємодії через кордон:

- суб'єктну;
- інституційну та
- об'єктну.

Перші дві, вважає цей науковець, стосуються міжнародних та міждержавних відносин, а третя – природних процесів (перетікання, обміну водних і повітряних ресурсів, міграції популяцій тварин - свого роду об'єктну взаємодію). Відтак соціологія транскордонних процесів навропрост пов'язана із дослідженнями суб'єктної та інституційної взаємодії, тоді як зазначена об'єктна взаємодія не виступає безпосереднім предметним полем соціології, а радше становить природне тло протікання цього різновиду соціальних процесів, яке, безумовно, має бути максимально врахованим соціологічною наукою як таке, що здатне визначити специфіку останніх.

Коли йдеться про суб'єктну взаємодію як складову транскордонних процесів, мають на увазі різного роду міжнародні відносини, здійснювачем яких є особистість, соціальна група/спільнота, населення тієї чи іншої країни, населення того чи іншого регіону, зрештою, людство. У випадку інституційної взаємодії досліджують транскордонні відносини і взаємодії між такими соціальними інститутами, як політичні (насамперед на рівні держав), економічні (формування світової економіки та її регіональних осередків, діяльність транснаціональних компаній тощо), культурні (наука, освіта, релігії), соціальні (тут на перший план висуваються нові агенти міжнародних відносин - недержавні організації, або NGO; багато останніх функціонують на регіональному чи навіть глобальному рівнях). Міждержавні відносини були і залишаються головним прикладом інституційної взаємодії через кордон, хоча в останній час дедалі більшої ваги і значення набувають транскордонні відносини між недержавними об'єднаннями і організаціями у наднаціональному масштабі, чи це стосується регіону, а чи людства, що глобалізується.

Отже, соціологія транскордонних процесів має свою внутрішню будову і в іншому вимірі. Залежно від характеру соціальних

відносин в ній можна вирізнити вивчення транскордонного співробітництва чи транскордонних конфліктів. Обидва ці напрями здобувають радикалізованої актуальності і гостроти в умовах сучасних українських реалій і тим самим висувуються на вістря наукових пошуків вітчизняних соціологів. А для успішного здійснення цих пошуків слід відповідним чином готувати спеціалістів. Йдеться не лише про конечну потребу запровадження дисципліни «Соціологія транскордонних процесів» до навчальних планів соціологічних факультетів вищих навчальних закладів, але й про ознайомлення студентів-несоціологів з широким колом проблем та шляхів їхнього розв'язання у цій галузі. Якщо врахувати, що 19 областей України розташовано по периметру державних кордонів, то соціальну потребу у підготовці фахівців із знаннями транскордонних процесів і явищ можна вважати надзвичайно високою, а відтак і такою, що вимагає невідкладного вирішення. Власне, на цьому я й хотіла зупинитися у своїй доповіді та підготувати учасників конференції до сприйняття запропонованої колективом авторів на чолі з С. Устичем робочої програми з предмета «Соціологія транскордонних процесів» та методичних рекомендацій до його викладання та вивчення. Ми будемо вдячними нашим зарубіжним колегам за доповнення, зміни, пропозиції та інші матеріали, які допоможуть запровадити цю дисципліну у навчальний процес у вищій школі країн-учасників нашого міжнародного проекту.

Професор Томаш ПАЛ,
Угорська академія наук, Інститут соціології,
університет Корвінус Будапешт

КОМЕНТАР ДО АНКЕТ З ЕМПІРИЧНОГО СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ПРИКОРДОННИХ РЕГІОНІВ УГОРЩИНИ, СЛОВАЧЧИНИ, РУМУНІЇ ТА УКРАЇНИ

У статті аналізуються анкети з емпіричного соціологічного дослідження транскордонного співробітництва прикордонних регіонів Угорщини, Словаччини, Румунії та України, підготовлені в рамках реалізації проекту «Кордони очима людей», вносяться пропозиції щодо їх вдосконалення.

Ключові слова: *емпіричне соціологічне дослідження; транскордонне співробітництво; анкети для масового, експертного та телефонного опитування.*

Три подані опитувальники з технічної точки зору можуть бути більш-менш прийнятними (звичайно, в заключній фазі необхідно попрацювати над ними), але вони україноорієнтовані в тому сенсі, що питання співпраці виникають у суспільствах на кордоні в різних формах і напрямках. Тому запитання у дослідженні варто ставити в багатьох аспектах і формах, а також використовуючи різноманітні способи та структури. Справжній акцент буде не на самих запитаннях, а саме на «філософії» анкети.

I. На даному етапі не зовсім зрозуміло, як ми диференціюємо соціальні групи на кордоні і що ми думаємо про основні форми контактів, співпраці або навіть співіснування з людьми по інший бік кордону. Ключовими аспектами вважаються життя на кордоні, його зміст, унікальні цінності, компоненти стилю життя, його культурний контекст.

В дослідженні ми розрізняємо три групи:

а) Люди, які користуються кордоном. Це – група, на чие життя він впливає. Вони мають дійсні зв'язки – родичі, бізнес, місця

розваг, друзі. Для них український кордон – цілісний. Вони його перетинають час від часу, знають в певній мірі місцевість, ціни, товари. Для них населення – не вимисел, принаймні деякі обличчя, а дійсно щось справжнє. Тільки менша частина населення на цьому боці в прикордонній зоні буде використовувати кордон часто або інтенсивно. Це означає, що автоматично кожен, хто знаходиться в межах 20–30-кілометрової зони на кордоні повинен бути включений до цієї вибірки. На практиці навіть серед них є група, яка використовує кордон з професійною метою, а саме трейдери, активісти меншин, люди, які доглядають та підтримують сім'ї з іншого боку... Є й інша підгрупа. Вони майже зовсім не подорожують так багато. Але знають деяких трудових мігрантів з українського боку. Можливо, вони їх наймають, мешкають разом, використовують їх по-різному. Їхні думки та досвід є особистісними, але акумульованими за допомоги цих людей і перетину кордону, який не відбувається на постійній основі. Я називаю їх дійовими особами театру на кордоні. На мою думку, доречним буде використання індивідуальних анкет. В них ми могли би запропонувати додаткову сторінку, щоб зазначити, яку роль в повсякденному житті відіграє кордон.

б) Аудиторія в ширшому сенсі для цього дійства в області – Публіка. Вони знають щось про спектакль, спостерігають за ним, але вони не є його учасниками. Вони живуть в регіоні, час від часу відвідують Закарпаття, але це не є суттєвою частиною їхнього життя. Його «віддаленість», закордоння, все це відображає «інше» різноманітними культурними аспектами. Ця група набагато більша у порівнянні з першою. Територія проживання може починатися відразу на кордоні і закінчуватися в таких містах, як Кошице, Ніредьгаза. Можливо, їхню думку можна зібрати за допомоги традиційних опитувальників телефоном.

в) Експерти, аналітики, фахівці, менеджери транскордонного руху всіх форм і сфер. Це – професійна група, яка наразі з'являється. В Угорщині та транскордонному регіоні, враховуючи великі міста, ця група сягає сотень, можливо, тисяч учасників. Активний бізнесмен, місцеві розробники, журналісти, менеджери

водних ресурсів, які працюють з угорською меншиною в Закарпатті, місцеві адміністратори в прикордонних населених пунктах або інших місцях, використовуючи українську сторону в якості ринку або ресурсу у всіх можливих аспектах. Для них ми можемо розробити експертну анкету, до якої частково внести запитання про існуючі інструменти щодо перспектив та актуальних проблем співробітництва, зважаючи на міжнародні аспекти.

II. Исторична довідка: кордон між ЄС та Україною в період 1944–1991 років був кордоном між ЄС та Радянським Союзом. А кордон за радянських часів мав дуже особливе значення для колишнього громадянина СРСР з його прикордонними режимами, правилами, укріпленнями й т.ін., він руйнував кожен важливий контакт або навіть спогади про період до 1944 року та його міжрегіональний досвід. Була висока стіна, а не міст, тим не менше, в політичному сенсі, упродовж останніх років навіть радянська влада почала розмову про контакти. Потім у період між 1991 р. і появою Шенгенської зони в прикордонному режимі з'явилися унікальні можливості; в свою чергу, в цей період сформувалися актуальні форми співпраці в першій групі та думки другої групи (і не раніше, і не пізніше). Для української сторони дев'яності роки частково були періодом слабкої держави, нестабільної економіки, відчувався брак у всьому, присутність ілюзії про життя за кордоном. Відносини на кордоні, які тільки формувалися в ті роки, були асиметричними: українська сторона була слабшою і залежною, з боку Угорщини та Словаччини було відчуття переваги майже в кожному аспекті життя й економіки. Третя група експертів, звичайно ж, ознайомена з цим. Тепер рівні більш однакові, але постають справжні запитання дослідження: ширша думка Аудиторії відслідковувала ці зміни чи ні? Чи перша хвиля пострадянського досвіду все ще впливає на існуючі думки хоча б частково, чи все минуло?

III. Два важливі культурні аспекти

Проект всіма засобами та формами проводить опитування щодо думки респондентів про Україну та українських громадян (при наявності меншин серед них). За моїми відомостями, ситуа-

ція в трьох прикордонних країнах Європи відрізняється. У якості приклада я відзначу деякі угорські особливості.

а) В угорській ментальності та культурі Закарпаття має своєрідну позицію. Для угорців воно є більш стабільним, ніж нова незалежна Україна. Для громадської думки в Угорщині територія з іншого боку колишнього Радянського Союзу, справжній український кордон це – Закарпаття. Ця концепція відображена в книгах з історії, літератури, в назвах багатьох путівників і т.ін. Їх досвід, якщо він взагалі існує, стосується, насамперед, Закарпаття, а не цілої країни. Саме тому експерту можна поставити запитання про «перспективи щодо України». Але не громадській думці або не в повному обсязі. Ми повинні розуміти, що Закарпаття з його багатокультурним минулим є частиною стабільної віртуальної концепції про колишню «історичну Угорщину». Деякі розповіді з історії Мукачівського замку чи руїни Хустського були (можливо і є) частиною занять з угорської історії та літератури, навіть в початковій школі. І, звичайно, Верецький перевал в Українських Карпатах є культовим місцем для кожного угорського учня. Для угорців в даному культурному контексті Закарпаття як провінція чи принаймні його міста знаходяться в низовині, а не за кордоном. Що не є складовою питання меншин, ця історична пам'ять більша і стабільніша, ніж віра місцевих груп угорських меншин.

б) У той же час для громадської думки Угорщини, яка не залучена до транскордонного руху безпосередньо, угорці Закарпаття – не просто національна меншина, але також основні партнери на рівні освіти, культури та в емоційному плані. Рівень знання слов'янських мов низький або мінімальний (присутні деякі залишки російської, а знань української мови ніколи не було). Умови проживання та культурна спадщина угорських меншин є постійним інформаційним приводом для національного телебачення і радіо, газет. Угорці Закарпаття – відносно невелика група, інші великі групи в Румунії та Словаччині виносять на обговорення в національних засобах масової інформації частіше; але в цьому плані все, що з'являється в рамках місцевого транскордонного досвіду, автоматично інтегрується з національним питанням, яке

є, принаймні для половини угорської громадської думки, ВЕЛИКИМ питанням.

Питання щодо словаків та румунів відрізняється (через історичний розділ жупи Марамарош на румунському кордоні та Підкарпатської Русі у період між 1919–1920 рр. та 1939 р. в Чехословаччині тих часів). Але знову ж таки, це – історичний аспект.

IV. Питання європейського кордону. Звичайно, опитувальники не можуть проігнорувати значення Шенгенського кордону як європейського, його ролі для націй з різних боків кордону. Я пропоную зосередитися головним чином не на технічних аспектах, але на культурній домінанті та порушенні, якщо воно взагалі існує. Члени ЄС не сприймають його як щось міфічне, але для української сторони це має саме таке значення. І з боку ЄС вони відображають думки українців. В той же час громадянство ЄС – відносно простий інструмент для інтеграції осіб до Європи, для чого використовуються різні форми транскордонних контактів (міграція, нові паспорти тощо). Населення країн ЄС, безумовно, повинно мати власну думку з цього приводу.

Як наслідок згаданого вище, я пропоную різні аспекти проблеми для дослідження в різних підгрупах. Найближче до неї може бути наступне:

I. ПРЯМИЙ ДОСВІД НА КОРДОНІ

	Дійові особи	Аудиторія	Експерти
Бізнес	XXX	X	XX
Особистісні контакти	XXX	X	X
Сім'ї, одруження	XX	X	X
Відмінності у стилі життя	XXX	XX	XX
Подорожі	XXX	X	XX
Норми	XX	XX	XXX
Навички комунікації	XX	X	XX
Знання мови	XX	X	XX
Міграція за межі	X	X	XXX

II. ІСТОРИЧНІ ЕЛЕМЕНТИ

	Дійові особи	Аудиторія	Експерти
Спогади радянського періоду	X	XXX	X
Закарпаття на противагу національній ідентичності	XX	XXX	X
Розвиток України в період після 1991 року	XXX	XX	XXX
Українська /русинська ідентичність	XX	XXX	X

III. КУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ В РІЗНИХ КРАЇНАХ (ТУТ УГОРЩИНА)

	Дійові особи	Аудиторія	Експерти
Питання Закарпаття	X	XXX	XX
Історичні місця на українській стороні	XX	XXX	X
Етнічні зв'язки	XX	XXX	X

IV. ЄВРОПЕЙСЬКА РАМПА або ЄВРОПЕЙСЬКІ БАР'ЄРИ

	Дійові особи	Аудиторія	Експерти
Економічна, національна співпраця	XX	X	XXX
Міграція	XX	XX	XXX
Розвиток малого та середнього бізнесу	XX	X	XX
Інфраструктура	X	X	XXX
Політика щодо водних ресурсів	X	X	XX
Митниця	XXX	X	X
Культура меншин, підтримка		XX	XX
Якість життя	XXX	XX	X
Візовий режим	XXX	X	XXX
Зміна громадянства	XXX	X	XXX

Позначення: X – мінімально важливі; XX – середньо важливі; XXX – максимально важливі.

Ці аспекти не є готовими запитаннями. Запитання повинні розроблятися для тих аспектів, які проект відбере як такі, що є важливими для учасників.

МЕТОДОЛОГІЧНІ СКЛАДНОСТІ КРОС- КОРДОННИХ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У сучасних соціальних науках поширюється дослідження так званих «фронтирів» або порубіжних територій. Засновником концепту фронтиру вважається американський вчений Фредерик Тернер, який наприкінці ХІХ ст. проаналізував процес колонізації європейськими переселенцями американських територій. Оскільки чітке розмежування національних територій не було остаточно завершено ще у минулому столітті, державні кордони в Європі до певної міри залишалися рухливими, що супроводжувалося також переміщенням населення. В результаті сформувалися прикордонні території, які характеризувалися активними культурними взаємовпливами, що обумовило звернення соціальних дослідників до теорії фронтиру.

Сучасні парадигми прикордонних досліджень істотно відрізняються від первинної теорії Тернера. В результаті численних дискусій та досліджень вчені обґрунтували відхід від лінійного розуміння фронтиру, а у вітчизняній науці в науковій обіг увійшов термін «прикордоння», який, на думку окремих науковців, має певну відмінність.

На погляд багатьох вітчизняних дослідників термін «прикордоння» означає території, на яких активні процеси взаємодії між спільнотами в різних сферах були обумовлені такими факторами, як колонізація, змішаність національного складу населення внаслідок природних процесів розселення та незавершення процесу територіального розмежування. Переклад терміну «фронтір» відповідає українському «прикордоння», проте його застосування, з точки зору Т. Винарчука, підкреслює акцентованість дослідника на активності процесів взаємовпливу, спрямованість наукового дослідження на вивчення саме його характеру та наслідків і дозволяє відійти від лінійної локалізації [1, 44].

Активна полеміка щодо сучасних трансформацій кордону і прикордонних територій розвивається в глобалізаційному річищі. Глобалізація розвиває чіткі розмежувальні лінії між територіями. В якості рушійних сил цього процесу можна назвати: глобалізацію економічних трансакцій (інвестиції, міжнародні фінансово-економічні проекти тощо); революцію в сфері інформаційно- комунікаційних технологій; розширення сфери діяльності міжнародних корпорацій; взаємозалежність держав, загальноєвропейська безпека.

З причин своєї специфіки транскордонні регіони всієї Європи демонструють необхідність використання простору і комплексу взаємовідносин з сусідами в інтересах всієї спільноти і на всіх рівнях: економічному (з перегрупуванням потоків і обміну), адміністративному (з деконцентрацією і адміністративними прикордонними «містками»); соціальному (з соціальним захистом в прикордонні); політичному (з децентралізацією); культурному (з регіональною ідентичністю прикордоння); екологічному (з спільним освоєнням територій).

Перелік цих рівнів свідчить, що підходів до прикордонних територій з мірками суто юридичними або інституціональними недостатньо. Це не знімає нерівновагу і асиметрію, характерні для прикордонних регіонів у цілому. Основна мета прикордонних просторів – це ліквідація нерівноваги і взаємопроникнення за умов взаємної поваги; це передбачає, що життя в прикордонні спирається на соціальні взаємовідносини всіх учасників транскордонного співробітництва (ТКС).

На сучасному етапі інтеграції та глобалізації фактор транскордонних територій може стати одним з найважливіших чинників соціально-економічного розвитку прикордонних регіонів, що вимагає чіткого дотримання балансу державних і місцевих повноважень та інтересів.

Розробка відповідних соціологічних підходів до вивчення особливостей прикордонних соціальних відносин на регіональному рівні та рівні місцевого самоврядування може посприяти створенню адекватного механізму правового, господарського і

соціально-політичного регулювання всього комплексу питань транскордонного співробітництва.

Сучасні соціальні дослідники розглядають прикордоння не як окремі території по обидва боки від умовної межі, але як соціальний простір. Це пов'язано з специфікою проживання населення на території, яка проявляється в особливостях життєвого світу, іншій ментальності і соціальних практиках, що трансформувались у результаті появи державного кордону в звичному соціальному просторі повсякденності.

В сучасних роботах акцентується увага на тому, як соціальні і символічні кордони між соціально-культурними категоріями конструюються в дійсності. Іде перерозподіл зв'язків між вже детериторизованою соціальною, етнічною і національною ідентичностями. Зміна політичної мапи Європи викликала необхідність перевизначити і співвіднести ідентичності, пов'язані з просторовою локалізацією, відкритістю кордонів стосовно вільним переміщенням товарів, капіталів, людей [2].

Загальним недоліком у роботах, присвячених проблематиці прикордоння, є відсутність соціологічної рефлексії перебігу подій у життєвому просторі прикордонних спільнот, а також обмеженим методологічним інструментарієм: статистикою і масовими опитуваннями.

Актуальність проведення крос-кордонних соціологічних досліджень у Карпатському регіоні викликана соціально-економічними і геополітичними особливостями країн цього регіону, високими темпами світових інтеграційних процесів, відсутністю налагодженої нормативно-правової бази регулювання прикордонних відносин, можливістю перетворення потенційного «ресурсу кордону» в один з основних дійових чинників соціально-економічного розвитку периферійних територій. Розвиток транскордонного співробітництва прикордонних територій, перетворення їх на вузлові точки співробітництва з прикордонними країнами – членами Європейського Союзу набувають особливого значення в євроінтеграційній зовнішній політиці України.

Проведення соціологічного дослідження в різних культурах та подальший порівняльний аналіз його результатів вимагає від соціолога врахування низки методологічних особливостей.

Яка дослідницька методологія є найбільш адекватною для крос-кордонних досліджень? Для цього необхідно максимально чітко визначити саме поняття крос-кордонного дослідження. Ми визначаємо такі дослідження як широкий набір концепцій, що стосуються крос-кордонної мобільності, глобальної інституціональної реструктуризації, комплексної культурної трансформації та крос-кордонної історії.

У проведенні та оцінюванні результатів крос-кордонного дослідження вирішальне значення має *концепція рівноцінності*. Рівноцінність у такому дослідженні може бути визначена як стан або умова подібності в концептуальному значенні та в емпіричному методі між культурами, що створює можливість для порівняння цих культур. Питання рівноцінності стосується кожного з окремих аспектів проведення будь-якого соціологічного дослідження, але у випадку проведення дослідження в різних культурах та країнах виникають суто специфічні вимоги, як-то: можливість порівняння мови і перекладу, питання про можливість існування культурних наборів реакцій в отриманих емпіричних даних.

Серед численних методологічних проблем крос-кордонного дослідження є: визначення виду дослідження, формування вибіркової сукупності, визначення перемінних, мовні перешкоди та дослідницькі процедури.

Для побудови нормативної моделі вибіркової сукупності крос-кордонного соціологічного дослідження необхідно чітко визначити географічні межі та сутнісні характеристики прикордонних територій. Це території, які безпосередньо прилягають до державного кордону, відчувають на собі найбільший вплив кордону і сусідньої країни та мають особливий додатковий потенціал розвитку і міжнародного співробітництва. Зазначений потенціал П.Бакланов і С.Ганзей називають специфічним потенціалом прикордоння, який формують такі складові [3, с. 14-15]:

1. Географічне положення прикордонної території, її близькість до державного кордону і, відповідно, зарубіжної країни. Для

визначення конкретної відстані від кордону соціологи мають враховувати особливості транскордонної історії прилежних територій та соціокультурної специфіки укладу життя місцевого населення.

2. Специфічна інфраструктура прикордоння: наявність транспортних переходів державного кордону, причому, здебільшого для різних видів транспорту; наявність інфраструктури прикордонного і митного контролю, зв'язку, об'єктів сервісу тощо. У цьому зв'язку прикордонна територія може мати значний транзитний потенціал.

3. Можливість широкого використання потенціалу і ресурсів прикордоння сусідньої держави, в тому числі природних – земельних, лісових, водних, рекреаційних тощо.

4. Можливість залучення в різні форми співробітництва населення з прикордоння однієї країни в прикордоння іншої і навпаки.

5. Можливість залучення в різні форми міжнародної співпраці, в тому числі в зовнішньоекономічну діяльність, значної частини населення прикордоння.

6. Широке використання ринків сусідніх країн у межах прилеглих до кордону територій.

7. Можливість розвитку в прикордонні цілісного поєднання видів діяльності на основі взаємовигідного міжнародного співробітництва: в сфері торгівлі, експортно-орієнтованих виробництв, у тому числі середніх і малих підприємств з переробки імпортованої сировини, напівфабрикатів, а також туристичних компаній і об'єктів міжнародного туризму; культурно-освітніх видів діяльності тощо.

Врахувавши всі складові потенціалу прикордоння, можна достатньо прискіпливо визначити межі прикордонних територій, які будуть виокремлювати території з максимально високим або істотним потенціалом прикордоння.

Аналіз дослідницьких процедур крос-кордонних соціологічних досліджень покликаний вирішити дві основні методологічні складності: виявлення оптимального методу збору первинної соціологічної інформації та досягнення гармонізації емпіричних даних національних досліджень.

Враховуючи багаторівневий характер транскордонних відносин та обмежений рівень інформації про партнерів, доволі перспективним виглядає використання комбінованих методів дослідження транскордонного співробітництва – поєднання описових принципів та кількісних параметрів. Такі методи є проміжними між фактологічними (формалізованими) та експертними (інтуїтивними). Найчастіше до комбінованих методів відносять колективні експертні оцінки та різного роду види моделювання, під час якого фактологічна й експертна інформація використовується як вхідна.

Комбінований метод аналізу соціально-економічних і етнонаціональних показників, як зауважує О. Пелін, надає підстави для визначення регіоноутворювальних чинників. За локальними суперечностями регіональних інтересів комбіновані методи відкривають невирішені латентні глобальні геополітичні проблеми, які проявляються через міжрегіональні суперечності [4, с. 194].

Перспективною методологією проведення крос-кордонних соціологічних досліджень є поєднання глибинних інтерв'ю з фокус-груповими дискусіями (фокус-групами), залежно від категорії респондентів [5, р.11].

На думку окремих дослідників, досягти гармонізації національних вимірювань можна двома шляхами. Перший полягає у визнанні відмінностей і окремого аналізу кожного національного масиву даних з їх подальшим порівнюванням. Однак інтерпретація статистичних даних, що порівнюються, вимагає детального знання різних національних систем. Крім того, еквівалентність не може бути статистично перевірена, тому доводиться покладатися на валідність та достовірність. Другий підхід полягає в узгодженні змінних другого плану, що означає побудову таких змінних, які можуть бути безпосередньо зіставлені. По суті методика узгодження вимагає загального рівня спільності, який використовуватиметься під час порівняння різних культур країн-учасниць опитування. Істотним недоліком такого підходу може стати втрата частини інформації, якщо рівень спільності буде мінімальний¹.

¹ Детальніше див. Harkness Janet A., Fons J.R., Van de Vijver, Mohler Peter Ph. *Cross-Cultural Survey Methods*. New York: John Wiley & Sons, 2003.

Враховуючи конкретну тематику міжнародного соціологічного моніторингу транскордонного співробітництва запропонований інструментарій опитування (опитувальник для інтерв'ю «обличчям до обличчя») включає шість комплексних вимірів соціокультурного простору, які утворюють соціально-економічний та культурно-особистісний комплекси.

У цьому випадку нас цікавлять такі виміри, як умови життя в населеному пункті; міграційні настрої та практики; оцінка роботи державних служб; безпосереднє ставлення місцевого населення до транскордонного співробітництва; інформаційний простір місцевих громад; міжетнічні відносини та мовна ситуація.

Блок **«умови життя в населеному пункті»** дозволяє з'ясувати ценз осідлості, оцінку економічного становища сім'ї респондента та в цілому місцевій спільноті, рівень задоволеності життям у населеному пункті, а також ієрархію найбільш дефіцитних соціальних благ, які в сукупності значною мірою визначають соціальне самопочуття населення. Останнє може стати одним із суб'єктивних чинників оцінки транскордонного співробітництва.

Блок **«міграційні настрої та практики»** дозволяє емпірично виміряти рівень міграційної активності респондентів включно з мотивацією міграційних установок та соціально-демографічним портретом потенційних мігрантів, напрямки можливих міграційних потоків, наявний досвід перебування за кордоном. Соціологічне вимірювання міграційних практик респондентів дозволяє виявити можливі проблеми в сфері транскордонної мобільності місцевого населення.

Блок **«оцінка роботи державних служб»** розрахований на соціологічне вимірювання оцінки роботи державних служб, що працюють на державному кордоні, виявлення наявних недоліків у роботі прикордонних і консульських служб власне своєї країни та сусідніх країн. Суб'єктивна оцінка зазначених державних інститутів може значною мірою визначати загальну оцінку ефективності транскордонного співробітництва між окремими країнами.

Основною метою блоку **«ставлення до транскордонного співробітництва»** є виявлення оцінок та ставлення населення до

правового регулювання перетину кордону мешканцями транскордонних територій, наскільки мешканці цих територій взагалі обізнані з існуючими законодавчими документами.

На основі цього можливо буде дізнатися: чи сприяють наявні правові документи вільному пересуванню людей та товарів через кордони, чи діючий закон накладає серйозні перешкоди на їхнє пересування. Також за допомоги цього блоку питань можна зробити висновки, чи взагалі впливає існуюче законодавство на транскордонне співробітництво, оскільки на практиці ситуація із пересуванням людей та товарів через кордон може виглядати зовсім по-іншому, де-факто відрізнитися від норм, закріплених законодавчо. При цьому етносоціальну специфіку прикордонних районів визначають родинні або дружні зв'язки місцевих жителів з населенням сусідніх країн.

Індикатори блоку ґрунтуються на семи параметрах вимірювання якісних та кількісних характеристик ТКС, запропонованих В. Школьніковим [6, с.7].

Блок опитувальника стосовно ставлення до прикордонного співробітництва, окрім виявлення ситуації із правовим регулюванням руху людей та товарів де-юре та де-факто, дозволяє отримати середні бали оцінок у різних сферах:

- оцінки історичної та культурологічної ситуацій, що склалися на прикордонних територіях з обох боків, включаючи ступінь збереження історичних, культурних, релігійних пам'яток, родових могил; ступінь легкості відвідування пам'ятників і могил по обидва боки кордону; ступінь свободи віросповідання, вільного доступу до богослужінь по обидва боки кордону; наскільки історія регіону розглядається однаково по обидва боки кордону; регулярність проведення культурно-історичних фестивалів за участі місцевого населення по обидва боки кордону;
- оцінки демографічної ситуації, зокрема рівня змішаних шлюбів подружжів, що проживають з обох боків кордону;
- оцінки інфраструктури, що включає у себе наявність сучасних, технічно справних та швидких засобів пересуван-

- ня через кордон; наявність мережі сучасного і дешевого стаціонарного та мобільного зв'язку через кордон; наявність вільного і недорогого доступу до Інтернету;
- оцінки управління ресурсами, зокрема рівень взаємного реагування на надзвичайні ситуації, спільні природоохоронні заходи, рівень узгодження та здійснення спільного управління життєво важливими ресурсами, де кордони практично не мають значення;
 - оцінки економічного співробітництва на прикордонних територіях, включаючи обсяг прикордонної торгівлі і її динаміку;
 - оцінки міграційних процесів та їх можливостей, найважливішими показниками яких є кількість контрольно-пропускних пунктів, що мають скорочувати очікування тих, для кого необхідні візи; відсутність віз для перетину кордону для прикордонного населення обох країн; кількість людей, які працюють по інший бік кордону.

Блок запитань «**інформаційний простір**» націлений на виявлення рівня доступу населення прикордонних територій до ЗМІ (включаючи телебачення, радіо, друковану пресу) з сусідніх держав. Окрім цього, питання цього блоку мають виявити, якими засобами користуються мешканці прикордонних територій для підтримання контактів зі своїми родичами у сусідніх державах та які труднощі при цьому у них виникають.

Важливість цього блоку полягає у тому, що ЗМІ відіграють важливу роль у формуванні «добросусідської» або «опозиційної» моделі ідентичності в прикордонні, особливо якщо державний кордон є певним чином обмежений для поїздок місцевого населення, оскільки виконує переважно «бар'єрні» функції. В цій ситуації ЗМІ шляхом побудови в масовій свідомості геополітичної шкали «союзник – партнер – супротивник – ворог» полегшують політикам задачу оперативного конструювання образів «наших» і «чужих». У разі збереження можливостей безпосереднього контакту населення, яке проживає по різні боки державного кордону, штучне нав'язування політичними елітами

сусідніх країн «опозиційної» моделі ідентичності стає ускладненим.

Блок **«міжетнічні відносини та мовна ситуація»** містить індикатори, що дозволяють виміряти рівень ксенофобії серед мешканців прикордонних територій: досліджується ставлення місцевого населення до заробітчаків із сусідніх країн, до змішаних шлюбів, а також пропонується вказати на можливі випадки дискримінації за етнічною, мовною або релігійною ознаками.

Запропонований аналітичний каркас масового соціологічного опитування дозволить здійснити емпіричну верифікацію теоретичного знання про вплив кордону на світ повсякденності мешканців прикордонних районів Карпатського євросередині, яка в свою чергу веде до структуризації нового соціального простору прикордоння.

За допомоги проведення крос-кордонного соціологічного дослідження можна виокремити різні соціальні групи через способи, ступінь та характер впливу кордону. Мова йде про респондентів, орієнтованих на професійне співробітництво з мешканцями прикордонних районів сусідніх країн та отримання прибутку; учасників опитування, націлених на отримання доходу і можливості приватних виїздів за кордон за покупками, товарами; індивідів, для яких особливе значення мають особисті відносини, культурний обмін та отримання доходу. Окрему категорію респондентів можуть скласти ті, хто очікує негативних наслідків територіальної близькості від кордону, насамперед можливого погіршення криміногенної ситуації.

Соціологічний супровід транскордонного співробітництва дозволить також зрозуміти: як формується соціальний простір прикордоння, як функціонують його елементи, які правила визначають поведінкові стратегії місцевого населення і соціальних інститутів, яку роль відіграє в цих процесах новий кордон Європейського Союзу, його вплив на повсякденне життя місцевих громад по обидва боки державного кордону України в Карпатському євросередині.

Список використаних джерел

1. *Винарчук Т.В. Регіон, прикордоння, фронтир як концепти дослідження українського державотворення початку ХХ ст./ Т.В.Винарчук // Наукові записки історичного факультету Запорізького національного університету, 2011. Вип. XXXI. – С. 41– 48.*
2. *Amelina A., Nergiz D.D., Faist T., Glick Schiller N. Beyond methodological nationalism: research methodologies for cross-border studies. – New York: Routledge, 2012.*
3. *Бакланов П.Я. Трансграничные территории: проблемы устойчивого развития /П.Я. Бакланов, С.С. Ганзей. – Владивосток: Дальнаука, 2008.*
4. *Пелін О. Комбіновані методи дослідження соціальних проблем Карпатського євро регіону /О. Пелін // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики.– 2013. – Вип. 59-60. – С. 192-196.*
5. *European Citizenship – cross-border mobility. Aggregate Report. August 2010.*
6. *Посібник із індексації та моніторингу транскордонного співробітництва. – Ужгород: Інститут транскордонного співробітництва, 2012.*

Іван АРТЬОМОВ,
кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри
країнознавства та кафедри міжнародного права,
директор НН Інституту євроінтеграційних
досліджень ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В КОНТЕКСТІ СОЦІОЛОГІЇ ТРАНСКОРДОННИХ ПРОЦЕСІВ

У статті узагальнюються методологічні принципи формування та розроблення робочої програми до навчальної дисципліни «Соціологія транскордонних процесів», сформульоване авторське бачення формування програми, її структури, принципів і методів навчання та методичного забезпечення.

Ключові слова: робоча програма, соціологія транскордонних процесів, принципи, методика навчання.

Важливим інструментом управління транскордонними процесами є соціологічні дослідження.

Відомо, що **процес** – це послідовна зміна предметів і **явищ**, що відбуваються закономірно, та сукупність низки послідовних **дій**, спрямованих на досягнення певного результату. **Процес можна визначити також як послідовну зміну станів об'єкта в часі.**

Оцінюючи роль та місце транскордонного співробітництва в системі регіонального розвитку, український вчений-регіоналіст **З.Варналій** акцентує увагу на тому, що необхідність вирішення спільних проблем, що виникають у транскордонному регіоні – суміжних прикордонних територіях сусідніх держав, а саме: територіальне та просторове облаштування, розбудова транскордонної інфраструктури, спільне використання водних та інших ресурсів тощо розширює сферу державної регіональної політики на міжнародний рівень і потребує врахування стратегій розвитку сусідніх територій. В цьому контексті

важливим чинником економічного розвитку цих регіонів є транскордонне співробітництво (ТКС), яке в останні роки активізується, і особливо в економічній сфері [3].

За сучасних умов розвитку інтеграційних процесів транскордонне співробітництво має можливість прискорювати процеси вирівнювання якості життя населення прикордонних територій до середньоєвропейського рівня та сприяти досягненню вільного руху товарів, людей і капіталів через кордон. Воно також сприяє мобілізації місцевих ресурсів та підвищенню ефективності їх використання, робить можливим об'єднувати зусилля для вирішення спільних проблем у транскордонному регіоні.

Транскордонне співробітництво сприяє:

- зміцненню взаємної довіри та безпеки;
- активізації торговельно-економічного співробітництва;
- залученню іноземних інвестицій для реалізації спільних проектів;
- спільному використанню енергетичних ресурсів;
- виробленню спільної стратегії охорони довкілля;
- розвитку транспортної та прикордонної інфраструктури;
- взаємодії у сфері боротьби з нелегальною міграцією та організованою злочинністю;
- ефективному використанню людських ресурсів шляхом створення спільного ринку праці;
- поглибленню культурних та комунікаційних зв'язків;
- розвитку туризму;
- боротьбі з наслідками стихійних лих та екологічних катастроф (паводки, землетруси та ін) [1].

В процесі **транскордонного співробітництва вирішуються такі завдання:**

- не допускається перетворення нових східних кордонів ЄС у жорсткі розподільчі лінії, які відмежовують Україну від Європи, та перетворення регіонів з обох боків нових східних кордонів ЄС і України в периферійні і тупикові;
- координуються концепції соціально-економічного розвитку прикордонних регіонів;

- поступово формуються інтегровані, насамперед в господарському і просторово-економічному плані, транскордонні регіони України з центральноєвропейськими державами;

- створюється єдина і взаємодоповнююча транспортна, прикордонна та інша інфраструктура;

- складається система міжнародної взаємодії місцевих органів державної влади і самоврядування, територіальних громад тощо [2].

Нинішній етап функціонування системи транскордонних відносин в умовах поглиблення інтеграційних процесів дозволяє зробити висновок, що транскордонне співробітництво в Європі зараз знаходиться на етапі системних якісних змін. З одного боку, в рамках розширеного Європейського Союзу транскордонне співробітництво вступило в стадію активного розвитку на основі суттєвого пониження бар'єрного характеру внутрішніх для ЄС державних кордонів і стає засобом успішної реалізації спільної регіональної політики, принципу субсидіарності, децентралізації влади тощо, а в ширшому розумінні – будівництва цілісної “Європи регіонів”. З іншого – на нових зовнішніх кордонах ЄС воно перетворюється в дійовий інструмент формування розширеним Євросоюзом смуги добросусідства та інтенсивного розвитку зв'язків європейської спільноти з усіма розташованими по периметру прикордонними державами.

Транскордонне співробітництво в Україні має потужну економічну мотивацію, значення якої зросло після розширення Євросоюзу у 2004–2007 роках і виникнення нового характеру відносин із сусідніми країнами. Утворилась цілковито нова ситуація на кордонах. Західний кордон України став східним кордоном Євросоюзу. Україна отримала можливість більш раціонально використовувати своє географічне розташування в Європі за рахунок визначення пріоритетних напрямів транскордонного співробітництва в системі загально регіонального розвитку.

Українські території в зоні впливу державного кордону завжди мали і мають надзвичайно важливе політичне й економічне значення. Географічне положення України, її роль в геополітичному просторі постійно впливали на формування економічної складової прикордонної співпраці регіонів у центрі

Європи, де перш за все виникають та реалізуються спільні інтереси України і сусідніх держав.

Мало хто не відмічає значущість ролі Української держави, яка є проміжним, санітарним кордоном або «буферною зоною» цивілізаційного простору між західною і російсько-євразійською цивілізаціями.

Така увага до України цілком зрозуміла. Це держава з високою питомою вагою прикордонних територій, адже 19 із 25 областей України межують із сусідніми державами, протяжність кордонів з Росією – 2295,4 км, а з країнами Центральної Європи, Білоруссю та Молдовою – 4698,6 км.

Україна перша в Європі за територією (603,7 км²), п'ята за кількістю населення (близько 45,0 млн чол.). На Україну припадає 40% європейських чорноземів, вона має на сто років запасів залізної, марганцевої, уранової руд та цінних металів, на 400 років – вугілля, а також історичні і культурні передумови для участі у процесах західноєвропейського економічного простору.

Утворення спільного українсько-євросоюзівського кордону (з Польщею – 542,3 км, Словаччиною – 98,7 км, Угорщиною – 135,1 км та Румунією – 608,6 км) об'єктивно створило для України сприятливу ситуацію, додаткові інтеграційні можливості, враховуючи наявність транскордонних газових, транспортних, енергетичних артерій: газопроводів «Прогрес», «Уренгой – Помари – Ужгород», нафтопроводу «Дружба», енергосистеми «Мир», 3-го та 5-го міжнародних Критських автотранспортних коридорів, розгалуженої прикордонної залізничної мережі тощо [2].

Необхідність вирішення спільних проблем, що виникають у транскордонному регіоні – суміжних прикордонних територіях сусідніх держав, як-то: вдосконалення і розбудова транскордонної інфраструктури і забезпечення екологічного стану, спільне використання водних ресурсів, просторове облаштування потребують узгоджено взаємовигідних та скоординованих дій. Поряд з цим вдосконалення та поглиблення транскордонного співробітництва відкриває нові можливості і резерви для активізації господарської діяльності в периферійних те-

риторіях регіонів, мобілізації природно-ресурсного потенціалу і підвищення конкурентоспроможності. Саме ці фактори диктують необхідність координації розвитку транскордонних регіонів по всьому периметру території нашої держави.

Після розширень ЄС в 2004–2007 роках склались сприятливі можливості для поглиблення і розширення як регіонального розвитку України, так і для збагачення форм транскордонного співробітництва. Транскордонне співробітництво України та її регіонів має бути спрямоване на вирішення національних проблем: соціальних, економічних, екологічних, а також на забезпечення конкурентоспроможності України в європейських і світових співтовариствах, особливо після 2008 року, коли Україна стала членом СОТ.

В умовах практичної реалізації євроінтеграційної стратегії після підписання Угоди про асоціацію України з ЄС 16.09.14 р. питання транскордонного співробітництва зокрема і регіонального розвитку загалом набувають особливої актуальності. Закономірним є те, що увага до регіонального розвитку і транскордонного співробітництва, особливо на прикордонних територіях, посилилась після утворення і функціонування нового українсько-євросоюзівського кордону. [3, Артёмов І.В., Діус Н.О.Єврорегіональне співробітництво України: проблеми і перспективи: навч.-метод. посібник. – Ужгород: ПП «Шарк», 2014. – 368 с.]

Актуальність вирішення проблем транскордонного співробітництва продиктована значною диференціацією соціально-економічного розвитку регіонів, яка суттєво посилюється в умовах теперішньої світової кризи і стала основою не лише економічної, а і соціально-політичної дезінтеграції держави. Наразі спостерігаються значні диспропорції у розвитку прикордонних регіонів нашої країни та їх транскордонних партнерів – прикордонних регіонів країн Європейського Союзу, що межують з Україною.

Робоча програма навчальної дисципліни **«Соціологія транскордонних процесів»** розроблена в рамках виконання Програми Європейського Союзу ЄІСП «Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна» (реалізація проекту «Кордони очима людей»).

Соціологія як наука займає важливе місце, багато в чому формуючи професійний рівень сучасного фахівця. Ця дисципліна забезпечує теоретичну і методичну підготовку широкого спектру фахівців з країнознавства, соціології тощо [6].

Розроблення науково-методичного та організаційного забезпечення введення нової навчальної дисципліни «Соціологія транскордонних процесів» до змісту підготовки студентів у вищих навчальних закладах і його пілотне впровадження на регіональному рівні в Україні та сусідніх країнах ЄС дозволить вирішити комплекс питань щодо підготовки фахівців, які зможуть професійно вирішувати існуючі проблеми в царині сучасних транскордонних процесів та захищатимуть інтереси держави в сучасних геополітичних умовах.

Навчальна дисципліна «Соціологія транскордонних процесів» відображає важливий напрям розвитку сучасного стану транскордонного співробітництва України із сусідніми державами ЄС. Це особливо важливо в умовах реалізації євроінтеграційного курсу держави після підписання Угоди про асоціацію України з ЄС.

Знання механізмів вирішення проблем, вміння діяти професійно, впливати на хід транскордонних процесів – це потужна мотивація для вивчення дисципліни, особливо з урахуванням ролі транскордонної співпраці для України.

Вивчення дисципліни дасть студентам необхідні теоретичні знання і практичні навички для реалізації програми європейської інтеграції України. У першу чергу це стосується виконання завдань щодо мінімізації проблем, які існують у системі транскордонних процесів, пов'язаних з лібералізацією візового режиму та зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання в умовах імплементації в Зону вільної торгівлі (ЗВТ) Європейського Союзу[9].

Важливою методологічною основою наукової дисципліни стане теоретичне узагальнення результатів пілотного міжнародного соціологічного дослідження «Кордони очима людей», яке виконується в рамках Програми Європейського Союзу ЄІСП «Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна» у 2012–2014 рр.

Саме результати аналізу транскордонних процесів закладуть надійні основи для вироблення практичних засобів впливу на всю різноманітність суспільних явищ, пов'язаних із транскордонними процесами, і дозволять виробити дійові механізми мінімізації негативних явищ, що стримують ефективність процесів ТКС України з сусідніми державами ЄС.

Навчальна програма належить до нормативних документів нової генерації, за допомоги яких здійснюється перехід до інтерактивних методів викладання та діалогової форми навчання. Вона підготовлена з урахуванням як вимог існуючих державних стандартів, положень Закону України «Про вищу освіту», так і вимог європейської кредитно-модульної системи та системи кваліфікації. Це об'єктивна вимога часу на шляху інтегрування до європейського та світового освітнього простору.

Автори робочої програми навчальної дисципліни «Соціологія транскордонних процесів» прагнули того, щоб вона увібрала в себе найбільш актуальні теми, спираючись на найважливіші досягнення світової соціологічної думки, розмаїття методологічних підходів до її викладання, вбачаючи в цьому дійсно деідеологізовану, наукову структуру важливого для викладача документа.

Структурно робоча програма побудована згідно з вимогами Наказу МОН України №384 від 29 березня 2012 р. (в редакції Наказу №683 від 05 червня 2013 р.) і включає в себе такі складові, як:

- 1) опис навчальної дисципліни;
- 2) мета та завдання навчальної дисципліни;
- 3) програма навчальної дисципліни;
- 4) структура навчальної дисципліни;
- 5) зміст лекційних тем курсу;
- 6) теми практичних (семінарських) занять;
- 7) самостійна робота;
- 8) принципи навчання;
- 9) методи навчання;
- 10) методи контролю та оцінювання знань;
- 11) розподіл балів, які отримують студенти;
- 12) методичне забезпечення.

Дисципліна «Соціологія транскордонних процесів» вивчає сучасний стан і розвиток транскордонних процесів у комплексі, як-то: транскордонне співробітництво, умови і особливості життя людей у прикордонні, задоволення національно-культурних потреб по обидва боки кордону, міграційні настрої та практика роботи державних служб, міжетнічні відносини, права національних меншин, інформаційний простір та відображення в ньому ставлення населення до транскордонного співробітництва тощо.

Мета навчальної дисципліни – *сформувати* у студентів теоретичні знання, методологічні основи дослідження транскордонних процесів; *забезпечити* відповідність змісту освіти потребам і викликам сучасного суспільства, створити умови для постійного оновлення форм і методів навчання[11]; *використати* отримані знання для аналізу соціально-економічних явищ і процесів у прикордонних регіонах; *розвинути* навички самостійної роботи з використання статистичних методів, узагальнення результатів проведених досліджень транскордонних процесів; навички *розроблення і прийняття* аргументованих рішень і рекомендацій.

Основні завдання:

- ознайомити студентів з предметом та основними парадигмами соціології;
- обґрунтувати необхідність методологічної інтеграції теоретичної та прикладної соціології;
- визначити діапазони нормативної та емпіричної частин в методології сучасної соціології;
- визначити основні спрямованості соціологічних досліджень;
- охарактеризувати особливості суб'єктно-орієнтовного підходу в соціології;
- визначити можливості та обмеження емпіричного етапу соціологічного дослідження;
- оцінити методіку та методи конкретного соціологічного дослідження[5].

У результаті вивчення дисципліни студент повинен знати:

- ✓ основні структурні парадигми соціології транскордонних процесів (СТП): суть, класифікацію, етапи розвитку;

- ✓ інструменти соціальної імплементації соціологічного знання про СТП;
- ✓ вміст класичного та сучасного соціологічного знання стосовно можливих шляхів вивчення транскордонних процесів як в Україні, так і поза її межами;
- ✓ головні вимоги до розробки програми соціологічного моніторингу транскордонних процесів, способи поєднання теоретичного знання та відповідних методів соціологічного дослідження;
- ✓ специфіку соціологічного дослідження транскордонних процесів залежно від обраного теоретичного підходу[4].

У результаті вивчення дисципліни студент повинен уміти:

- **проводити** зіставлення різних частин соціологічної теорії, їхні можливості і обмеження в аналізі сучасних транскордонних процесів;
- **аналізувати**, робити висновки і мати власне судження при дослідженні вказаної проблематики;
- **об'єктивно** оцінювати сучасний стан та перспективи розвитку транскордонних процесів;
- **розробляти** програму соціологічного дослідження транскордонних процесів залежно від обраного теоретичного напрямку та властивої йому методики;
- **набувати** навички здійснення організації і проведення соціологічного моніторингу транскордонних процесів на різних рівнях соціологічного аналізу;
- **використовувати** основні методи аналізу і синтезу проблеми, новітні методи дослідження[9];

При викладанні навчальної дисципліни звертати увагу на:

- ✓ **ознайомлення** студентів з основами соціології як науки;
- ✓ **розвиток** логічного мислення та підвищення загального рівня;
- ✓ **здобуття** навичок дослідження транскордонних процесів;
- ✓ **формування** навичок самостійного вивчення навчальної літератури з проблематики соціологічних досліджень;

- ✓ **застосування** отриманих знань для аналізу моделювання і розв'язання існуючих проблем у системі транскордонних процесів[10].

Методичне забезпечення навчальної дисципліни здійснюється на підставі нормативно-методичних документів Міністерства освіти і науки України та методичних матеріалів кафедри, які включають:

- навчальний план дисципліни з конкретизацією її структури відповідно до вимог кредитно-модульної системи навчання;
- робочу навчальну програму дисципліни з деталізацією змісту кожної з тем, що є складовими змістового модуля і становлять предмет дисципліни;
- перелік контрольних запитань за кожним із змістових модулів навчальної дисципліни, які виносяться на підсумкову форму контролю (залік);
- нормативні джерела, визначені у списку рекомендованої літератури;
- підручники та навчальні посібники, визначені у списку рекомендованої літератури;
- наукова література (монографії, наукові статті, збірники наукових праць), визначена у списку рекомендованої літератури;
- інформаційні ресурси (інтернет-сайти наукових установ; он-лайн версії наукових журналів; нормативні бази).

Відомо, що під транскордонним співробітництвом слід розуміти спільні дії територіальних громад або місцевих влад по обидва боки кордону, спрямовані на вирішення конкретної проблеми транскордонного характеру, або співпрацю в окремій галузі, де вони мають спільні інтереси.

Список використаних джерел

1. *Артёмов І.В. Транскордонне співробітництво в євроінтеграційній стратегії України: монографія / І.В.Артёмов. – Ужгород: Ліра, 2009. – 520 с. (Серія "Євроінтеграція: український вимір". Вип. 13).*

2. *Артьомов І.В. Єврорегіональне співробітництво України: проблеми і перспективи: навч.-метод. посібник / І.В.Артьомов, Н.О. Діус. – Ужгород: ПП «Шарк», 2014. – 368 с.*
3. *Варналій З.С. Проблеми і пріоритети консолідації регіонів України / З.С.Варналій // Україна:стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки — 2006: монографія; за ред.О.С.Власюка. — К.: НІСД,2006.— С.455-462; Варналій З.С. Вступ, Розділи 1,2,4,11,12,15, Висновки // Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: монографія; за ред. З.С.Варналія. —К.: НІСД, 2007. — С. 17-23, 25-67, 67-96, 155-196, 351-455, 560-602; Варналій З.С. Особливості регіональної політики України після розширення Євросоюзу / З.С.Варналій // Регіональна політика і транскордонне співробітництво в євроінтеграційній стратегії України: збірник наукових праць за матеріалами міжнародної конференції (м.Ужгород, 24-25 травня 2007 р.) /—Ужгород: Ліра, 2007. — С. 116-132. (Серія «Євроінтеграція: український вимір». Вип.1)*
4. *Пелін О.В. Комбіновані методи дослідження соціальних проблем Карпатського єврорегіону / О.В.Пелін // Соціальні технології: акт. проблеми теорії та практики. – 2013. – Вип. 59-60. – С.192-196.*
5. *П'ясецька-Устич С.В. Транскордонна статистика як необхідний елемент для аналізу конкурентоздатності західних прикордонних областей України / С.В.П'ясецька-Устич // Транскордонне співробітництво України: стан, проблеми, перспективи: монографія / за заг. ред. І.В. Артьомова. – Ужгород: МПП «Гражда», 2012. – Розділ 2 §6.*
6. *Посібник із індексації та моніторингу транскордонного співробітництва / під ред. С.І.Устича. – Ужгород: Ліра, 2012. – 79 с.*
7. *Устич С.І. Системне дослідження сучасного транскордонного співробітництва / С.І.Устич // Вісник Між-*

народного Слов'янського університету. – Харків. Серія «Соціологічні науки». – 2013. – Том 16. – №1. – С.13-20.

8. *Устич С.І. Сутність, функціонування та розвиток сучасних транскордонних систем / С.І.Устич // Перспективи. Соціально – політичний журнал. – 2013. – №3(57). – С. 107-118.*
9. *Черниш Н. Соціологія: курс лекцій. Вид. 4-те, доповнене і перер. – Львів: Кальварія, 2004. – 544 с.*
10. *Черниш Н. Соціологія. Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. Вид.5-те. – К.: Знання, 2009. – 468 с.*
11. *Міністерство освіти і науки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/ua/pr-viddil/1312/1390288033/1414672797/>*

The article summarizes the methodological principles of formation and development work program for educational discipline “Sociology of cross-border processes” author vision is formulated to forming of the program, its structure, principles and methods of studies and methodical providing.

Keywords: *work program, sociology of cross-border processes, principles, methods of teaching.*

В статье раскрываются методологические принципы формирования и разработки рабочей программы для учебной дисциплины «Социология трансграничных процессов», сформулировано авторское видение этапов формирования программы, ее структуры, принципов и методов обучения и методического обеспечения учебного процесса.

Ключевые слова: *рабочая программа, социология трансграничных процессов, принципы, методика обучения.*

Богларка ШАЛАЇ,
науковий співробітник Інституту
суспільних досліджень ТАРКІ

Крістіна ЛА-ТОРРЕ,
науковий співробітник Інституту
суспільних досліджень ТАРКІ

Мартон ГЕРО,
кандидат технічних наук, науковий співробітник
Інституту суспільних досліджень ТАРКІ

Іштван МІЧІНАЙ,
науковий співробітник Інституту
суспільних досліджень ТАРКІ

МЕТОДИ І РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДВОХ КОРДОНІВ В УГОРСЬКО-УКРАЇНСЬКО- СЛОВАЦЬКОМУ ПРИКОРДОННІ

На підставі результатів двох досліджень, проведених на угорсько-українсько-словацькій території з потрійним кордоном, ми спробували виявити соціальні процеси в регіоні, особливо вплив кордону на жителів. Крім того, метою дослідження був розгляд транскордонних мереж і відмінностей між угорсько-словацьким та угорсько-українським кордонами. Мета роботи є двоякою. По-перше, це репрезентація міграції і пов'язаних з мережею результатів минулого прикордонного проекту (Кордон як складна система¹), по-друге – представлення методів, які використовуються і вдосконалюються в нашому нинішньому дослідженні (EUROBORDERREGION).²

Ключові слова: угорсько-українсько-словацька територія з потрійним кордоном, методологія, мережа, міграція, молодь, формування доходів.

¹ Поле досліджень проекту “Кордон як складна система” було частиною програми “За знання за європейською шкалою WES”, підтриманої Європейським Союзом і фінансованим спільно з Європейським соціальним фондом (№ угоди гранту TAMOP 4.2. 1/B-09/1/KMR-2010-0003)<http://kp.elte.hu/nagy-rendszerek/kutatocsoportok/a-hatar-mint-komplex-rendszer-1>

² <http://euborderregions.eu/en>

Деякі результати проекту “Кордон як складна система”

Влітку 2011 р. університет Етвоша Лорана (Будапешт) провів дослідження на території українсько-словацько-угорського потрійного кордону з використанням як кількісних, так і якісних методів. У нашому викладі ми підбиваємо підсумки трьох підтем: вплив кордону на організаційні мережі, особливості формування доходів за кордоном і сприйняття кордону учнями.

Мости та бар’єри: вплив кордону на організаційні мережі

Дані були зібрані персоналом і в телефонних інтерв’ю, використовуючи ефект снігової кулі. Весь набір даних містить 208 опитуваних, номінованих 60 організаціями. Загалом за результатами даних більшість організацій належать державі (56%) і знаходяться в Угорщині (51%). У першій таблиці, як показано нижче, розподіл організацій за секторами схожий в цих трьох країнах.

Актори (близько 55 відсотків) в основному державні організації, в той час, як лише 16-17 відсотків опитуваних працюють у сфері бізнесу. Ми зазнали невеликої різниці в пропорціях між цивільними організаціями і церквою: Україна представляє більше релігійних діячів, але менше громадських організацій в мережі.

Таблиця 1
Організації за секторами і країнами, % (N)

	Державні	Приватні	НУО	Релігійні	Сума
Угорщина	(60) 56	(18) 17	(25) 24	(4) 4	(107) 100
Словацьчина	(21) 53	(6) 15	(9) 23	(4) 10	(40) 100
Україна	(33) 59	(9) 16	(7) 13	(7) 13	(56) 100
СУМА	(114) 56	(33) 16	(41) 20	(15) 7	(203) 100

Мережа складається з одного великого (162 дійових осіб, 78%) і шести менших компонентів. Представлений тільки один однонаціональний компонент. У цій мережі відносини зосереджені в опитуваних організаціях і утворюють форму зірки. Представлено лише кілька замкнутих фігур (наприклад, триплети та заскочки).

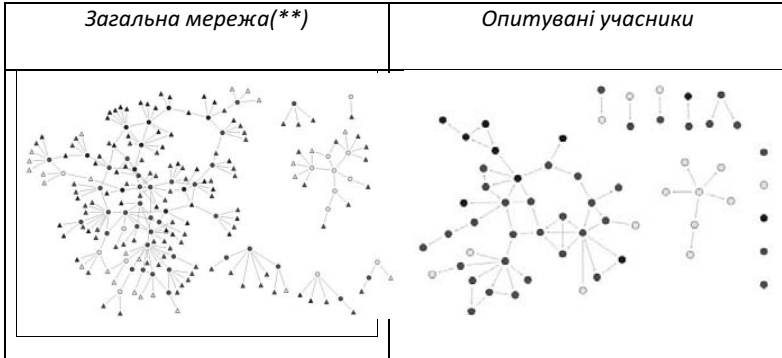

Рис. 1. Загальна мережа та мережа опитуваних учасників ()*

(*) Червоний відображає Угорщину, жовтий – Словаччину, синій – Україну.

(**) Опитувані колоподібні вузли .

Мережа опитуваних акторів має відмінності: ця мережа складається тільки з шістдесяти опитуваних і набагато більше взаємопов'язана. Хоча між ними є схожість – присутній один великий компонент, що складається з шістдесяти двох відсотків організацій, також існує багато відмінностей в порівнянні з загальною мережею.

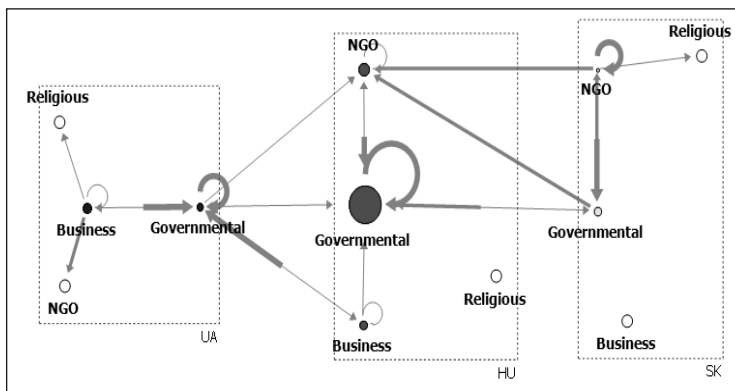
Тут ми маємо змогу ідентифікувати центральних акторів, замкнені фігури, триплети і так далі.

Кордони сильно впливають на галузеві стосунки. Найчастіше сектори з'єднані один з одним всередині країн. Як ми бачимо на рис. 2, хоча в Угорщині церква, а у Словаччині бізнес-сектор залишаються відділені, інші сектори пов'язані принаймні з однією організацією іншого сектора. Транскордонна картина тут інша: основним посередником стосунків є держава.

Угорські державні суб'єкти мають стосунки з українськими та словацькими акторами, як ми бачимо, в основному державни-

ми організаціями. Церква залишається закритою усередині країни у всіх випадках, у той час як цивільні актори працюють інакше в Україні (вони мають стосунки лише всередині країни), тоді як у двох інших випадках існує відносно міцний і життєдіяльний зв'язок між цивільними секторами Словаччини та Угорщини.

Сукупні міжсекторальні стосунки *

Сукупні стосунки поселень **

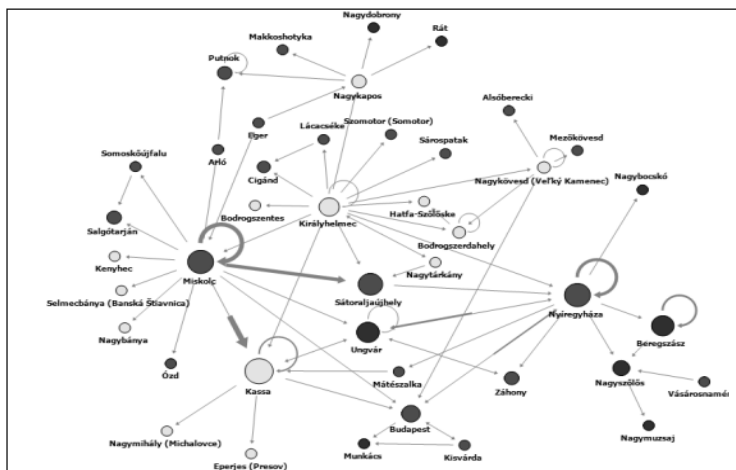

Рис. 2. Галузева мережа та мережа поселень

(*) Літери представляють країни (HU – Угорщина, UA – Україна, SK – Словаччина). Розмір вузлів відповідає кількості вихідних стосунків вузла. Порожні вузли мають менше 10 вихідних стосунків. Товщина лінії пропорційна міцності зв'язків.

(**) – Товщина лінії відноситься до міцності (чисельності) зв'язків. Розмір вузла відповідає кількості вихідних зв'язків.

Зв'язки між країнами інтегровані в культурну схожість: як показано на схемі* рис. 2, зв'язані поселення мають угорську більшість або чисельні угорські меншини у Словаччині та Україні.

Відносини між Угорщиною та двома іншими країнами мають іншу структуру. Великі угорські міста, такі як Мішкольц, мають життєво важливі відносини з невеликими населеними пунктами і містами Словаччини. Крім того, менші населені пункти по різні боки кордону мають відносини один з одним. Українсько-угорські мережі менші і формуються в основному поміж великих міст. Ужгород та Берегово складають більшість стосунків з українсько-го боку, в той час як Ніредьгаза – з угорського.

Брокераж

Згідно з Грановеттером (1973), брокери – це зв'язок між різними групами, навіть якщо у них є тільки одне з'єднання з кожною із них. Концепція брокеражу була розроблена більш точно Гулдом і Фернандесом (1989), які визначили п'ять його типів.

Роль координатора важлива в групі. Це діюча особа, яка має як внутрішні, так і зовнішні зв'язки, і, таким чином, може стати посередником між іншими суб'єктами або забезпечувати потік інформації.

Розглядаючи відносини двох груп, Гулд і Фернандес виділяють три типи. Привратник тільки приймає вхідні зв'язки, не намагаючись з'єднатись з іншими.

Представник презентує групи (наприклад, країну за кордоном), а ітінерант є членом однієї групи, але також встановлює зв'язки з членами поза групою. Наприклад, якщо зв'язок між матір'ю і дитиною є проблематичним, психолог може допомогти

їм вирішити їхні проблеми. І, нарешті, ліазон може бути ідентифікований в разі сполучення щонайменше трьох різних груп. Він виконує координуючу роль між двома іншими групами. Використовуючи попередній приклад сім'ї, якщо подружжя розлучилося і вони не хочуть спілкуватися один з одним, юрист може стати посередником між ними.

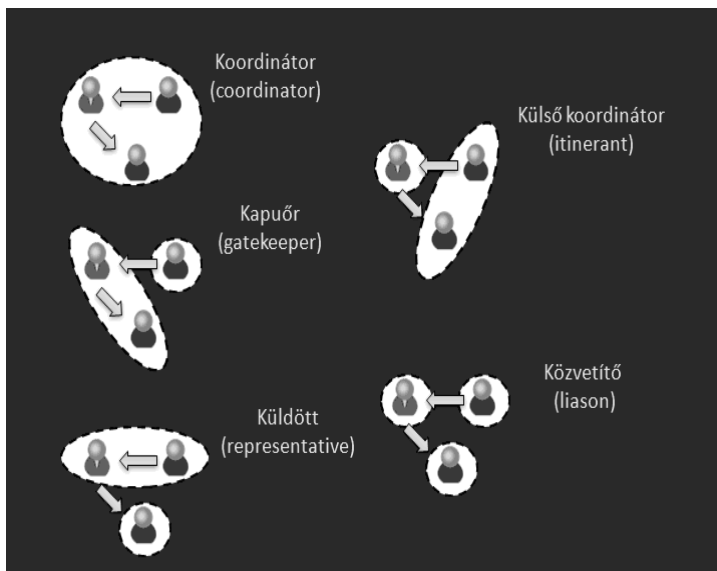

Рис.3. П'ять типів брокеражу

У нашому аналізі ми показуємо акторів, що виконують роль брокерів у трьох країнах (див. таблицю 2). В Угорщині та Україні ми можемо визначити координаторів, але ця роль практично відсутня у Словаччині. В Угорщині урядові організації є основними координаторами, але бізнес-особи також відіграють важливу роль в Україні.

Відсутній ліазон показує, що існує структурний розрив між трьома країнами, тому що немає ніякої організації, яка могла б координувати співпрацю між ними.

Результати брокеражу демонструють, що існують організації і актори, які за своєю суттю є посередниками, наприклад, палати і

консули. Консул Угорщини в Ужгороді відіграє важливу роль, але ми не бачимо подібної особи на іншій стороні кордону.

Консул Угорщини в Кошице також є майже непомітним і, так як словацький консул займає свій пост за межами регіону (у Південно-Східній Угорщині), ми не можемо порівняти їх ролей.

Словаччина має консула в Ужгороді, а Україна – в Пряшеві, але жоден з акторів не згадав про них. Підбиваючи підсумок, зазначимо: ефективність урядових брокерів є низькою, але особи з інших секторів не в змозі виконувати ці ролі.

2. Таблиця

Результати брокеражу

Назва	Країна	Координатор	Привратник	Представник	Ітинерант	Ліазон	Загалом
Окружний уряд м. Саболч-Сатмар-Берег	HU	14	0	9	0	0	23
VATI Угорське некомерційне товариство з обмеженою відповідальністю з регіонального розвитку та містобудування	HU	11	4	2	0	1	18
Kiut Регіональна асоціація розвитку (Загонь)	HU	6	3	1	1	0	11
Угорсько-українська торговельно-промислова палата	HU	0	0	6	5	0	11

Продовження табл. 2

Vodrog Tour, Туристсько-інформаційний центр	SK	3	0	2	0	0	5
Nagykovesd місцевий уряд	SK	1	0	4	0	0	5
HUSKROA	SK	0	2	0	1	1	4
Університет Шафарика в Кошице	SK	0	3	0	0	0	3
Угорський консул в Ужгороді	UA	0	0	5	8	0	13
ADVANCE Закарпатський центр пропаганди та розвитку	UA	6	0	2	0	0	8
Lear	UA	7	0	0	0	0	7
BeregKabel GMBH	UA	5	0	0	0	0	5

Формування доходів і ринку праці

Дослідження проводилося на основі обзору під керівництвом Ендре Шика та Юлії Колтаї¹. Предметом дослідження був регіон, який знаходиться приблизно в 50 км від лінії кордону, де 55 населених пунктів були обрані довільно. За допомоги методу стратифікованої вибірки були відібрані 1202 респонденти вікової групи 18-65 років за спеціальними квотами відносно етнічних угорців у Словаччині та Україні.²

¹ Endre Sik – старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту TARKI, професор Університету Етвоша Лорана Julia Koltai – доцент Університету Етвоша Лорана.

² рідна мова була критерієм відбору в випадку цих груп.

Були поставлені два основні запитання:

- Яким є обсяг доходів за кордоном (як співробітника або як підприємця) в регіоні з потрійним кордоном?
- Які фактори впливають на ймовірність отримання доходів за кордоном в цьому регіоні?

Таблиця 3

**Формування доходів за кордоном –
зайнятість та підприємництво в прикордонній зоні,
за країною та етнічною приналежністю, %**

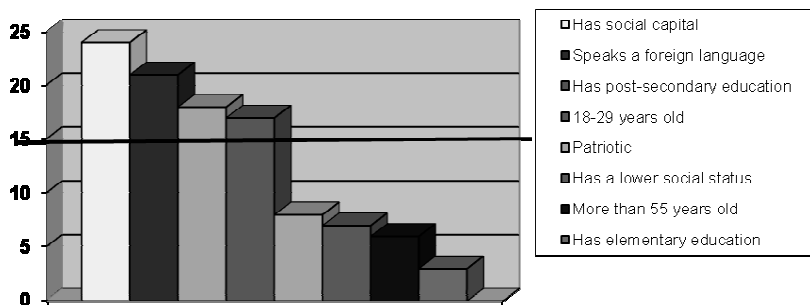
	Угорсько-словацький прикордонний регіон			Угорсько-український прикордонний регіон			
	Угорці, що живуть в Угорщині	Етнічні угорці, що живуть в Словаччині	Словаки	Угорці, що живуть в Угорщині	Етнічні угорці, що живуть в Україні	Українці	Загалом
Число	300	200	100	302	200	100	1202
Формування доходів за кордоном	6	18	19	5	17	14	11
Зайнятість (частина формування доходів)	4	12	10	1	11	8	6
Підприємництво	3	8	10	4	9	7	6

Результати багатовимірного аналізу дозволяють припустити, що ті групи, які мають хороші позиції на ринку праці (тобто є молодшими, представниками чоловічої статі, кваліфікованими), в

основному схильні до міграції у зв'язку з доходами. Ці практики, як правило, вбудовані в інші сфери зовнішньоекономічної діяльності людини або домогосподарства: ті, хто являє собою адекватні людські ресурси (тобто знання мови) і соціальний капітал (тобто зв'язки), є найбільш вірогідними в плані міграції.

1. Діаграма

Формування доходів за кордоном – цінності, які значною мірою походять від середніх (13%) по соціальних групах (%)

Текст до діаграми (див. оригінал):

Має соціальний капітал

Володіє іноземною мовою

Має вищу освіту

Має 18-29 років

Патріотичний

Має нижчий соціальний статус

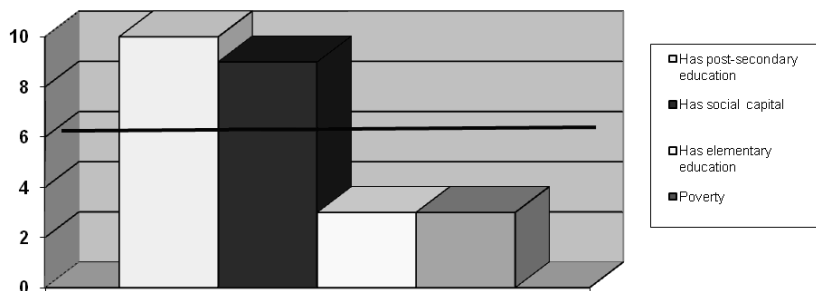
Має понад 55 років

Має початкову освіту

Працюють за кордоном скоріше за все ті, хто незадоволений (своєю ситуацією) і володіє відповідним людським капіталом та демографічним профілем, в той час як шанс для ведення бізнесу вище серед “контрабандистів”, які формують сімейні підприємства і які, ймовірно, будуть примхливими через часті проблеми перетину кордону.

2. Діаграма

Підприємства за кордоном – цінності, які значною мірою походять від середніх (6%) по соціальних групах (%)

Текст до діаграми:

Має вищу освіту

Має соціальний капітал

Має початкову освіту

Бідність

Навчання в прикордонному регіоні

Інша частина дослідження спрямована на учнів середньої школи, та його метою було дізнатися думки угорських та етнічних угорських студентів про можливості та бар'єри, викликані трьома кордонами. Дослідники – Дорка Шік і Юдіт Січі – вибрали чотири середні школи в регіоні з потрійним кордоном, які мають угорських учнів. У цих установах були організовані 9 фокус-груп із учнів, і у керівників школи були взяті напівструктуровані інтерв'ю.

Були вибрані наступні установи: Gymnazium Kralovsky Chlmes (Словаччина), середня школа імені Габора Бетлена, Берегово (Україна), середня школа імені Лайоша Кошута (№ 4) (Берегово, Україна), гімназія імені Лайоша Кошута, професійна школа і гуртожиток (Satoraljauijhely, Угорщина).

Обговорювані теми можуть бути розташовані вздовж 4-х векторів: мова, ідентичність, добробут і закриті кордони проти від-

критих кордонів. На основі цього можуть бути сформовані три типи учнів:

(1) “Лівери”: ті, хто хотів би провести деякий час (більш-менш тривалий період) в Угорщині (у разі етнічних угорців) або в Західній Європі для того, щоб там працювати або вчитися.

(2) «Інтегровані»: залишаються в країні походження, навчаються мовою держави і зосереджуються на тому, як організувати там своє життя.

(3) “Стаєри”: вони також не збираються залишати країну походження, але поділяються на дві підгрупи залежно від (а) готовності йти на компроміси (тобто вивчення мови), готовності до зближення з сусідніми народами та відкрита позиція або (б) вони формують замкнуті спільноти, вважаючи свою присутність в країні місією.

У випадку словацько-угорського кордону здається, що планування, в тому числі щодо мобільності та підвищення кваліфікації, у більшій мірі економічна проблема. “Зводити кінці з кінцями” – це ключовий вираз і найбільш важливий чинник мотивації, на основі чого молодь приймає рішення.

Але у Берегові у зв’язку з відчутним впливом кордону мотиви національної ідентичності і угорські патріотичні елементи є більш виразними, коли мова йде про плани на майбутнє. У той час, як студенти з Kralovsky Chlmec “приїжджають до Угорщини”, студенти з Берегова “виїжджають до Угорщини”.¹

Методи, що використовуються в EUROBORDERREGION

Змішана методологія (об’єднання якісних і кількісних методів), використовувана в рамках проекту, дозволяє проводити глибокий аналіз, об’єднуючи переваги двох видів досліджень. Оскільки проект частково заснований на висновках і методах попереднього проекту “Кордон як складна система”, у нас була можливість удосконалити методи і винести уроки з минулого досвіду.

¹ „kimennek Magyarba” - „atmennek Magyarba”

Ми вирішили використовувати змішану методологію залучення якісних і кількісних методів, включаючи (1) експертні інтерв'ю та картографування сторінок, (2) структуровані спостереження, (3) аналіз ЗМІ, (4) форум зацікавлених сторін і (5) аналіз статистичних даних¹ для підготовки всеосяжної доповіді, не оминаючи увагою географічних, статистичних, економічних, історичних та геополітичних аспектів.

Відповідно до цілей проекту, мета експертних інтерв'ю (1) полягає в тому, щоб отримати інформацію щодо думки зацікавлених сторін про

- участь у ТКС,
- вплив транскордонних проектів на область та організацію,
- вплив близькості кордону на регіон та життєдіяльність певних суб'єктів (органів місцевого самоврядування, мешканців, громадських організацій).

Всього проведуться 50 експертних інтерв'ю (25 з кожного боку кордону²) з представниками найбільш важливих організацій, включаючи урядові та неурядові організації, підприємців, школи і церкви. Перед початком інтерв'ю ключова інформація про організацію буде об'єднана в базу даних з чітким акцентом на транскордонних відносинах та викладена на сайті в якості важливої основи для мережевого аналізу.

Для того, щоб провести аналіз мережі належним чином, ми вирішили використовувати метод снігової кулі, щоб залучити до інтерв'ю нових учасників.

Структуроване спостереження (2) є досить м'яким / антропологічним інструментом і проводиться вздовж чотирьох основних напрямів діяльності. Перший інструмент – спостереження транскордонного трафіка, яке проводиться чотири рази на рік (по одному тижню в кожний з чотирьох сезонів). Майже випадковий розподіл одиниць спостереження дозволяє зробити висновки про характер і масштаби трафіка.

¹ У даній роботі будуть запроваджені якісні методи.

² При виборі інтерв'ююваних ми намагаємося звернути увагу на більш-менш рівномірну кількість різних типів зацікавлених сторін.

Другий інструмент спрямований на порівняння курсів національних валют (по обидва боки кордону) відповідно до курсу, який фігурує на головній сторінці Національного банку. Третій інструмент спрямований на вивчення різниці в цінах на одні з найпопулярніших товарів (включаючи газ), що продаються по обидва боки кордону. Ми порівнюємо ціни на газ, а також ціни на певні продукти. Обрані товари широко відомі як товари “домашнього виробництва”, “з країн-сусідів” і “міжнародні” продукти в магазинах і на відкритих ринках України та Угорщини.

Матеріали щодо сусідньої країни, представлені в засобах масової інформації, також повинні аналізуватись. Нас цікавить зміст он-лайн і оф-лайн ЗМІ (3), вивчаємо інтернет-сторінки населених пунктів в районі кордону, а також аналізуємо зміст популярних друкованих засобів масової інформації на кожному боці кордону.

Грунтуючись на нашому досвіді попереднього експертного семінару та на основі використання результатів цього дослідження, ми створили форум двох зацікавлених сторін (4) по обидва боки кордону, запрошуючи найважливіших дійових осіб. Аналіз форумів буде включено в остаточний варіант дослідження.

Список використаних джерел

Granovetter, M. (1973): The strength of weak ties. American Journal of Sociology, 78. 1360-1380.

Gould, J. - Fernandez, J. (1989): Structures of mediation: A formal approach to brokerage in transaction networks. Sociological Methodology, 89-126.

*Світлана МІТРЯЄВА,
кандидат історичних наук,
директор регіонального філіалу
Національного інституту стратегічних досліджень
в м. Ужгороді*

ШЕНГЕНСЬКИЙ ВІЗОВИЙ РЕЖИМ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС: ПРИКОРДОННІ ТЕРИТОРІЇ

Візовий режим є одним з ключових ендегенних факторів розвитку прикордонного співробітництва між Україною та сусідніми країнами-членами ЄС / Шенгенської зони – Польщею, Угорщиною і Словаччиною. Візовий режим був асиметричним останні 10 років: з одного боку, громадяни України потребують візи для в'їзду до країн шенгенської зони, з іншого боку, громадяни країн ЄС не потребують візи для в'їзду до України. Асиметрія візових режимів створює асиметрію можливостей учасників по обидва боки кордону у налагодженні та впровадженні ефективного транскордонного співробітництва. Саме тому введення симетричного безвізового режиму з ЄС для громадян України було одним із пріоритетів зовнішньої політики України останнім часом.

Україна скасувала візовий режим для громадян країн ЄС у 2005 році. Два роки потому ЄС почав поступову лібералізацію шенгенського візового режиму для українських громадян у двох напрямках:

- 1) для жителів 30–50-кілометрової зони, так званої «зони місцевого прикордонного руху», по лінії кордону між Україною і Польщею / Угорщиною / Словаччиною;
- 2) для окремих категорій громадян по всій Україні.

Метою цих поступових підходів, спрямованих на лібералізацію візового режиму за двома напрямками, є запровадження безвізового режиму в майбутньому.

Місцевий прикордонний рух (МПР) був ініційований на кордоні країн ЄС / Шенгенської зони в якості першого інструменту лібералізації візового режиму для жителів українських прикордонних територій. МПР полягає у спеціальному режимі систематичного перетину кордону жителями прикордонних територій та їх перебування на певній прикордонній території сусідніх країн на підставі спеціального дозволу з метою родинного, соціального, культурного, туристичного, рекреаційного, економічного та наукового спілкування. Двосторонні

угоди про введення МПП між Україною та Угорщиною були підписані у вересні 2007 року ¹, між Україною і Польщею – в березні 2008 року ², а також між Україною та Словаччиною - в травні 2008 року ³, вони набрали чинності 11.01.2008, 01.07.2009 та 27.09.2008 рр. відповідно. Докладна інформація про режими МПП подана в таблиці 1.

Таблиця 1

Режими МПП між Україною та сусідніми країнами – членами ЄС

Країни		Територія МПП		Умови
		км	Кількість населених пунктів	
Україна – Угорщина	50	українські - 384 угорські - 244	- збір за отримання дозволу: 20 €, безкоштовно надається для інвалідів, пенсіонерів, дітей у віці до 18 років та у віці до 21 року; - період очікування дозволу: до 10 днів; - термін дії дозволу: 1-5 років; - термін перебування: до 90 днів	
Україна – Словаччина	30-50	українські - 280 словацькі - 299	- збір за отримання дозволу: безкоштовно; - період очікування дозволу: 60-90 днів; - термін дії дозволу: 1-5 років; - термін перебування: до 90 днів на один візит та не більше 90 днів протягом 6 місяців	
Україна – Польща	30	українські - 1545 польські - 1822	- збір за отримання дозволу: 20 €, безкоштовно надається для інвалідів, пенсіонерів, дітей у віці до 18 років; - період очікування дозволу: 60-90 днів; - термін дії дозволу: до 5 років; - термін перебування: до 90 днів на один візит та не більше 90 днів протягом 6 місяців	

¹ Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Угорської Республіки про правила місцевого прикордонного руху / Офіційний вісник України, № 6, від 4 лютого 2008 року. Он-лайн можна знайти за посиланням: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/348_072

² Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про правила місцевого прикордонного руху / Офіційний вісник України, № 53, від 24 липня 2009 року. Он-лайн можна знайти за посиланням: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=616_138&p=1251789577690164.

³ Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Словачької Республіки про правила місцевого прикордонного руху / Офіційний вісник України, № 77, від 20 жовтня 2008 року. Он-лайн можна знайти за посиланням: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/703_076

ЄС розпочав процес лібералізації візового режиму для певних категорій громадян, що проживають на території всієї України, в 2008 році¹. В 2012 році до списку пільгових категорій були внесені зміни². Спрощений візовий режим забезпечує надання віз типу «С» для в'їзду до країн Шенгенської зони на безкоштовній основі та / або багаторазового в'їзду для певних пільгових категорій громадян України, а також безвізовий режим для власників службових паспортів. Детальніша інформація про спрощення візового режиму та поточний список пільгових категорій громадян України подані в таблиці 2.

Таблиця 2

Спрощення шенгенського візового режиму для громадян України

Пільгові категорії	Мета поїздки	Спрощення
пенсіонери	немає уточнення	плата за оброблення заяв про оформлення віз не стягується
діти віком до 18 років та діти віком до 21 року, які знаходяться на утриманні		
інваліди та особи, що їх супроводжують		
громадяни віком 25 років та молодше для участі у семінарах, конференціях, спортивних, культурних або освітніх заходах, що проводяться неприбутковими організаціями	участь у заходах	
родичі для відвідування церемонії поховання	відвідування церемонії поховання	
учні, студенти, аспіранти і вчителі, які їх супроводжують	навчання чи освітня підготовка	- плата за оброблення заяв про оформлення віз не стягується; - оформлення багаторазових віз строком дії до одного року (якщо потреба або намір подорожувати часто або регулярно явно обмежені коротшим періодом, строк дії багаторазової візи буде обмежений на цей період) або строком не менш ніж на 2 роки та не більш ніж на 5 років, за умови, що протягом двох останніх років вони скористалися однорічними
особи, які потребують регулярних візитів для одержання медичного лікування, та особи, які їх супроводжують	медичне обслуговування, лікування	
водії, які здійснюють міжнародні вантажні та пасажирські перевезення на територію держав-членів транспортними засобами, зареєстрованими в Україні	професійна діяльність	
учасники наукових, культурних та мистецьких заходів, у тому числі університетських та інших програм обміну		
учасники офіційних програм обміну, організа-них містами-побратимами та іншими муніципаль-ними одиницями		

¹ Угода між Україною та Європейським Співтовариством про спрощення оформлення віз / Офіційний вісник України, № 8, від 11 лютого 2008 року. Он-лайн можна знайти за посиланням: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_850.

² Угода між Україною та Європейським Союзом про внесення змін до Угоди між Україною та Європейським Співтовариством про спрощення оформлення віз / Офіційний вісник України, № 51, від 16 липня 2013 року. Он-лайн можна знайти за посиланням: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_b15.

Продовження табл. 2

члени бригад поїздів, рефрижераторів та локомотивів у міжнародних поїздах, які прямують до території держав-членів		багаторазовими візами згідно із законами про в'їзд та перебування у державі, яку відвідували, окрім випадків, коли потреба або намір подорожувати часто або регулярно явно обмежені коротшим періодом, у такому разі строк дії багаторазової візи буде обмежений цим періодом
учасники міжнародних спортивних заходів та особи, які їх супроводжують у професійній якості		
учасники офіційних програм ЄС з прикордонного співробітництва		
представники громадських організацій		
представники релігійних громад		
представники професій, які беруть участь у міжнародних виставках, конференціях, симпозиумах, семінарах або інших подібних заходах, що проводяться на території держав-членів		
члени органів державної влади та місцевого самоврядування, конституційних і верховних судів, прокурори та їх заступники		- плата за оброблення заяв про оформлення віз не стягується; - оформлення багаторазових віз (багаторазові візи строком дії п'ять років)
члени офіційних делегацій		
журналісти та члени технічного персоналу, які супроводжують журналіста		
близькі родичі - одне з подружжя, діти (у тому числі усиновлені) віком до 21 року або такі, які перебувають на їх утриманні, та батьки (у тому числі опікуни), дідуся, бабусі та онуки	відвідування родичів	
підприємці та представники суб'єктів господарювання	професійна діяльність	- оформлення багаторазових віз (багаторазові візи строком дії п'ять років)
особи, які мають дійсні біометричні службові паспорти	професійна діяльність	безвізовий режим

У період 2009-2014 років відбулися очевидні радикальні зміни в кількості дозволів на МПР, виданих консульствами Угорщини, Польщі та Словаччини для українських жителів прикордонних районів (табл. 3). Цей інструмент лібералізації візового режиму користується попитом в основному у жителів українсько-угорських та українсько-польських прикордонних територій. Зокрема, Угорщина видала більше 20 000 дозволів на МПР в рік. Що стосується Словаччини, то кількість виданих дозволів на МПР є незначною. Зміни до Угоди про МПР між Україною та Словаччиною ¹ мали позитивний ефект, однак пропозиції експертів щодо необхідності розширення території дії

¹ Угода між Україною та Словацькою Республікою про внесення змін до Угоди між Україною та Словацькою Республікою про місцевий прикордонний рух / Офіційний вісник України, № 3, від 20 січня 2012 року. Он-лайн можна знайти за посиланням: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/703_090.

МПР не були прийняті до уваги, і цей інструмент наразі не є настільки популярним ¹.

Таблиця 3

Динаміка виданих дозволів на МПР для українських жителів прикордонних районів (кількість)

Роки	Консульства Угорщини в м.Ужгород та м.Берегово	Генеральне Консульство Словачької Республіки в м.Ужгород	Консульства Польщі у м.Львів та м.Луцьк
2009	20,960	631	24,000
2010	18,144	749	39,445
2011	20,474	465	—
2013	19,717	1,176	—
2014 (6 місяців)	16,838	691	—

Примітка: «—» – відсутні дані.

За період 2010–2013 років намітилися певні тенденції у видачі шенгенських віз для українських громадян консульствами шенгенських країн, в тому числі:

- збільшення кількості виданих шенгенських віз типу "С" на 65 відсотків;
- збільшення кількості виданих багаторазових шенгенських віз типу "С" (MEV) на 45 відсотків і збільшення їх частки у загальній кількості шенгенських віз на 10 відсотків;
- зменшення кількості відмов у видачі шенгенських віз типу "С" з 4,3 відсотка до 1,7 відсотка.

¹ Мітряєва С. Місцевий прикордонний рух: щодо модифікації Угоди між Україною та Словаччиною: Експертно-аналітичний матеріал / Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень в м.Ужгороді. Он-лайн можна знайти за посиланням: <http://uz.niss.gov.ua/articles/434/>

Таблиця 4

Динаміка видачі шенгенських віз типу "С" консульствами Угорщини, Польщі та Словаччини в Україні (кількість)¹

Консульства країн-сусідів України – членів Шенгенської зони	Заяви на візу типу «С»	Візи типу «С»		Відмови у видачі віз типу «С»		Роки
		в цілому		включаючи багаторазові (MEV)		
3 Консульства Угорщини, включаючи:	102,574	100,795	36,002	1,779	2010	
	124,642	122,466	41,433	2,176	2011	
	137,574	136,257	48,113	1,317	2012	
	152,073	150,697	58,930	1,376	2013	
	2 на прикордонній території (в м. Ужгород та м. Берегово)	58,275	56,978	33,619	1,297	
		75,830	74,604	38,089	1,226	
		68,811	68,017	42,197	794	
		72,331	71,468	43,455	863	
7 (5 в 2010) Консульств Польщі, включаючи:	311,337	302,266	134,470	9,071	2010	
	379,214	369,893	227,648	9,018	2011	
	455,526	447,813	283,635	7,713	2012	
	538,181	517,725	298,124	9,904	2013	
	2 на прикордонній території (у м. Львов та м. Луцьк)	229,614	221,975	104,064	7,639	
		243,274	235,974	179,357	7,297	
		282,509	276,737	214,012	5,772	
		334,252	318,987	213,366	7,348	
2 Консульства Словацької Республіки, включаючи:	28,003	27,647	6,518	356	2010	
	41,155	40,678	10,367	485	2011	
	44,602	44,296	13,591	328	2012	
	88,144	82,275	64,171	711	2013	
	1 на прикордонній території (у м. Ужгород)	11,826	11,618	5,128	208	
		19,693	19,335	7,460	369	
		20,328	20,053	8,931	283	
		41,266	38,670	30,652	638	
В цілому	441,914	430,708	176,990	11,206	2010	
	788,285	533,037	279,448	11,550	2011	
	637,702	628,366	345,339	9,358	2012	
	778,398	750,697	421,225	11,991	2013	
<i>Примітка: в цілому консульствами ЄС/країн Шенгенської зони в Україні</i>	<i>33 консульства</i>	<i>972,580</i>	<i>930,407</i>	<i>268,469</i>	<i>42,173</i>	
	<i>32 консульства</i>	<i>1,082,172</i>	<i>1,046,655</i>	<i>379,032</i>	<i>35,900</i>	
	<i>35 консульств</i>	<i>1,313,727</i>	<i>1,283,014</i>	<i>494,749</i>	<i>26,646</i>	
	<i>35 консульств</i>	<i>1,587,223</i>	<i>1,534,972</i>	<i>598,364</i>	<i>27,165</i>	

¹ Візова політика та повна статистика видачі короткострокових віз країнами Шенгенської зони / Європейська Комісія. Он-лайн можна знайти за посиланням: http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/borders-and-visas/visa-policy/index_en.htm.

Відповідно до цифрових даних 2013 року прикордонні країни Шенгенської зони – Польща, Угорщина і Словаччина – видали майже половину (49 відсотків) всіх віз типу "С" і 70 відсотків усіх виданих багаторазових віз (MEV).

Таким чином, кожна з цих країн має одне або два консульства в прикордонних регіонах України. Польща має два консульства у містах Львів та Луцьк, Угорщина має два консульства в містах Ужгород та Берегово і Словаччина має консульство в місті Ужгород. У 2013 році ці 5 консульств видали 28 відсотків від загальної кількості виданих громадянам України шенгенських віз типу "С". Слід зазначити, що в цілому в Україні налічується 35 консульств країн Шенгенської зони. В цілому, динаміка видачі шенгенських віз типу "С" цими консульствами є позитивною. Також існують позитивні тенденції у видачі шенгенських віз типу "С", в тому числі багаторазових, жителям прикордонних територій України. Зокрема, Генеральне консульство Словаччини в місті Ужгород збільшило кількість видачі шенгенських віз типу "С" з 11000 у 2010 році до 38000 в 2013 році, і кількість виданих багаторазових віз була збільшена в 6 разів: з 5000 до 30000.

В основному, більшість відмов в оформленні віз для українців були видані цими 5 консульствами Польщі, Угорщини та Словаччини в прикордонних регіонах. Чотири консульства Польщі та Угорщини в прикордонних регіонах зменшили кількість відмов у візі з 7639 в 2010 році до 7348 у 2013 році, і з 1297 у 2010 році до 863 у 2013 році відповідно, і тільки Генеральне консульство Словацької Республіки в Ужгороді збільшило кількість відмов у візі з 208 у 2010 році до 638 у 2013 році.

Таким чином, в цілому відбулося збільшення подання заяв про оформлення шенгенських віз в Україні. Високі показники, досягнуті 5 консульствами Польщі, Угорщини та Словаччини у прикордонних регіонах України, свідчать про важливість транс-кордонного співробітництва між Україною та цими сусідніми країнами Шенгенської зони. Такі показники також можуть бути спричинені правилом візиту до першої країни Шенгенської зони,

яку планується відвідати під час поїздки. Українці в основному надають перевагу автомобілям і автобусам для поїздок до країн ЄС. Ось чому подаються заяви про оформлення шенгенської візи до консульств першої країни Шенгенської зони, яку заявник планує відвідати, тобто – до консульств країн-сусідів. Крім того, поїздки в сусідні країни є частиною повсякденного життя мешканців прикордонних регіонів України.

Основні виклики процесу лібералізації візового режиму між Україною та ЄС:

1. Подання фальшивих і неправдивих документів до заяви про оформлення візи і при перетині кордону. (За результатами останнього етапу моніторингу візової політики і практики угорських та словацьких консульств у Закарпатській області, проведеного регіональним філіалом Національного інституту стратегічних досліджень в місті Ужгород ¹, подавачі заяв на візи надавали фальсифіковані і фіктивні запрошення, фальсифіковане підтвердження бронювання у готелі. У 2013 році Генеральне консульство Словацької Республіки в Ужгороді зафіксувало більш 300 випадків фальшивих штампів прикордонних служб Словаччини в паспортах заявників України на візу. Прикордонна служба України постійно затримує осіб, які намагаються перетнути кордон з чужими чи підробленими паспортами. Зокрема, 49 таких осіб були затримані в 2012 році.

2. Нецільове використання шенгенських віз.

3. Війна на сході України. (Побоювання щодо великого потоку біженців з України до ЄС завжди було одним з головних аргументів ЄС на користь стримування процесу лібералізації. Військові дії на сході України можуть збільшити потік біженців з цих регіонів України до ЄС. В даний час біженці оселилися в західних і центральних регіонах України. Безробітні і "бездомні" люди отримують пропозицію працювати в ЄС від координаторів трудових ресурсів).

¹ Рейтинг динаміки візової політики та практики консульських установ Угорщини та Словаччини в Закарпатській області: аналітичний звіт / філіал Національного інституту стратегічних досліджень в м.Ужгороді, 2013. – 43 стор.

Останні кроки в напрямі лібералізації візового режиму:

- 07 травня 2014 року було прийнято постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження зразка бланка, технічного опису та Порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення паспорта громадянина України для виїзду за кордон з безконтактним електронним носієм, його тимчасового затримання та вилучення» (набула чинності 11 червня 2014 року) ¹, що створює базову юридичну основу для видачі біометричних паспортів, починаючи з 01.01.2015р.;
- 23 червня 2014 року було прийнято Рішення Ради ЄС про перехід України до другої фази виконання Плану дій щодо лібералізації візового режиму;
- 16 вересня 2014 року було ратифіковано Угоду про асоціацію між Україною та ЄС Верховною Радою України та Європейським парламентом ²;
- 2 жовтня 2014 року було підписано Угоду між Україною та Румунією про місцевий прикордонний рух.

Що стосується біометричних паспортів, то цільова потужність України щодо їх видачі становить 1,5 мільйона паспортів на рік. Кількість тих, хто регулярно подорожує, становить приблизно 8 мільйонів чоловік. Очевидно, що для переходу на біометричні паспорти необхідно 5 років.

Що стосується впровадження Плану дій з лібералізації візового режиму, то протягом 10 днів (16-26 вересня 2014 року) група експертів ЄС, держав-членів ЄС і FRONTEX (Європейського агентства з прикордонного контролю) провела оцінку ситуації з

¹ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження зразка бланка, технічного опису та Порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення паспорта громадянина України для виїзду за кордон з безконтактним електронним носієм, його тимчасового затримання та вилучення» / Офіційний вісник України, № 45, 13 червня 2014р. Он-лайн можна знайти за посиланням: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/152-2014-%D0%BF>.

² Угоду про асоціацію між Україною та ЄС / Офіційний вісник України, № 75, 26 вересня 2014р. Он-лайн можна знайти за посиланням: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/984_011

реалізацією другого етапу Плану дій (документи з питань міграції, надання притулку, безпеки).

За оптимістичним сценарієм Україна може мати безвізовий режим з ЄС у 2015 році. Зокрема, ця дата була анонсована заступником Міністра закордонних справ України Ланою Зеркаль: "Реалістичною датою отримання Україною безвізового режиму з ЄС є саміт Східного партнерства в Ризі у травні 2015 року".¹

Таким чином, узагальнюючи згадані вище факти, ми можемо стверджувати, що візовий режим і його лібералізація, безумовно, є одним з найважливіших ендогенних факторів розвитку та інтенсифікації прикордонного співробітництва. В даний час візові режими є асиметричними. Уряди України і сусідніх держав-членів ЄС працюють над тим, щоб досягти симетрії цих режимів. У прикордонних регіонах України місцевий прикордонний рух активно використовується як інструмент лібералізації візового режиму.

¹ «Україна отримає безвізовий режим із ЄС не раніше травня 2015 року», Українська Правда, 19 вересня 2014 року. Он-лайн можна знайти за посиланням: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/09/19/7038274/>

*Анастасія БОГУЦЬКА,
аспірант кафедри міжнародного права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ГЕНЕРАЛЬНОЇ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

На підставі аналізу міжнародних договорів України розглянуто повноваження Генеральної прокуратури України щодо надання міжнародної правової допомоги, підстави видачі особи, внесення пропозиції щодо вдосконалення цієї діяльності.

Ключові слова: *Генеральна прокуратура України, міжнародні договори, міжнародна правова допомога, міжнародно-правове співробітництво, видача особи (екстрадиція).*

Міжнародно-правове співробітництво і взаємодія Генеральної прокуратури України з компетентними органами і посадовими особами іноземних держав з питань міжнародної правової допомоги при проведенні процесуальних дій, видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (екстрадиція), кримінального провадження у порядку перейняття набуває все більш актуального значення.

У міжнародно-правовій літературі розглядаються окремі аспекти міжнародного співробітництва органів прокуратури України. Певний внесок у вивчення та розробку цієї проблеми зробили вчені: М.В. Буроменський, Є.М. Блажівський, В.М. Гребенюк, І.М. Козьяков, І.Є. Марочкін, О.В. Столярський, О.М. Толочко та інші. Разом з тим є велика потреба в комплексному дослідженні участі Генеральної прокуратури України у міжнародно-правових відносинах.

Однією із форм міжнародного співробітництва Генеральної прокуратури є міжнародна правова допомога, яка є її офіційною

діяльністю і здійснюється на підставі міжнародних договорів. Договори про правову допомогу забезпечують найбільш повне здійснення національної юрисдикції й уникнення конфлікту юрисдикцій – саме з цією метою держави їх укладають [1, с.226]. Міжнародні договори із правової допомоги в переважній більшості є двосторонніми. В окремих випадках, за умови наявності певних інтеграційних процесів, питання правової допомоги вирішують на підставі багатосторонніх угод. Україна бере участь у двох таких системах міжнародної правової допомоги – Раді Європи і СНД. У рамках Ради Європи укладено низку договорів: Європейську конвенцію про видачу правопорушників 1957р. з Додатковими протоколами до неї 1975 і 1978 рр. [2]; Європейську конвенцію про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 р. з Додатковими протоколами до неї 1978 і 2001 рр. тощо [3]. У рамках СНД це один багатосторонній договір – Конвенція про правову допомогу і правові відносини в цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 р. [4].

Прикладом двосторонніх міжнародних договорів із правової допомоги можуть слугувати Договір між Україною та Республікою Індія про взаємну правову допомогу в кримінальних справах 2002 р.; Договір між Україною та Республікою Панама про видачу правопорушників 2003 р. та інші.

Важливим структурним елементом міжнародно-правового співробітництва Генеральної прокуратури є вирішення питань про видачу особи (екстрадиція). Під екстрадицією розуміють процесуальну дію, що полягає у видачі особи державі, компетентними органами якої ця особа розшукується для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку.

Відповідно до міжнародних договорів та ратифікаційних законів України одним із центральних органів України щодо видачі особи (екстрадиції) є Генеральна прокуратура України. Вона виступає центральним органом України щодо екстрадиції підозрюваних, обвинувачених у кримінальних провадженнях під час досудового розслідування. Так, ст. 10 Договору між Україною та Республікою Індія про видачу правопорушників передбачає, що

для цілей договору центральним органом для України є Генеральна прокуратура (щодо справ на стадії досудового слідства) [5]. Разом з тим, на підставі міжнародного договору при здійсненні процедури екстрадиції органами досудового розслідування чи судовими органами на всіх стадіях кримінального провадження центральним органом України щодо видачі особи є тільки Генеральна прокуратура України.

Таке ж правило закріплене в ст. 80 Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 р. Передбачено, що зносини з питань екстрадиції та кримінального переслідування здійснюються генеральними прокурорами (прокурорами) договірних сторін, а зносини з питань виконання процесуальних дій, що потребують санкції прокурора (суду), здійснюються органами прокуратури у порядку, встановленому генеральними прокурорами (прокурорами) договірних сторін [4].

Керуючись міжнародними договорами і законодавчими актами, Генеральна прокуратура України щодо видачі особи (екстрадиції) має повноваження: звертатися до компетентних органів іноземних держав із запитом про видачу особи (екстрадицію), тимчасову видачу або транзитне перевезення; розглядати запити компетентних органів іноземних держав про видачу особи (екстрадицію), тимчасову видачу або транзитне перевезення та приймають рішення щодо них; організувати проведення екстрадиційної перевірки; організувати прийом – передачу осіб, щодо яких прийнято рішення про видачу (екстрадицію), тимчасову видачу чи транзитне перевезення; здійснювати інші повноваження, визначені міжнародним договором про видачу особи (екстрадицію).

Видача особи (екстрадиція) є суверенним правом кожної держави. Обов'язок екстрадиції виникає лише на підставі взятих державою на себе міжнародних зобов'язань. При здійсненні екстрадиції необхідно керуватись такими основними принципами: злочин, передбачений у міжнародному договорі про видачу; принцип подвійної злочинності (злочин є караним як за законом держа-

ви, що вимагає видачі, так і за законом держави, до якої звернено вимогу); покарання тільки за той злочин, який був юридичною підставою видачі.

Реалізуючи вимоги міжнародних договорів України щодо видачі (екстрадиції), Генеральна прокуратура, на нашу думку, повинна враховувати таке. У ст.1 Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957 р. закріплено, що держави – учасниці зобов'язуються видавати одна одній, з урахуванням положень та умов, викладених в цій Конвенції, всіх осіб, які переслідуються компетентними органами запитуючої сторони за вчинення правопорушення або які розшукуються зазначеними органами з метою виконання вироку або постанови про утримання під вартою.

Конвенція не містить конкретних видів злочинів, у зв'язку з вчиненням яких здійснюється видача, як критерій використовується вид покарання за вчинене правопорушення – видача здійснюється у зв'язку з правопорушеннями, які караються за законами запитуючої держави та запитуваної держави позбавленням волі або згідно з постановою про утримання під вартою на максимальний термін не менше одного року чи суворим покаранням [6, с.325].

При вирішенні питання про екстрадицію Генеральній прокуратурі важливо враховувати умови, при яких видача не здійснюється. Такі підстави передбачені в Європейській конвенції про видачу правопорушників 1957 р. з Додатковими протоколами до неї 1975 і 1978 рр. , які Україна ратифікувала в 1998 р. із заявами і застереженнями.

Конвенція про правову допомогу і правові відносини в цивільних, сімейних та кримінальних справах 1993 р. та Додаткові протоколи до неї, ратифіковані Верховною Радою України в 1994 році, також передбачають підстави відмови у видачі (ст. 57).

Міжнародними двосторонніми договорами України можуть бути передбачені й інші підстави для відмови у видачі. Так, наприклад, Україна може відмовити США у видачі особи, якщо виконання запиту завдасть шкоди безпеці або істотним

інтересам України або запит не відповідає вимогам Договору [7, ч.1, ст.3].

Відповідно до міжнародних договорів України у гуманітарній сфері (Конвенція проти катувань та інших жорстоких нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р., Конвенція про статус біженця 1951 р. та інші міжнародні договори щодо захисту прав людини) у видачі також може бути відмовлено щодо осіб зі спеціальним статусом, яким у запитуючої сторони загрожує порушення їх прав, гарантованих міжнародними договорами України.

У всіх випадках відмови, як правильно відмічає Є.М. Блажівський, центральний орган України повинен поінформувати запитуючу сторону про підстави відмови із обов'язковим посиланням на чинне законодавство України або міжнародні нормативні правові акти, ратифіковані Україною [8, с. 576].

Вивчення та аналіз практики діяльності Головного управління міжнародно-правового співробітництва Генеральної прокуратури України під час кримінального провадження свідчить про активне і ефективне його функціонування. Протягом 2012 року Головним управлінням міжнародно-правового співробітництва розглянуто 1690 запитів про міжнародне співробітництво під час кримінального провадження, з яких 712 клопотань українських органів досудового розслідування і 978 клопотань іноземних компетентних органів. Із загальної кількості запитів розглянуто 1114 клопотань про надання міжнародної правової допомоги при проведенні процесуальних дій, 165 – про перейняття кримінального провадження та 411 – про видачу (екстрадицію).

Органи досудового розслідування України зверталися із запитом про міжнародну правову допомогу у кримінальних провадженнях до компетентних органів 47 держав світу, найчастіше до Російської Федерації (396), Республіки Білорусь (32), ФРН (20), Італійської Республіки (19), Латвійської Республіки (17), США (12).

Генеральною прокуратурою України отримано та організовано виконання міжнародних запитів про правову допомогу від

41 держави, найбільше – від Російської Федерації (255), Республіки Молдова (83), Чеської Республіки (70), Республіки Болгарія (44), Республіки Польща (41), Республіки Білорусь (37).

Прикладом ефективного співробітництва Генеральної прокуратури України з компетентними органами іноземних держав у сфері екстрадиції може слугувати такий факт. До Федеративної Республіки Німеччини був виданий громадянин Е., який розшукувався за шахрайство в особливо великих розмірах. Після затримання Е. на території Київської області рішенням суду його з-під варти було безпідставно звільнено. Завдячуючи тісній взаємодії Головного управління з компетентними органами ФРН та іншими правоохоронними органами України Е. було затримано вдруге вже в аеропорту «Одеса» з підробленим паспортом громадянина України. Після притягнення в Україні до кримінальної відповідальності за ч. 4 ст. 358 КК України 22.10.2012 Е. передано на територію Федеративної Республіки Німеччини. Компетентні органи ФРН висловили вдячність за високопрофесійну роботу органів прокуратури України. Щодо судді, який безпідставно звільнив Е. з-під варти, Генеральною прокуратурою України до Вищої ради юстиції внесено пропозицію про його звільнення з посади [9].

Таким чином, питання міжнародно-правового співробітництва Генеральної прокуратури з компетентними органами іноземних держав щодо надання правової допомоги та екстрадиції відносяться до пріоритетних напрямів міжнародного співробітництва в сфері кримінального провадження.

У сфері перспективних завдань перед Генеральною прокуратурою прогнозується розширення географії міжнародного співробітництва з одночасним підвищенням ефективності розшуку і видачі осіб, які переховуються за межами країни, повернення із-за кордону, включаючи офшорні зони, майна і грошових ресурсів, отриманих злочинним шляхом, перш за все від корупційної діяльності, забезпечення оперативного і ефективного виконання як українських, так і зарубіжних запитів про видачу і правову допомогу.

Список використаних джерел

1. *Міжнародне право: навч. посібник; за ред. М.В. Буроменського – К.: Юрінком Інтер, 2005.– С. 336.*
2. *Про ратифікацію Європейської конвенції про видачу правопорушників, 1957 рік, Додаткового протоколу 1975 року та Другого додаткового протоколу 1978 року до Конвенції: Закон України від 16 січня 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998, № 23.– Ст.129.*
3. *Про ратифікацію Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах, 1959 рік та Додаткового протоколу 1978 року до Конвенції: Закон України від 16 січня 1998 р.// Відомості Верховної Ради України. – 1998, №23.– Ст.130; Про ратифікацію Другого додаткового протоколу до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах: Закон України від 1 червня 2011 р.// Відомості Верховної Ради України. – 2011, № 50.– Ст.545.*
4. *Про ратифікацію Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах: Закон України від 10 листопада 1994 року // Відомості Верховної Ради України. – 1994, № 46.– Ст. 417.*
5. *Про ратифікацію Договору між Україною та Республікою Індія про видачу правопорушників: Закон України від 6 березня 2003 р.// Відомості Верховної Ради України. – 2003, № 25.– Ст. 174.*
6. *Міжнародне публічне право: підручник / В.М. Репецький, В.М. Лисик, М.М. Микієвич та ін.; за ред.. В.М. Репецького. – 2-ге вид., стер.– К.: Знання, 2012. – 437 с.*
7. *Договір між Україною та Сполученими Штатами Америки про взаємну правову допомогу у кримінальних справах від 22.07.1998 р. – Договір ратифіковано Законом*

№ 1438-III (1438-1438 - 14) від 10.02.2000 // Відомості Верховної Ради України. – 2000, №9.– Ст.69.

8. *Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар: у 2 т. Т.2/Е.М. Блажівський, Ю.М. Грошевий, Ю.М. Дьомін та ін.; за заг.ред. В.Я.Тація, В.П.Пишонки, А.В. Портнова.–Х: Право, 2012.– 664 с.*
9. *Матеріали про результати роботи Головного управління міжнародно-правового співробітництва Генеральної прокуратури України у 2012 році. [Інтернет-ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/zvitmu.html>*

Based on the analysis of international treaties of Ukraine the authority of the General Prosecutor's is considered about providing international legal assistance, extradition base, also the suggestions for improving such activities was made.

Keywords: *The Prosecutor General of Ukraine, international treaties, legal aid, extradition.*

На основании международных договоров Украины рассмотрены полномочия Генеральной прокуратуры Украины по оказанию международной правовой помощи, основания выдачи лица, внесены предложения по совершенствованию этой деятельности.

Ключевые слова: *Генеральная прокуратура Украины, международные договоры, международная правовая помощь, выдача лица (экстрадиция).*

УДК 327 (477):(498)

Іван ВОВКАНИЧ,
доктор історичних наук, професор,
декан факультету міжнародної політики,
менеджменту та бізнесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Віталій АНДРЕЙКО,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри країнознавства факультету міжнародної
політики, менеджменту та бізнесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ ТА РУМУНІЇ В КОНТЕКСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ЄВРОРЕГІОНІВ

У статті розглядаються основні напрями українсько-румунського єврорегіонального співробітництва, передумови стратегічної співпраці у прикордонних районах, аналізуються проблеми і перспективи розвитку партнерських взаємовідносин у Карпатському єврорегіоні, єврорегіонах “Верхній Прут” та “Нижній Дунай”.

Ключові слова: *транскордонне співробітництво, єврорегіон, Україна, Румунія.*

Протягом останнього десятиліття проблемам транскордонного співробітництва України із державами Центральної та Південно-Східної Європи приділяється багато уваги, що підтверджується як на найвищому державному, так і на регіональному рівнях. Про це свідчить не тільки активна діяльність єврорегіонів, а й прийнята законодавча база, матеріали конференцій, симпозіумів, засідань “круглих столів”, форумів тощо.

Єврорегіональна політика, яка виступає об’єктом дослідження, є органічною складовою загальнодержавної політики. Вихідними положеннями для її формування є ступінь економіч-

ної міцності прикордонних регіонів, рівень життя населення в них, політичне, екологічне, релігійне становище. Така політика, з одного боку, спрямовується на забезпечення всебічного розвитку регіонів, а з іншого – на збереження територіальної цілісності держави.

Розвиток процесів європейської інтеграції обумовлює посилення процесів регіоналізації, підвищуючи роль та значення окремих територіально-адміністративних одиниць у національній та європейській економіці. Процес європейської інтеграції приводить, з одного боку, до уніфікації, а з іншого – до поляризації європейського простору. Перше втілюється в єдиній регіональній політиці Європейського Союзу та рекомендаціях Ради Європи, відображених у конвенціях: “Європейська хартія регіонального просторового планування”, “Базові принципи стійкого просторового розвитку європейського континенту”, “Європейська хартія прикордонних та транскордонних регіонів”, спрямованих на послідовну реалізацію концепцій “Європа без кордонів” та “Європа регіонів” [1, с. 61-74].

Україна – це держава, дві третини областей якої є прикордонними. Це надає нашій країні великий потенціал для розвитку транскордонного співробітництва і, зокрема, єврорегіонів, що, в свою чергу, підтверджує актуальність проблеми.

Відносини з Румунією посідають особливе місце в зовнішньополітичних інтересах України. Як відзначав колишній Президент України В. Ющенко, відносини між Україною і Румунією мають стратегічний характер і Київ зацікавлений в їх подальшому розвитку саме в такому статусі [2]. Ця ситуація обумовлена багатьма чинниками: геополітичне положення, історична спадщина, значні резерви і нереалізовані потенційні можливості у сфері торговельно-економічного розвитку, участь України і Румунії в регіональних і міжнародних організаціях, а також членство Румунії в НАТО та Європейському Союзі, що сьогодні має найбільше значення для розвитку регіональної взаємодії [3].

Передумови для розвитку стратегічних відносин Україна – Румунія обумовлені також спільними інтересами в контексті

евроінтеграційних прагнень. Велику увагу обидві країни приділяють розвитку транскордонної співпраці, яка в умовах розширення ЄС набуває ще більшого значення, трансформуючись у міжрегіональну прикордонну взаємодію країн-членів Євросоюзу і країн-учасниць Європейської політики сусідства, спрямовану на загальну перебудову соціальної, інформаційної, виробничої і прикордонної інфраструктур, розвиток наукової і культурної сфери, охорону навколишнього середовища, сприяння розвитку транспортної мережі та енергетичної співпраці. Незважаючи на існуючі розбіжності та невирішені питання, взаємодія між двома сусідніми країнами розвиваються у контексті кількох ключових площин, а саме: політична співпраця; економічні зв'язки; гуманітарно-культурна взаємодія; постійні зустрічі між містами-побратимами; участь у регіональних і міжнародних організаціях; транскордонне співробітництво в рамках функціонування трьох єврорегіонів (“Карпати”, “Нижній Дунай”, “Верхній Прут”) [4].

Теоретичну модель функціонування Карпатського єврорегіону було розроблено за сприяння експертів Інституту досліджень Схід-Захід, які вчасно підмітили, що численні локальні ініціативи транскордонного співробітництва не знаходять підтримки і порозуміння у середовищі національних урядів; ця проблематика залишається на периферії інтересів структур Європейського Союзу.

Нагальною у діяльності Карпатського єврорегіону є проблема фінансування спільних проєктів, зокрема беручи до уваги обмеженість місцевих бюджетів, та потреба багатостороннього фінансового менеджменту під час їх реалізації.

Слід також відзначити, що за час свого існування в рамках Карпатського єврорегіону здійснено низку проєктів транскордонного характеру. Реалізовано значну кількість місцевих ініціатив двостороннього співробітництва країн-учасниць. У тому числі щодо розширення мережі прикордонних переходів із сусідніми державами, зокрема, будівництво транспортного моста через р. Тису на українсько-угорському кордоні; численні проєкти із захисту довкілля, зокрема, спільний проєкт України, Словаччини,

Угорщини та Румунії із створення системи гідроспоруд у прикордонних регіонах тощо; ініціатива будівництва міжнародного автомобільного пункту пропуску “Смільниця–Кросценко”, де вивчаються питання відкриття спільного пункту пропуску європейського зразка з єдиним прикордонним та митним контролем [5].

Сьогодні транскордонне співробітництво між українськими областями – членами Карпатського єврорегіону та сусідніми регіонами Румунії, які також є його членами, переважно ґрунтується на двосторонніх угодах [6].

Створення ще двох єврорегіонів за участі областей України – “Нижній Дунай” (серпень 1998 р.) та “Верхній Прут” (вересень 2000 р.) – було обумовлено низкою міжурядових документів щодо двостороннього та тристороннього співробітництва між Україною, Румунією та Республікою Молдова [7]. Вони містять не тільки загальні положення про прикордонне співробітництво між адміністративно-територіальними одиницями трьох держав, а й безпосередньо обумовлюють наміри щодо створення цих двох єврорегіонів та розвиток співпраці в їхніх рамках. Ці положення мали й ще одне важливе значення – вони означали визнання Урядом України права місцевих громад і органів влади на встановлення та розвиток прямих стосунків з регіонами, місцевими громадами та владами інших країн, а також їх істотної ролі у розбудові відносин між нашою країною та її сусідами, її руху у напрямі європейської інтеграції.

Значна увага у функціонуванні єврорегіону “Нижній Дунай” приділяється налагодженню культурного обміну, розвитку міжетнічних контактів. Планується посилити роботу зі зміцнення зв'язків з етнічними українцями, які мешкають у прикордонних повітах Румунії, що повинно стартувати з надання допомоги українській діаспорі у створенні центрів української культури в повіті Тульча.

Багатство природних ресурсів Нижнього Дунаю та дельти ріки, з одного боку, дає великі можливості для соціально-економічного розвитку Придунайського регіону, а з іншого – породжує низку проблем, які створюють підґрунтя для виникнення транскордонних суперечностей між країнами Ниж-

нього Дунаю – Румунією, Молдовою й Україною. Транскордонне забруднення води є причиною багатьох конфліктних ситуацій, які значною мірою загострюються при аварійних випадках [8].

Значну фінансову підтримку транскордонним проектам, що здійснювалися і здійснюються зараз у рамках Єврорегіону “Нижній Дунай”, надано з боку Європейської Комісії по лінії програм Phare і Tacis “Прикордонне співробітництво”.

Досить незвичним є положення, закладене до Статуту єврорегіону “Верхній Прут”, про можливість набуття статусу “партнера єврорегіону” “адміністративно-територіальною одиницею країни Європейського Союзу або іншої країни, що має угоду про партнерство або протоколи про співробітництво чи побратимство з подібними адміністративно-територіальними одиницями зі складу єврорегіону “Верхній Прут” [9, с.20]. З огляду на визначення поняття “транскордонне співробітництво”, що його запропоновано в Мадридській конвенції, така форма співпраці навряд чи може бути безумовно віднесеною до транскордонної. Але не можна не погодитись із дослідниками єврорегіону “Верхній Прут”, що це сприяє розширенню можливостей щодо регіонального та транскордонного співробітництва [10, с.3].

Єврорегіон «Верхній Прут», проект якого органічно вписується в систему сучасних європейських пріоритетів регіонального співробітництва, розбудови системи європейської безпеки та вдосконалення транскордонних фінансово-економічних, комунікаційних і природоохоронних відносин, має й інші особливості.

У рамках єврорегіону “Верхній Прут” апробована така цікава модель транскордонного співробітництва як екоєврорегіон [11, с.140]. Як зауважують розробники, єврорегіон “Верхній Прут” є особливо цікавим і досить нетрадиційним. У його складі створений екологічний єврорегіон, який є своєрідним ноу-хау у теорії і практиці єврорегіонального руху. Основною метою створення екоєврорегіону є визначення державними та місцевими органами влади, а також підприємцями трьох країн їх взаємної зацікавленості у впровадженні сучасних механізмів управління техногенно-екологічної безпеки на всіх стадіях життєвого циклу виробництва та споживання

для поліпшення конкурентоспроможності продукції, успішної приватизації, інвестування та реконструкції з одночасним забезпеченням сталого соціально-економічного розвитку регіону в цілому. Планується вироблення необхідних передумов для відпрацювання, демонстраційної реалізації та подальшого розповсюдження нових уніфікованих рішень, які органічно об'єднуюватимуть соціально-економічний розвиток регіонів з принципами сталого розвитку техногенно-екологічної безпеки, подальші антропогенні перетворення з новими стандартами управління станом довкілля, формуванням масової свідомості на національному та міжнародному рівнях з правилами самодостатнього та екологічно обумовленого виживання нашої цивілізації [12, с.136]. Передбачається, що екоєвро регіон відіграватиме роль моделі для подальшого поширення на весь Карпатсько-Чорноморський регіон.

Для подальшого розвитку українсько-румунського співробітництва в усіх напрямках, на наш погляд, необхідно здійснити низку заходів:

- залучати експертів з транскордонного співробітництва регіональної та місцевої влади для організації науково-методичного супроводу реалізації транскордонних програм;
- організувати спеціальні навчальні програми та семінари для державних службовців, лідерів неурядових організацій та інших потенційних аплікантів з тематики транскордонної співпраці, підготовки та менеджменту проєктів;
- сформуванню систему заохочення громадських організацій, місцевих органів влади, закладів освіти і культури до участі в транскордонних проєктах;
- ініціювати створення науково-творчого колективу з представників різних країн для вироблення спільних підходів, критеріїв оцінки стану та перспектив розвитку етнонаціональних меншин, загального інструментарію моніторингу та наукового аналізу етнокультурного розвитку відповідних територій і регіонів;
- домагатися від керівництва адміністративно-територіальних одиниць – членів євро регіонів підтримки участі у

транскордонному співробітництві неурядових організацій, забезпечивши їх належне представництво в усіх робочих органах євро регіонів.

Зазначені вище заходи сприятимуть динаміці розвитку співробітництва в найбільш успішних євро регіонах, відкриватимуть можливість активізації діяльності органів місцевого самоврядування, які сформують механізм регіональної співпраці, здатний забезпечити економічні інтереси прикордонних регіонів України і Румунії в контексті загальнонаціональних політичних та економічних інтересів. Активна участь у проектах ЄС сприяє наближенню України в цілому та окремих її регіонів зокрема до європейських стандартів, є ще одним інструментом налагодження співпраці та порозуміння з сусідніми державами.

Список використаних джерел

1. *Беленький П. Формування та розвиток системи міжрегіонального та транскордонного співробітництва в Україні / П. Беленький, Н. Мікула // Регіональна економіка. – 2001. – № 3. – С. 61–74.*
2. *В. Ющенко: Румунія і Україна зацікавлені в розвитку двосторонніх відносин/Інтернет-ресурс/ Режим доступу: <http://www.newsru.ua/Ukraine/30oct2007/rum.html>.*
3. *Малько Ю. Непросте сусідство // Інтерв'ю Надзвичайного та Повноважного Посла України в Румунії. Режим доступу: http://dialogs.org.ua/print.php?part=issue&m_id=9637.*
4. *Интервью Чрезвычайного и Полномочного Посла Румынии в Украине Траяна Лауренциу-Христя //День. – 2006. – № 164, 28 сентября.*
5. *Закарпаття: довідник; за ред. Поповича. – Ужгород: ІВА, 1998. – 92 с.*
6. *Карпатський євро регіон, 2011 / Міжнародний секретаріат Карпатського євро регіону. – Ніредьгаза, 2001.*

7. *11 березня 1997 р., у м. Кишиневі було підписано Угоду між Урядом України й Урядом Республіки Молдова про співробітництво між прикордонними областями України й адміністративно-територіальними одиницями Республіки Молдова, що спирається на базовий Договір про добросусідство, дружбу і співробітництво між Україною і Республікою Молдова. 2 червня 1997 р. у Констанці був підписаний Договір про відносини добросусідства і співробітництва між Україною і Румунією, де окремою статтею обумовлено, що обидві сторони сприятимуть співробітництву в рамках єврорегіонів “Верхній Прут” і “Нижній Дунай”. 4 липня 1997 р. у м. Ізмаїлі Президентом України Л. Кучмою, Президентом Республіки Молдова П. Лучинські і Президентом Румунії Е. Константинеску був підписаний Протокол про тристороннє співробітництво між урядами України, Республіки Молдова і Румунії.*
8. *Реалізовані проекти в рамках єврорегіону «Нижній Дунай». Режим доступу: //<http://www.rrri.ro/art.shtml?lang=12&sec=406&art=23276>*
9. *Європейський Союз та Україна: стратегія відносин в контексті розширення: матеріали міжнародної конференції (23 вересня 2003 р., м. Київ). – Київ, 2003. – С. 20.*
10. *Воловський П. Україна та нова політика сусідства: погляд з Варшави. Виступ під час конференції “Україна напередодні президентських виборів”. 30 вересня 2004р., м.Гаага (Нідерланди). – С.3. Режим доступу: http://www.eri.org.ua/publications/EU_UkraineActionPlan_ukr.pdf.*
11. *Гакман С. Єврорегіон “Верхній Прут” у контексті транскордонного співробітництва // На шляху до Європи. Український досвід єврорегіонів; за ред. С. Максименка, І. Студеннікова. – Київ, 2000. – С. 140.*

12. Гакман С. Єврорегіон “Верхній Прут” у контексті транскордонного співробітництва // На шляху до Європи. Український досвід єврорегіонів; за ред. С. Максименка, І. Студеннікова. – Київ, 2000. – С.136.

The article deals with the main directions of Ukrainian-Romanian euroregional cooperation, discusses starting conditions of strategic cross-border regions, analyses the problems and perspectives of partnership development in such Euroregions as “Upper Prut”, “Carpathian” and “Lower Danube”.

Keywords: *cross-border cooperation, Euroregion, Ukraine, Romania.*

В статье рассматриваются основные направления украинско-румынского еврорегионального сотрудничества, раскрыты предпосылки стратегического сотрудничества в пограничных районах, анализируются проблемы и перспективы развития партнерских взаимоотношений в Карпатском еврорегионе, еврорегионах “Верхний Прут” и “Нижний Дунай”.

Ключевые слова: *трансграничное сотрудничество, еврорегион, Украина, Румыния.*

Василь ГАРАГОНИЧ,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародних відносин
Східноєвропейського слов'янського університету,
заслужений працівник освіти України
Василь ГАРАГОНИЧ,
директор туристичного агентства
«Гранд тревел»

СОЦІОЛОГІЯ ТУРИЗМУ ТА ЇЇ РОЛЬ У ТРАНСКОРДОННОМУ СПІВРОБІТНИЦТВІ

У статті акцентується увага на суті соціології туризму та її ролі у транскордонному співробітництві. Оскільки носіями транскордонної взаємодії є конкретні люди, то об'єктивний аналіз транскордонного співробітництва без врахування суб'єктивних компонентів буде не повним.

Ключові слова: соціологія туризму, транскордонне співробітництво, лімологія, функції соціології, аналіз.

16 вересня 2014 року Верховна Рада України та Європейський парламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та ЄС, яка наближує нашу країну до євроспільноти [1]. Цей факт ще більше актуалізує роль і значення транскордонного співробітництва, що за належної організації досить ефективно виконує роль моста крізь кордони [2]. Як показує практика, провідною тенденцією сучасного етапу розвитку транскордонного співробітництва (ТКС) на новому східному кордоні Європейського Союзу є його розширення і поглиблення, які в свою чергу залежать як від політичної волі його учасників, так і від рівня наукового супроводу та ефективності управління ТКС [3, с. 22].

У розвитку транскордонного співробітництва важливе місце належить туризму. Україна законодавчо проголошує туризм од-

ним із пріоритетних напрямів розвитку національної культури та економіки і створює сприятливі умови для туристичної діяльності. Серед основних напрямів державної політики в галузі туризму чільне місце посідає розвиток співробітництва із зарубіжними країнами та міжнародними організаціями, участь у міжнародних програмах розвитку туризму, розробка та укладання міжнародних двосторонніх і багатосторонніх договорів у галузі туризму та визначення механізму їхньої реалізації [2, с. 347].

Беручи до уваги, що носіями транскордонної взаємодії є конкретні люди з притаманними їм судженнями та оцінками, об'єктивний аналіз транскордонного співробітництва без врахування суб'єктивних компонентів був би не повним [3, с. 51].

На думку вчених, наука про кордони – лімологія – все більше трансформується в міждисциплінарну галузь знання, яку паралельно розвивають історики, соціологи, етнологи, юристи, економісти, фізичні географи і навіть спеціалісти з технічних наук [4, с.20].

Виходячи з цього, є підстави стверджувати про важливість ролі соціології туризму у розвитку транскордонного співробітництва, що і є предметом розгляду цієї розвідки.

У науковій соціологічній літературі соціологія туризму розглядається як нова окрема галузь соціології, що вивчає структуру, функціонування та розвиток туризму як суспільного явища в його зв'язку з соціальними, політичними, економічними та культурними сферами суспільства [5, с. 11]. Іншими словами, соціологія туризму – це галузева соціологічна теорія середнього рівня, яка притаманними їй соціологічними методами досліджує соціальний феномен туризму в сукупності його проявів: туристичної діяльності і поведінки, туристичних груп і організацій, соціальних систем і соціального інституту туризму. Головними функціями соціології туризму є пізнавальна, практична, теоретична, описова, інформаційна, прогностична, управлінська, гуманістична, ідеологічна та соціалізаційна [5, с. 22-23].

Як показує практика розвитку транскордонного співробітництва, на жаль, недостатня увага приділяється головним суб'єктам

ТКС – мешканцям прикордонних регіонів, безпосереднім учасникам співпраці у центрі Європи, тим, кого геополітичні зміни торкаються найперше і найбільше, – вивченню їх думок, настроїв та оцінок [6, с. 5].

Проте є і приємні винятки. Так, у квітні – травні 2007 року Асоціацією соціологів Закарпаття на замовлення Інституту транскордонного співробітництва (м. Ужгород) було вперше проведене міжнародне пілотне соціологічне дослідження одночасно в чотирьох сусідніх країнах «Новий східний кордон Європейського Союзу: питання транспарентності, безпеки і транскордонного співробітництва (Польща, Словаччина, Угорщина, Україна)». Результати цього, без перебільшення, безпрецедентного соціологічного дослідження побачили світ окремою книгою [6] і містили чимало ексклюзивних матеріалів для аналізу та прийняття політичних рішень [3, с. 51-53].

Аналіз соціологічних даних являє собою етап конкретно-соціологічного дослідження, під час якого за допомогою змістових суджень та математико-статистичних методів на основі первинної інформації розкриваються зв'язки досліджуваних змінних величин. Сама ж процедура аналізу соціологічних даних містить: 1) опрацювання інформації; 2) її узагальнення; 3) інтерпретацію отриманої інформації [5, с. 328].

Під соціологічними дослідженнями у сфері туризму прийнято розуміти систему логічно послідовних методологічних, методичних та організаційно-технічних процедур, пов'язаних між собою єдиною метою заради отримання достовірної інформації про туризм як явище та процеси, тенденції і суперечності їхнього функціонування й розвитку для використання на практиці соціологічного управління туристичною галуззю суспільного життя [5, с. 334].

На початку 2013 року в Ужгороді за участі науковців і практиків з України, Словаччини, Угорщини, Румунії, Польщі та Росії відбулася міжнародна науково-практична конференція, яка розглянула соціологічні аспекти проекту «Кордони очима людей» [7]. Цей проект реалізувався за програмою ENPI Європейського Союзу в сегменті Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна

з літа 2012 року до осені 2014 року. У його рамках планувалося створення системи інформаційного сервісу (СІС) транскордонних процесів, яка забезпечила б добування, зберігання, пошук, обробку, передачу та практичне використання інформації щодо генеалогії, актуального перебігу та прогнозованого розвитку сучасних прикордонних процесів.

Вивченням суспільних настроїв у Європейському Союзі займається уповноважена структура – Євробарометр. Це – міжнародний проект регулярних опитувань громадської думки, що здійснюється під егідою Європейської Комісії.

У той же час, наголошувалось на конференції, недостатня увага приділяється підтриманню «зворотного зв'язку» із жителями прикордонних регіонів, тими, кого останні геополітичні зміни торкнулись у першу чергу, і найбільше – вивченню їхніх думок, настроїв, оцінок.

Відсутність належної «альтернативної» стосовно офіційної інформації породжує ланцюжок взаємопов'язаних проблем. Органи управління часто приймають рішення, не маючи повної, всебічної та достовірної інформації. При цьому вони нерідко спираються на односторонні та бюрократичні оцінки відомств. У підсумку такі рішення виявляються малоефективними і, по суті, не розв'язують проблем, а лише імітують їх вирішення. А неефективні рішення викликають їх несприйняття чи навіть активне відторгнення населенням. Більше того, вони можуть провокувати нові ускладнення (наприклад, стихійні конфліктні ситуації на кордоні) [8, с.48].

Тому, на думку науковців, соціологічна рефлексія сучасних транскордонних процесів повинна «встигати» за їх вельми динамічним розвитком, постійно збагачуючись інноваційними методами [9, с.16].

Як засвідчує аналіз джерел та літератури, місії і завдання транскордонного співробітництва й туризму дуже схожі і доповнюють одна одну. Більше того, туризм є невід'ємною і перспективною складовою ТКС. Тому навіть йдеться про окремий вид туризму, який позначають як політичний. Адже делегація, яка перебуває у прикордонному регіоні суміжної держави з метою

поглиблення добросусідських відносин, водночас виступає і як група політиків, і як туристична група. Мета політичного туризму полягає у вирішенні політичних питань у сприятливому для суб'єкта туристичної активності чині [10, с.79].

Отже, розвиток транскордонного співробітництва вимагає побудови цілісної системи наукового забезпечення загалом і соціологічного зокрема. Підвищення дієвості соціології туризму як складової ТКС сприятиме підвищенню коефіцієнта корисної дії транскордонної співпраці.

В статье акцентируется внимание на сути социологии туризма и ее роли в трансграничном сотрудничестве. Поскольку носителями трансграничного взаимодействия являются конкретные люди, то объективный анализ трансграничного сотрудничества без учета субъективных компонентов будет неполным.

Ключевые слова: *социология туризма, трансграничное сотрудничество, лимнология, функции социологии, анализ.*

The article focuses on the essence of sociology of tourism and its role in cross-border cooperation. As carriers of cross-border cooperation is a specific people, the objective analysis of cross-border cooperation without subjective components will be incomplete.

Keywords: *sociology of tourism, cross-border cooperation, limalohiya, functions sociology analysis.*

Список використаних джерел

1. *Закарпатська правда. – 2014, 20-26 вересня.*
2. *Гарагонич В.В. Транскордонне співробітництво України: мости через кордони: монографія / В.В.Гарагонич. – Ужгород: Карпати, 2011. – 432 с.*
3. *Транскордонне співробітництво як альтернатива новій «залізній завісі» та конфліктам / керівник авторського колективу С.І.Устич. – Ужгород: Карпати, 2007. – 240 с.*

4. Устич С.І. Кордон, війна та мир в долі сучасного світу. Тріада життя чи колапсу? Монографія / С.І.Устич. – Ужгород: Карпати, 2010. – 328 с.
5. Лукашевич М.П. Соціологія туризму / М.Лукашевич, Ф.Шандор. – Ужгород: Мистецька лінія, 2008. – 340 с.
6. Токар П. Нові реалії сучасних кордонів: соціолого-політологічний аналіз / П.Токар. – Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2008. – 320 с.
7. Срібна земля – ФЕСТ. – 2013, 1-7 березня.
8. Співробітництво з країнами Вишеградської четвірки як інструмент європейської інтеграції та модернізації України: зб. матеріалів міжнар. конференції, 3 жовтня 2013 р. – К., 2014. – 128 с.
9. Устич С. Методологія дослідження сучасних транс-кордонних процесів і транскордонна статистика / С.Устич, А.Ровт // Оптимізація транскордонної статистики: зб. наукових праць. – Ужгород, 2014. – 228 с.
10. Гарагонич В.В. Туристично-рекреаційний ресурс як об'єкт транскордонного співробітництва України / В.В.Гарагонич // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. – Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2011. – Вип. 26. – С. 78–86.

Маріан ЛУКАЧ, Роксолана ЩУРОКОВА,
Технічний університет у м. Кошице,
факультет гірничої справи, екології,
управління технологічними процесами
та геотехнологій, кафедра геотуризму

ОДНОРІДНІСТЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ПЛАНУВАННЯ З ТОЧКИ ЗОРУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

"Ми маємо першу неімперську імперію... Це двадцять сім країн, які добровільно вирішили співпрацювати і об'єднати свої суверенітети. Я вважаю, що це велике будівництво, і ми повинні пишатися цим".

Жозе Мануель Баррозу

Кордон має динамічне значення з точки зору часу. Процес розширення ЄС в даний момент є заміником історії для його громадян, яку європейці завжди сприймали як прогрес, лінійну прогресію від однієї до іншої точки координат.

У період феодалізму державні кордони часто об'єднували гетерогенні території, зближення яких було забезпечено "благодаттю" легітимності монархів. Коли у середині 19-го століття відбулася "весна народів", на перший план вийшли інші аспекти територіальної організації: етнічні, мовні чи релігійні. Сьогодні Союз все ще пронизаний багатьма географічними, економічними, культурними, психологічними кордонами. Де завершується остаточно розширення меж? Чи буде Європа поважати утворення, подібні до неї – ісламський світ та Російську Євразію, або спробує створити у них свої плацдарми?

На сьогодні правильну відповідь можна знайти у статті 49 Маастрихтського договору від 1992 року у поєднанні з Декларацією Європейської Ради, що містять так звані Копенгагенські критерії (1993). Критерії визначають принципи розширення таким чином: право вступу належить будь-якій країні, що розділяє конкретні (політичні, правові, економічні) цінності і в той же час

географічно є європейською країною. Але вже сьогодні Європа є географічним терміном, залежним від політичної оцінки. Територія Європи все ще й надалі буде, швидше за все, визначатися її психологічними, а не строго кажучи, географічними кордонами.

Що таке Східне партнерство у цій галузі на сьогоднішній день? Чи буде цей "кордон" розглядатися як широка перехідна зона, або Європа в один прекрасний день перетне лінію конвергенції (яка цілком очевидно знаходиться в Україні між західними і східними регіонами) і замість "санітарного кордону" буде розглядати цей простір для подальшого розширення далеко за межі її остаточного психологічного кордону?

Однорідна сфера – це з історичної точки зору підначальне протиріччя, а з іншого боку – образ, створений зі складових різнорідних частин, передбачуваний майбутнім станом територіального планування після припинення або послаблення об'єднуючого органу – картина, створена сейсмічними лініями розпаду.

Розширення меж визначало американський менталітет в 18 і 19 століттях. «Божественне призначення» або «Приречення долі» надало американцям зрозумілої перспективи розширення національної території до кордонів континенту, від "океану до океану". Іншим царством, яке сприймало експансію в якості свого екзистенціального принципу, була Римська імперія, яка в певний момент була змушена вдатися до імплзії. Під час правління імператора Адріана і Антоніна Пія вони покинули провінцію в Месопотамії, і в Британії римляни відійшли назад до мур Адріана. Під час великої кризи третього століття римляни також евакуювали провінцію Дакія. Перехід до оборони і скорочення лінії оборони були першими, і до цього часу незрозумілими "письменами на стіні" на шляху до зникнення Західної імперії. Спадкоємиця римського експансіоністського менталітету, Османська імперія, зазнала безперервної імплзії, як тільки вона досягла ліміту максимальної відстані від свого матеріально-технічного та організаційного центру на півдні Балкан і продовження наступу для збройних сил виявилось технічно неможливим. У 1867 році відбувся продаж Аляски. Росія припинила бути областю трьох континентів в обмін на відносно

невелику кількість доларів, але значно більшу кількість зайвих рублів.

В даний час процес розширення Європейського Союзу представляє для європейців історію, зміст якої, починаючи з оптимізму епохи Просвітництва розуміється як всебічний розвиток, просування в лінійному порядку в бік поліпшення і розширення, яке має бути еквівалентним для досягнення прогресу щодо будь-якої території. Лев Миколайович Гумільов описав поточний стан Європи як досягнення стадії інерції в процесі етногенезу, а це означає, що місцевий етнос проходить крізь фазу кульмінації, що характеризується зовнішнім розквітом культури. Зараз вона знаходиться в стані інерції, при якому, хоча "формується великі держави і відбувається створення та накопичення матеріальних благ", енергія виснажується все більше, життя триває за інерцією. Декларації про «стійкість» і «поглинаючу здатність» розповзаються все більше і більше. Але Європа все ще поповнює старі борги, і процес розширення триває, маючи намір перерости традиційно і географічно визначену Європу.

Крез, цар Лідії, колись спитав Дельфійського оракула, що відбудеться, коли його армія перетне рубікон. Оракул відповів: "Тоді велика імперія буде знищена." Цар зрадив і сміливо зважився на авантюру. Він не зрозумів, однак, що оракул мав на увазі не ворожу імперію, але його власне королівство. У зв'язку з розширенням Європа повинна постулювати два основні питання: як далеко можуть сягати її межі, щоб уникнути наступних відцентрових тенденцій на периферії?

І Європа повинна також запитати, чи будуть конкуруючі геополітичні утворення – Російська Євразія та ісламський світ – поважати будь-який європейський плацдарм, який входить у сферу їх власних інтересів.

Членство в Європейському Союзі утверджує Договір про приєднання до Європейського Союзу. Укладають договір з одного боку держави – члени ЄС, а з іншого – держава або держави, які приєдналися. Для набуття чинності договір має бути ратифікований усіма державами-учасницями.

Умови членства регулюються статтею 49 Договору про Європейський Союз (TEU). Ця стаття передбачає не тільки матеріальні умови членства, тобто які умови держава повинна виконати, щоб стати членом ЄС, але також процедурні умови, тобто процедуру подачі заявки на членство в ЄС.

Стаття звучить так: «Будь-яка європейська держава, яка поважає цінності, згадані в статті 2, і вважає своїм обов'язком сприяти їх підтримці, може подати заяву на членство в Союзі. Європейський парламент і національні парламенти повинні бути повідомлені про цю заяву. Держава-заявник звертається для його застосування до Ради, що приймає рішення одностайно після консультацій з Комісією і після отримання згоди Європейського парламенту, що приймає рішення більшістю голосів своїх членів. Умови прийому, узгоджені з Європейською Радою, мають бути взяті до уваги. Умови прийому та поправок до договорів, на яких заснований Союз, які тягне за собою така заява, мають бути предметом угоди між державами-членами і державою-заявником. Ця угода повинна бути подана для ратифікації усіма договірними державами відповідно до їх конституційних вимог.»

Вимоги до членства в ЄС відповідно до статті 49 TEU є такими:

1. Країною-членом може стати тільки європейська держава.
2. Держава повинна поважати цінності, згадані в Статті 2 TEU

Стаття 2 TEU: «Союз заснований на цінностях поваги людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства закону і поваги прав людини, включаючи права осіб, що належать до меншин. Ці цінності є спільними для держав-членів у суспільстві, в якому переважають плюралізм, відсутність дискримінації, терпимість, справедливість, солідарність та рівність між жінками та чоловіками.»

Розгляд того, чи поважає держава ці цінності, має місце не тільки під час переговорів про вступ, але і при вступі держави до Європейського Союзу. Стаття 7 TEU передбачає процедуру виключення у випадку, коли існує явна загроза порушень або навіть прямих порушень згаданих цінностей.

3. Відповідно до статті 49 TEU необхідно враховувати умови прийнятності, узгоджені з Європейською Радою.

Європейська Рада визначила умови, які повинні бути виконані з боку держави, що приєднується, на зустрічі в Копенгагені в 1993 році і остаточно оформила їх у ході зустрічі в Мадриді в 1995 році. Вони відомі як Копенгагенські критерії.

Критерії членства, затверджені Радою Європи, можна розділити на три категорії:

- політичні критерії: наявність стабільної інституційної бази гарантує демократію, верховенство закону, права людини і повагу і захист меншин;

- економічні критерії: наявність функціонуючої ринкової економіки, здатність справлятися з конкурентним тиском у рамках Союзу;

- інші критерії: здатність забезпечити виконання зобов'язань, що випливають із членства в ЄС та, зокрема, участь у реалізації цілей економічного, фінансового і політичного союзу.

Під Копенгагенськими критеріями, яким країна повинна відповідати, щоб отримати членство в ЄС, мається на увазі поняття ємності поглинання. "У єврожаргоні це поняття розуміється як необхідність самовизначення Союзом, чи, радше, нове визначення себе і свого потенціалу у світлі подальшого розширення." З 2005 року, після провалу референдумів у Франції та Нідерландах по європейській Конституції, це в основному використовується в якості аргумента проти майбутнього розширення ЄС.

Президент Європейської Ради Вольфганг Шюссель в інтерв'ю французькій газеті Le Monde в січні 2006 року сказав, що треба тримати обіцянки, які ЄС дав Болгарії, Румунії і Балканським країнам і що після вступу Туреччини розширення повинно бути зупинено. "Ми не повинні продовжувати, важливим критерієм є поглинаюча здатність." Якщо ЄС хоче розширюватися далі, згідно з Шюсселем, "Союз повинен значно поліпшити свою політику сусідства". Він додав, що визначення кордонів в Європі – це не тільки питання карт, але "також залежить від політичних рішень". Колишній президент Європейської Ради вважає, що необхідно

ретельно обговорити невдоволення європейців і пояснити, що їх об'єднує. Критерій «європейськості» залежить від політичних оцінок, як і всі інші критерії. Частиною Європи сьогодні, звичайно, є географічно неєвропейські країни. Не тільки африканські Сеута і Мелілья, азіатські острова, Кіпр або заморські частини Франції, автономні області Іспанії та Португалії, але в один прекрасний день, ймовірно, й Туреччина, що майже повністю (97%) знаходиться в Азії.

Гренландія, найбільший острів у світі, фізично й географічно належить Північній Америці, але 60 000 його жителів мають громадянство Європейського Союзу.

Якщо Європа є континентом спільних цінностей, вона повинна бути також континентом загального менталітету, який визнає і приймає ці цінності. Сама Європа є надзвичайно різноманітною у всіх відношеннях (мова, звичаї, матеріальна культура, релігія тощо). Європейське Братство Націй, яке з етнологічної точки зору ми могли б назвати "суперетносом", є або буде (якщо об'єднання Західної і Східної Європи, старих і нових держав-членів відповідно, одного дня припиниться з психологічної точки зору) результатом процесу, в якому певний стереотип поведінки, повсякденного життя переважатиме над походженням, мовою, культурою або ідеологією.

Згідно з вищезгаданим російським істориком Гумільовим, узи колективності в сенсі "комплементарності" – підсвідоме сприйняття взаємної симпатії та спільності людей, сприйняття протилежності між "нами і ними" і відмінності між «своїми» і «чужими». Справжні європейські кордони є тільки ментальними.

Перевизначення внутрішніх європейських кордонів вже в минулому. Замість територій гетерогенної природи, що об'єднуються через "Божественну благодать", надану законним монархам, ми з часів "весни народів" у середині 19-го століття визначаємо межі за новими критеріями. Як складові критеріїв територіальної організації встановились: національна, мовна чи релігійна приналежність.

Однак, там де процес перегляду принципів територіальної організації ще не був завершений з якихось причин, часто кокає

бомба уповільненої дії, і цокає вона все голосніше (Шотландія, Каталонія, Країна Басків, Фландрія і т.д.). "Невидимі кордони" залишаються навіть в рамках національних одиниць, які були об'єднані давно, іноді кілька разів.

Німецький Схід і Захід і досі не повністю тримаються разом, і для членів "Північної Ліги" Італія закінчується в Римі, та їх мрія – мати процвітаючу державу, хоча б і розміром з Словенію. Канада, як ми її знаємо, закінчиться, коли відділиться Квебек. Проте, якщо виникне незалежна Шотландія, з європейської точки зору це не буде великою подією. Просто на прапорі Союзу буде додано наступну зірку (якщо таке можливе). Але чи буде це відбуватися завжди і скрізь в майбутньому? У Парижі "a l'autre cote du Periph" не так вже й відрізняється з класової точки зору, і не є "зоною соціальної депривації", але більш імовірно, областю, де прийняття подарунку "французької ідентичності" є досить проблематичним.

Нова "неімперська" європейська імперія (Eurosphere) є областю впливу 20% населення світу в 109 країнах на всіх континентах. У цей контекст необхідно включати в першу чергу країни, що беруть участь в Європейській політиці сусідства (ЄПС). Це Східне партнерство (2009) і його попередник в спробах уникнути розділових ліній між ЄС і його сусідами, Євросередземноморське партнерство (розпочате у 1995 р. як Барселонський процес).

Природа таких цілей є загальною в обох випадках: поступове створення зони вільної торгівлі, поглиблення поваги до європейських цінностей (права людини, верховенство закону, демократія, ефективне управління та ін), зміцнення політичного діалогу з питань безпеки і, не в останню чергу, проникного прикордонного режиму.

Зовнішню орбіту супутників представляє Договір Котону (червень 2000 року) між ЄС і так званими "країнами АКТ". Британський дипломат сер Роберт Купер, член Європейської Ради з міжнародних відносин, сприяє поширенню "нового ліберального імперіалізму". За його словами, найкращою відповіддю на розповсюджені в даний час глобальні загрози є "кооперативна імпе-

рія". Він посилається на Катерину Велику, яка сказала, що "немає ніяких інших способів захистити кордони, ніж розширювати їх". Критики, однак, стверджують, що це не стільки поширення співробітництва, скільки перехід до примусу. Країни АКТ в обмін на купу грошей повинні дотримуватися основних принципів і правил Світової організації торгівлі, а не принципу ефективного управління. Новий підхід ЄС можна розуміти в контексті гегемоністського домінування неолібералізму всередині політичних еліт.

Діючими одночасно в Європейському Союзі є дві різні групи: перша, яка вважає себе культурною альтернативою Європі (Співдружність Незалежних Держав, Організація ісламського співробітництва), а також громади, які мають загальне минуле. Для Європи Співдружність націй і Міжнародна організація франкофонії не повинні бути конкурентами в прямому сенсі. Особливі узи пов'язують країни світу тільки з одним з членів Європейського Союзу. З іншого боку, життєво важливим є розширення організації, а не асоціації з пам'ятними переживаннями спогадів про часи великого імперського минулого. Для їх майбутнього важливо не шукати клієнтів, але будувати партнерські відносини в рамках спільноти на строго егалітарних принципах.

Використовуючи метафору Миколи Бердяєва, в Москві чомусь не тужать за європейським судженням для російської нареченої. Раніше Росія в особі німецького бюрократа "не того прийняла за свого судженого, помилилася в нареченому." Чужим для російського народу є імперіалізм в західному і буржуазному сенсі слова, але він покірно віддавав свої сили на створення імперіалізму, в якому серце його не було зацікавлене." Вони не хочуть повторювати старі помилки. У будь-якому випадку Росія хоче йти своїм шляхом у 21-му столітті. Білорусь, Казахстан і Росія створили свій власний Митний союз в 2011 році і деякі держави-члени Співдружності Незалежних Держав, яка з іншого боку практично є символічною організацією, підписали угоду про вільну торгівлю пізніше в цьому році.

Мусульманський світ з сімдесятих років минулого століття зазнав впливу неофундаменталізму і навряд чи може бути див-

ним, що остання «арабська весна» привела до влади ісламістсько орієнтовані політичні партії в низці країн. "Поки передчасно припускати, що будь-яка з них, не кажучи про всі з них, звільнить свої відповідні країни від довгої арабської зими авторитарного правління."

Вплив радикалів навряд чи досяг свого апогею. В статті 22 Каїрської декларації про права людини в ісламі говориться: "Кожна людина має право на вільне вираження своєї думки таким чином, щоб це не суперечило принципам шариату." У майбутньому Європа буде змушена визнати більш охоче, ніж раніше, що цінності, на яких вона побудована, не можуть мати універсалістських претензій. Принаймні не в мусульманському світі. Співдружність націй поширюється на всі населені континенти, і в їх країнах живе третина населення світу. Основні цінності цієї спільноти є сумісними з ЄС (демократія, права людини, міжнародний мир, безпека, терпимість, повага, свобода слова, верховенство закону, ефективне управління, сталий розвиток, гендерна рівність, захист навколишнього середовища, важливість громадянського суспільства тощо). Вони знову визначені в Статуті Співдружності, підписаному королевою Єлизаветою II 11 березня 2013 р. Якщо спільнота визначається такими цінностями і цілями, конституційне посилення на попередню Британську імперію вже не є необхідною умовою для членства (Мозамбик і Руанда вступили в Співдружність націй, хоча вони не мали з нею нічого спільного раніше), а також зміна форми державного правління на республіканську вже по суті не означає припинення членства в Співдружності.

Організація «Франкофонія» була заснована в 1970 році, і глави держав стали зустрічатися на самітах з 1986 року. Тим не менш, з зустрічей на вищому рівні в Котону і Ханой (1995, 1997 відповідно) вже розпочалася тенденція надання співпраці політичного виміру. Франкофонія переглянула свій статут, в перший раз заступила посаду генерального секретаря і створила нові установи з метою політичного впливу в майбутньому. І таким чином стала активним і динамічним гравцем на міжнародній арені. "В даний час саміти обговорюють основні міжнародні політичні та еконо-

мічні питання, а також організовують спільні програми в різних галузях, таких як сільське господарство, енергетика, культура, а також розповсюдження науково-технічної інформації. Коли мова йде про співтовариство і про те, що насправді необхідно для його формування та підтримки, чи ймовірно, що спільної мови буде достатньо?"

Давайте повернемося до Східного партнерства і задамося питанням, чим воно має бути. Оптимістичні голоси стверджують, що Європейський Союз не може визначати його як "вузьку західноцентричну інтелектуальну конструкцію."

Релятивізація східного кордону є кроком у правильному напрямку. "Провінційне звуження людського світу до торгівлі, зростання ВВП в цифрах і статистичних даних повинні бути замінені більш широким «культурним» і космополітичним мисленням. Позитивним новим баченням (центральноєвропейського) заходу у цьому напрямі є подальше відкриття на схід, але не зі зверхньої позиції типу "допомогти побудувати демократію відсталим сусідам", як дотепер намагалися це робити так звані місіонери громадянського суспільства. Цілком достатньо того, щоб «нова Європа» не була закритою для її найближчих сусідів. "Мова не йде про прийом нових членів відразу. Для початку розповсюдження моделі буде достатньо польсько-української візової політики. Східне партнерство може, звичайно, залишатися таким, яким воно було до цих пір: широкою перехідною зоною, члени якої мають переваги розширення Європейського Союзу 2004 року, але, звичайно, за умовами, викладеними у Плані дій. Або може навіть стати чимось іншим – шляхом, за допомоги якого ЄС зламає свою найдальшу лінію конвергенції, якщо вона намагатиметься повністю інтегрувати будь-яку з основних країн цієї частини світу. З придбанням України Європа може поглинути українську проблему "Захід - Схід".

Таким чином, замість того, щоб Україна залишалася частиною «санітарного кордону» між Росією і Європою, Україна може стати місцем, де Європа повторить помилку царя Лідії. Так само, як у випадку з південними берегами Середземного моря, там може

бути пересічений психологічний кордон. Європейський Союз набуде території, де він буде почуватися "як вдома" за межами Європейського Союзу. Чи може Україна стати "троянським конем" Європейського Союзу? Згідно з деякими українськими вченими, різні цивілізаційні преференції в українському суспільстві, на відміну від регіонального поділу країни, це відмінності у суттєвому світогляді. "Схід" – це радянська, "православно-слов'янська" свідомість і те, що можна було б назвати «Росією» в самому широкому сенсі. "Захід" являє собою українську національну свідомість та українські національні цінності. В якості причин для такої дихотомії згадуються історичні фактори (українське суспільство склалося в різних країнах), етнолінгвістичні чинники (мовне розмаїття всередині українського суспільства), релігійний фактор (греко-католицька церква, Українська автокефальна православна церква і Російська православна церква), а також значні соціально-економічні відмінності між східними і західними регіонами. Для України та її політичної сцени, однак, вірно також і те, що "в сучасному світі важливим джерелом управління є використання влади для створення міфів і штучних конфліктів і розбіжностей, образів та ідей, формуючи їх за допомоги своїх ворогів і друзів, таким чином приховуючи реальні проблеми та їх вирішення." Якщо б ми вивчили погляди на подальшу гравітацію зовнішньої політики країни з урахуванням подвійної свідомості України, ми б виявили, що всього лише кілька років тому в центрі уваги було явне переважання формування загального економічного простору з Росією над європейською орієнтацією з 10% різниці. В даний час, за даними опитування організацій "Демократична ініціатива" та "Центр Разумкова", 48,4% українських громадян підтримують інтеграцію в ЄС, в той час, як 40,3% хочуть приєднання України до Митного союзу Росії, Білорусії і Казахстану. Значні відмінності існують в західних і східних регіонах України, в той час, як в центральних і південних регіонах підтримка населення – 50 на 50 %. Експерти пов'язують це в першу чергу зі зміною поколінь і зростаючим числом прихильників європейської інтеграції на сході України. Незважаючи на розвиток цієї тенденції на користь орі-

ентації на Європейський Союз, очевидно, що розбіжність думок у країні щодо вирішення питання, як і раніше, є фундаментальною і ще більш загострюється завдяки тому, що прихильники тієї чи іншої орієнтації складають найбільш значну перевагу в протилежних кінцях країни в географічно чітко визначених регіонах країни. Європейський Союз має залишатися "на порозі" України. Це в інтересах обох сторін до цих пір, незважаючи на конкретні проблеми, які обговорювалися в ході 16-го саміту Європейський Союз – Україна в Брюсселі в лютому 2013 року.

Аліна ГУСЬ,
аспірант 4-го року навчання
Інституту економіко-правових досліджень
НАН України

ІННОВАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЯК ЧИННИК РОЗБУДОВИ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ

У статті обґрунтовано необхідність реформування вітчизняної системи вищої освіти шляхом створення інноваційних структур нового «європейського» типу – інноваційних університетів. Розглянуто основні напрями діяльності сучасних наукових установ у сфері комерціалізації та запропоновані шляхи їх вдосконалення. Автором розглянуті види нематеріальних активів ДВНЗ – чинників конкурентоспроможності закладів.

Ключові слова: комерціалізація знань, інноваційний університет, державний вищий навчальний заклад, інноваційний цикл, нематеріальні активи, права інтелектуальної власності.

Соціально-економічні зміни, що відбуваються впродовж останніх двох десятиліть у Європі й Північній Америці, значно активізують трансформації освітньо-наукових систем відповідних країн. Визначальними чинниками цих змін у Європі та, дещо меншою мірою, у США є демографічна ситуація (старіння населення, зменшення частки молоді в суспільстві) та зміщення акцентів в економічній діяльності традиційно індустріальних країн з промислового виробництва на сферу послуг. Внаслідок дії цих та інших чинників змінюється місце і роль вищих навчальних закладів та наукових установ у суспільстві. Перед освітньо-науковими системами багатьох країн стоїть завдання зближення усіх вершин «трикутника знань» – вищої освіти, наукових досліджень та економічно і суспільно значущих інновацій. Вітчизняна освітньо-наукова система, попри наявність серйозних специфічно українських і пострадянських проблем, в цілому розвивається відповідно до загальноєвропейських тенденцій і має вирішувати ті самі завдання.

Однією із сфер економіки, в якій частка українських суб'єктів господарювання, кількість та обсяги вітчизняних матеріальних і фінансових ресурсів значно переважають іноземні, є сфера освіти. Але і тут не все однозначно. Відсутність повноцінного державного фінансування більшості державних вищих навчальних закладів (далі – ДВНЗ) не дає їм можливості оновлювати матеріальну базу, у зв'язку з чим вони втрачають конкурентні переваги. Це зумовлює створення нової структури вищого навчального закладу, який постійно розвивається і який гармонійно задовольняє мінливі потреби усіх зацікавлених сторін, враховуючи їх пріоритети у розвитку та доступні ресурси, а саме – інноваційного університету. Сьогодні такі заклади поширені в Європі та виступають активними учасниками ринкового конкурентного середовища. У 1996 році був заснований Європейський консорціум інноваційних університетів із секретаріатом у м. Глазго¹.

Сучасний стан розвитку вітчизняної освіти в контексті інноваційного розвитку держави окреслений низкою нагальних проблем, головними з яких є невідповідність структури та змісту освіти потребам ринкової економіки та недостатній обсяг фінансування наукової та науково-технічної діяльності. Без вирішення найактуальніших питань сучасного розвитку вищої освіти науково-освітня спільнота України не може ефективно працювати, тому першочерговим завданням сьогодні є перехід на інноваційний тип освіти з подальшим впровадженням новітніх інформаційних технологій та досягненням високої якості освіти [1, с. 343]. Приміром, Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів [2] передбачає реформування організаційно-функціональної структури науки, розвиток інноваційних структур шляхом створення наукових та науково-технічних центрів. Разом з тим механізм запровадження інноваційної складової у діяльність вітчизняних суб'єктів господарювання, у тому числі доведення інновацій до споживача, недостатньо опрацьований як теоретично, так і практично. Тому для вирішення окреслених завдань необхідно, перш за все, реформу-

¹ <http://www.edu.web.ua.pt>

вати чинне законодавство України у сфері освітньої діяльності та гармонізувати його із законодавством Європейського Союзу.

Закон України «Про вищу освіту» [3] у попередній редакції не передбачав серед основних завдань ДВНЗ здійснення інноваційної діяльності. Законодавчо обмежувалась реалізація природної функції освітнього закладу із здійснення наукової та науково-технічної діяльності, яка є ключовим ланцюгом у процесі розроблення інноваційного продукту. Такий стан речей є дегративним і не відповідає вимогам сьогодення, а значно гальмує процес залучення ДВНЗ до європейського та світового освітнього простору.

Основні засади реформування системи освіти та її перехід на інноваційний шлях розвитку був закріплений Національною стратегією розвитку освіти України на 2012–2021 рр. [4]. Ця Стратегія передбачає, зокрема, підтримку наукової та інноваційної діяльності. Разом з тим така підтримка обмежується лише пропозиціями теоретичного характеру, які взагалі стосуються лише організації навчального процесу. Вирішення ж наріжної проблеми переходу вищої школи на інноваційний шлях потребує конкретних дій: створення розвиненої інноваційної структури, яка відповідає європейським та світовим стандартам.

Свого часу О.В. Куцурубова-Шевченко визначила перший етап у вирішенні цієї проблеми – конкретизувати основні завдання для ВНЗ IV рівня акредитації, додавши інноваційну функцію та обов’язковий показник результатів їх діяльності – участь в інноваційних відносинах, яка може бути реалізована шляхом створення відокремлених наукових підрозділів з правом здійснення комерційної інноваційно-господарської діяльності, малих інноваційних підприємств, наукового парку тощо [5, с. 14]. Схожої думки дійшли й автори Закону України «Про вищу освіту» [6], який набрав чинності 06.09.2014 р. Так, він не лише виділяє серед провідних видів діяльності інноваційну, але й пропонує основні форми її здійснення національним вищим навчальним закладом через формування на своїй базі інноваційних структур різних типів (наукові та технологічні парки, бізнес-інкубатори, малі підприємства тощо) на засадах поєднання інтересів високотехнологічних ком-

паній, науки, освіти, бізнесу та держави з метою виконання і впровадження інноваційних проектів.

Загальновідомо, що діяльність ДВНЗ багато в чому заснована на нематеріальній базі, що включає в себе знання, досвід професорсько-викладацького складу, розроблене ними навчально-методичне забезпечення навчального процесу, наукові розробки, патенти, ліцензії та інше, що, поряд з матеріально-технічною базою, становить головні активи закладів освіти. Разом з тим сьогодні питанню правового режиму нематеріальних активів у складі майна ДВНЗ з боку науковців не приділено достатньої уваги. Тож з'ясуємо, з чого складається майно ДВНЗ.

Законодавством України визначена можливість ДВНЗ, незважаючи на некомерційну природу їх діяльності, бути повноправними учасниками господарських відносин, що передбачають отримання прибутку. Разом з тим сьогодні законодавець оминув увагою механізми та порядок використання результатів діяльності ДВНЗ, зокрема можливість комерціалізації результатів інтелектуальної власності як об'єкта нематеріальних активів. Доктрина господарського права виходить з того, що некомерційна господарська діяльність може здійснюватися суб'єктами господарювання на основі права власності або права оперативного управління.

ДВНЗ сьогодні виступає головним учасником відносин у сфері економіки знань, тому його діяльність безпосередньо пов'язана з інтелектуальною діяльністю і, як наслідок, із її основним продуктом – об'єктами права інтелектуальної власності. На основі аналізу положень актів, що регулюють відносини інтелектуальної власності, та здобутків вітчизняних і зарубіжних фахівців у цій сфері нами було встановлено, що до критеріїв виникнення прав на об'єкти права інтелектуальної власності можна віднести:

1. Властивості об'єктів права інтелектуальної власності.
2. Правовий статус суб'єкта права інтелектуальної власності.

Враховуючи специфіку функціонування ДВНЗ, яка безпосередньо пов'язана з інтелектуальною, творчою діяльністю, а саме:

створенням та використанням об'єктів права інтелектуальної власності, із розпорядженням майновими правами щодо них, а також здійснюючи аналіз наявних нематеріальних активів у складі його майна, перш за все, необхідно звернути увагу на ті його компоненти, котрі стосуються основного елемента діяльності, а саме – знань. З економічної точки зору такий блок у структурі нематеріальних активів має назву інтелектуальний капітал, що набуває дедалі більшого значення як один з основних ресурсів додаткового фінансування ДВНЗ.

Характерними рисами сучасного ДВНЗ є розвиток та розширення комунікації в системі освіти, зокрема в освітньому сегменті Інтернет-простору. Ці тенденції обумовлені активним розвитком інформаційних ресурсів, зростаючою доступністю нових каналів поширення інформації, впровадженням в освітні установи локальних комп'ютерних мереж та організацією доступу до Інтернету [7]. При цьому веб-сайт ВНЗ одночасно є: комунікаційним середовищем функціонування, збереження та поширення електронної навчальної документації та комунікаційним каналом, що презентує ВНЗ в інформаційно-освітньому Інтернет-середовищі [8, с. 5]. Яскравим прикладом впровадження електронного сегменту у освітню сферу є діяльність Навчально-наукового інституту інформаційно-комунікаційних технологій ДВНЗ «УжНУ», основні дослідження якого спрямовані на розробку комплексних проблем інтеграції дистанційних та е-технологій у навчальний процес як способу створення єдиного освітнього простору, реалізації Національної програми інформатизації України та Програми розвитку системи дистанційного навчання. За останній час в рамках розвитку процесу інформатизації інститутом здійснювалось розроблення та підтримка інформаційних систем для потреб організації навчально-методичної роботи, роботи приймальної комісії та адміністративного персоналу, а саме:

- ✓ АС «Абітурієнт-ЄДЕБО»;
- ✓ АС «Електронний документообіг»;
- ✓ АС тестування знань BrainTester – модульний, поточний і підсумковий контроль знань студентів;

- ✓ АС «Університет» – автоматизація та впровадження інноваційних технологій у адміністративні та навчальні процеси вищого навчального закладу.
- ✓ офіційний веб-сайт університету;
- ✓ середовище електронного навчання Moodle та ін.

Вони дійсно відображаються на балансі УжНУ в якості об'єктів авторського права. Взагалі сьогодні практика бухгалтерського обліку доводить, що саме права на комп'ютерні програми є найбільш поширеним видом нематеріальних активів, що відображаються на балансі суб'єкта господарювання.

Окремої уваги у діяльності ДВНЗ також потребують збірники наукових праць, обробки фольклору, енциклопедії та антології, інші твори. Ужгородський національний університет має дуже потужний досвід у створенні таких об'єктів: Науковий вісник УжНУ (11 серій), вісім фахових видань та інші збірники наукових праць, зокрема за результатами науково-практичних конференцій¹. У науковій роботі такого профілю цікавий досвід набуто Навчально-науковим інститутом євроінтеграційних досліджень, який має у своєму доробку серію видань «Євроінтеграція: український вимір» та 2 періодичних видання – збірники наукових праць «Геополітика України: історія і сучасність» і «Міжнародний науковий вісник», окремі з номерів яких дублюються англійською мовою та мають міжнародний стандартний номер ISSN [9, с. 4].

Відповідно до П(С)БО, твори науки або навчальні твори мають приносити економічну вигоду у майбутньому, тобто використовуватись для управлінських потреб організації чи для діяльності, спрямованої на досягнення цілей створення некомерційної організації. Практика засвідчує, що усі спроби з постановки творів на баланс ДВНЗ матимуть сенс лише за наявності реального покупця.

Наступним елементом в структурі права інтелектуальної власності виступає торгова марка, яку доволі часто ідентифікують з ка-

¹ У 2013 році в УжНУ проведено 25 наукових конференцій, у тому числі 18 міжнародних.

тегорією «бренд». Разом з тим нами було доведено, що, на відміну від бренду, торгова марка відповідає ознакам ідентифікованого нематеріального активу. На ринку освітніх послуг торговою маркою виступає назва навчального закладу, а брендом – набір уявлень споживача про послуги, які надає цей заклад. Водночас поняття «бренд» є більш широким, оскільки в нього включається не лише назва ДВНЗ, а весь набір характеристик та очікувань, асоціацій та обіцянок тих чи інших переваг в отриманні освітніх послуг та інтелектуальних продуктів [10, с. 278]. Тобто він цілком відповідає ознакам неідентифікованого нематеріального активу, який може бути частиною гудвілу ДВНЗ, мова про який піде нижче.

Далі спробуємо з'ясувати, чи є сенс в отриманні ДВНЗ свідоцтва на товарний знак – легалізацію його логотипу. Якщо розглядати правове положення ДВНЗ у вузькому розумінні, як некомерційного суб'єкта господарювання, то виходить, що потреба у такій формалізації відсутня. Тим не менш, конкуренція між освітніми закладами України за абітурієнта з кожним роком зростає, фінансування за рахунок державних коштів зменшується [11]¹, що не дає можливості ДВНЗ формувати достатні для свого розвитку бюджети, а змушує його функціонувати на принципах «утримання» та «виживання» [12, С. 94]. Все це створює передумови ефективного використання результатів інтелектуальної власності для свого розвитку. Тому гадаємо, що створення власної торгової марки університету – це цілком правомірна відповідь на виклики сучасних реалій конкурентного середовища. Основними функціями торгових марок є:

- 1) функція вирізнення товару або послуг серед інших подібних, що перебувають у цивільному обігу;
- 2) функція інформування про походження товару або послуг;
- 3) функція інформування про певну якість товарів і послуг;
- 4) функція реклами певного товару і послуг [13].

Тобто визнання власної торгової марки університету – це перший шлях до змін у самофінансуванні за рахунок комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності. На підтвердження ефек-

¹ На розвиток вітчизняної науки в бюджеті на 2014 рік було закладено найменше грошей за всі роки незалежності – менше 0,3% ВВП.

тивності цього механізму можна навести досвід Національного університету біоресурсів і природокористування України (далі НУБіП України). Навесні 2011 року студентською організацією університету був ініційований конкурс інтелектуально-творчих робіт «Торговельна марка продукції НУБіП України», основною метою якого було створення торгової марки продовольчої продукції, яку виробляють НДГ НУБіП України [14]. Крім того, НУБіП України у своїй діяльності використовує здобутки відомих на весь світ ВНЗ, таких, як Оксфордський, Гарвардський, Кембріджський та інші університети, – створення магазинів, які дозволяють усім бажаним придбати речі з символікою цих закладів. Самі засновники визначають мету проекту таким чином: «Створення студентською організацією для Національного університету біоресурсів і природокористування України власного представництва інтернет-магазину сувенірної та поліграфічної продукції «Капрізік.ком», де студенти, викладачі, співробітники та просто шанувальники університету могли придбати різну продукцію з символікою нашого улюбленого навчального закладу» [15]. На наш погляд, такий інструмент дозволить використовувати торгову марку ДВНЗ для поширення інформації про нього серед іноземних студентів, викладачів, що дає підстави стверджувати, що торгова марка є невід’ємною складовою нематеріальних активів у складі майна ДВНЗ, а практика її реєстрації має бути узагальнена і впроваджена.

У практиці ДВНЗ «УжНУ» теж є відповідні здобутки щодо використання логотипу вишу на створеній продукції. Так, наприклад, на виданнях Навчально-наукового інституту євроінтеграційних досліджень, що вийшли у серії «Євроінтеграція: український вимір», у верхньому правому кутку обкладинки примірника розміщений оригінальний знак університету.

Одним з головних чинників інноваційного розвитку вищого навчального закладу виступає процес комерціалізації результатів науково-дослідної діяльності, що забезпечує досягнення конкурентних переваг при введенні отриманих результатів у господарський обіг в якості нового продукту або нової технології [16, с. 111].

Найбільш складними під час здійснення на практиці комерціалізації інтелектуальної власності є проблеми формування ринкових відносин її комерційного використання. Розвинені країни і ті, що розвиваються, вже довели ефективність інноваційної діяльності в контексті загальноекономічного розвитку держави, основним суб'єктом якої є вищі навчальні заклади як приватної, так і державної форм власності. Сьогодні в їх структурі створені спеціальні компетентні органи, які відповідають за процес залучення навчального закладу до бізнесу.

В узагальненому вигляді під комерціалізацією прав на об'єкти інтелектуальної власності можна розуміти процес формування інтелектуального продукту з можливістю його подальшого відчуження на ринку нематеріальних активів з метою отримання прибутку, необхідного для виконання статутних завдань. Особливу роль у процесі комерціалізації відіграє держава, і це не випадково, адже більшість наукомістких об'єктів розробляються в системі ДВНЗ та Національної академії наук України та її структурних підрозділах.

Відповідно до ЗУ «Про інноваційну діяльність» [17], основними видами інноваційного підприємства є: інноваційний центр, технопарк, технополіс, інноваційний бізнес-інкубатор, об'єднання підприємств тощо. Тобто перелік може бути доповнений підприємствами будь-якої організаційно-правової форми, метою діяльності яких є доведення результатів наукової і науково-технічної діяльності вищого навчального закладу до стану інноваційного продукту та його подальша комерціалізація.

З наведеного вище бачимо, що в сучасному конкурентному середовищі сформувалась необхідність реформування структури вітчизняних вищих навчальних закладів шляхом перетворення їх на структури інноваційного типу. На вирішення саме цього завдання спрямована реалізація міжнародного наукового проекту «Інноваційний університет – інструмент інтеграції в європейський освітній та науковий простір» під егідою Міжнародного Вишеградського фонду [18], що його виконуватиме впродовж наступних двох років Навчально-науковий інститут євроінтеграційних досліджень УжНУ за підтримки партнерів – університетів у

м. Кошице (Словаччина), Дебрецен (Угорщина), Жешув (Польща) та Інституту транскордонного співробітництва (Україна).

Список використаних джерел

- 1. Інтеграція в європейський освітній простір: здобутки, проблеми, перспективи: монографія / за заг. ред. Ф.Г. Ващука. – Ужгород : Закарпатський державний університет, 2011. – 560 с.*
- 2. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів // [Електронний ресурс] / Комітет з питань науки і освіти. – Режим доступу: // http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/publish/article?art_id=47920.*
- 3. Про вищу освіту : Закон України від 17.01.2002 № 2984-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 20. – Ст. 134.*
- 4. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр. [Електронний ресурс] / «МОН України» [сайт]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf>*
- 5. Куцурубова-Шевченко О.В. Господарсько-правове забезпечення діяльності державних вищих навчальних закладів : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 / Олена Вікторівна Куцурубова-Шевченко. Інститут економіко-правових досліджень НАН України. – Донецьк, 2012. – 21 с.*
- 6. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 37–38. – Ст. 2004.*
- 7. Аноприенко А.Я. Информационное обеспечение деятельности университета в условиях открытого общества / А.Я. Аноприенко, Е.А. Башков, А.А. Минаев // Донбасс-2020: наука и техника производству : материалы*

- II науч.-практ. конф. (Донецк, 30-31 мая 2006 г.). – Донецк : ДонНТУ, 2006. – С. 34–37.*
8. *Шелестова А. М. Веб-сайт ВНЗ як комунікаційне середовище функціонування електронної навчальної документації / А. М. Шелестова // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія, 2011. – Т. № 4. – С.47–53.*
 9. *Видання Навчально-наукового інституту євроінтеграційних досліджень Ужгородського національного університету: довідник / уклад.: І.В. Артьомов. – Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2014. – 120 с.*
 10. *Студінський В.А. Бренд в сфері освіти: міфи та реальності / В.А. Студінський // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Україна в умовах глобальної конкуренції: стратегія випереджаючого розвитку», 22-24 квітня 2010 року. Донецьк: ДРУК-ІНФО, 2010. – С. 279–281.*
 11. *Українська наука отримає найменшу суму із бюджету за всі роки незалежності [Електронний ресурс] / Голос Інфо [сайт]. – Режим доступу: // <http://golos-info.com.ua/?p=5962>.*
 12. *Бенедик Ю.Ю. Вплив бренду державного вищого навчального закладу України на його фінансову стійкість / Ю.Ю. Бенедик // Фінансова система України. Збірник наукових праць. – № 14. – С. 94–101.*
 13. *Значення функції використання товарних знаків (торгових марок) [Електронний ресурс] / Патентний повірений [сайт]. – Режим доступу: // http://www.tm24.com.ua/ua/details/page_131/*
 14. *Торгова марка продукції НУБіП України / [Електронний ресурс] / Студентство НУБіП [сайт]. – Режим доступу: // <http://studnubip.com/projects/tm/>*

15. *Проект: толстовки, футболки, чашки с символикой НУБиП Украины / [Электронний ресурс] / Атрибутика НУБиП Украины [сайт]. – Режим доступу: // <http://store.studnubip.com/project/>*
16. *Майкова С.Э. Коммерциализация результатов научно-исследовательской деятельности как основной фактор инновационного развития национального исследовательского университета / С.Э. Майкова, И.А. Головушкин // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. – № 4 (24). – 2012. – С. 110-117.*
17. *Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 № 40-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 36. – Ст. 266.*
18. *В УжНУ розроблять першу в Україні концепцію інноваційного університету [Електронний ресурс] / ДВНЗ «УжНУ». – Режим доступу: <http://www.uzhnu.edu.ua/uk/news/v-uzhnu-rozroblyat-pershu-v-ukrajini-kontseptsiyu-innov-univ.htm>.*

The article deals with the substantiation of reform of the national higher education system by creating new «European» type innovative structures – innovative University. The basic directions of modern scientific institutions in the commercialization and the ways to improve it. Also, the author considers types of intangible assets SHEI – competitiveness factors institution.

Key words: *commercialization of knowledge, innovative University, State University, innovation cycle, intangible assets, intellectual property rights.*

*Єлизавета ДРАПАЧ,
студентка III курсу
факультету міжнародної політики,
менеджменту, бізнесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ СПРОЩЕННЯ ВІЗОВОГО РЕЖИМУ ТА РЕАДМІСІЇ: РЕАКЦІЯ УКРАЇНИ НА ВИКЛИКИ ШЕНГЕНУ

У статті викладені проблемні питання, пов'язані з реальним станом взаємовідносин між Україною та ЄС, мінімізацією негативних наслідків розширення Шенгену для України.

Розглянуто питання візової політики країн-сусідів України в нових умовах Шенгену та розвитку євросоюзівсько-українських зв'язків.

Ключові слова: *Шенгенська зона, євроінтеграція, проблеми, перспективи, спрощення візового режиму, План дій, вимоги, держава, біометричні паспорти.*

Актуальність роботи зумовлена таким важливим чинником, як офіційне проголошення нашою державою зовнішньополітичного курсу на євроінтеграцію. Оскільки кордон ЄС впритул наблизився до кордону України, то важливим є питання подальшої лібералізації візових вимог до громадян України, а в перспективі – скасування візового режиму взагалі.

Зважаючи на пріоритетність зовнішньополітичного курсу України на європейську інтеграцію, що було підтверджено на саміті Україна – ЄС у грудні 2011 року, можна констатувати, що проблематика лібералізації візового режиму залишається надзвичайно актуальною в контексті реалізації положень Національного плану з виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України. Забезпечення вільного пересування громадян для країн-сусідів через скасування візового режиму за умов виконання рекомендацій та технічних вимог ЄС

стало життєвим пріоритетом, який передбачає мобільність людей з обох боків кордону. Для Європейського Союзу це важливо перш за все тому, що процес поступового спрощення та лібералізації візового режиму супроводжується в Україні проведенням в життя низки реформ, які забезпечують відчутне поліпшення ситуації перш за все у таких сферах, як:

- співпраця з питань безпеки і у правоохоронній сфері;
- боротьба з нелегальною міграцією та іншими видами незаконної діяльності, в тому числі з торгівлею людьми;
- розвиток інфраструктури та інші аспекти управління кордонами.

Мета роботи полягає у визначенні стану реалізації Україною Національного плану з виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України та основних ризиків, що можуть виникнути у подальшій імplementації Плану дій.

Основними завданнями роботи є наступні:

- простежити передумови становлення співробітництва між Україною та ЄС;
- розглянути співпрацю України з ЄС з питань спрощення візового режиму;
- визначити основні особливості міграційної ситуації в Україні та її міграційну політику.

Об'єктом дослідження є процес становлення і розвитку цілісної системи добросусідських, партнерських відносин між Україною та ЄС .

Предмет дослідження включає основні напрями, види і форми взаємодії головних складових елементів системи на українсько-євросоюзівському кордоні.

Джерельну базу дослідження становлять договори, угоди та інші міжнародноправові документи, що регулюють співробітництво між Україною та ЄС, вміщені в офіційних публікаціях законодавчих актів України і збірниках документів, а також деякі опубліковані офіційні статистичні матеріали із зазначеної проблематики.

Загалом проблемам українсько-євросоюзівських взаємовідносин приділяється значна увага у таких виданнях:

1. Український вимір європейської та євроатлантичної інтеграції: Навчальний посібник: У 2-х кн. І.В.Артёмов. – Кн.1. Україна – Європейський Союз. – Ужгород: Ліра, 2008. – 476 с. – («Євроінтеграція: український вимір», вип.11)

2. Міжнародний науковий вісник: збірник наукових статей за матеріалами XXIV Міжнародної науково-практичної конференції, Ужгород – Кошице – Мішкольц, 8-11 травня 2012 р. / ред. кол. Ф.Г.Вашук (голова), Х.М. Олексик, І.В.Артёмов та ін. – Ужгород: ЗакДУ, 2012. – Вип. 5 (24). – С.417–422.

3. Геополітика України: історія і сучасність: зб.наук.праць. Вип.7. – Ужгород: ЗакДУ, 2012. – 332 с.

У монографії І.В. Артёмова «Транскордонне співробітництво в євроінтеграційній стратегії України» частково досліджуються проблеми, які постали перед Україною після входу сусідніх з нею країн до Шенгенського простору.

У роботах С.І. Мітряєвої «Розширення Шенгенського простору до кордонів з Україною: наслідки та перспективи» і «Транскордонне співробітництво: візовий аспект» значна увага приділяється Закарпатській області, яка, межуючи із 4 країнами - членами ЄС, має значні привілеї у візовій політиці порівняно з іншими областями України.

Виклад основного матеріалу. Шенгенська зона об'єднує європейські країни, що підписали угоду «Про відміну паспортного та митного контролю між країнами Європейського Союзу» від 14 червня 1985 року. Угода набрала чинності 26 березня 1995 року, а 15 березня 2006 року було прийнято Шенгенський кодекс про кордони [2].

Згідно з Шенгенською угодою, для в'їзду до Шенгенської зони громадяни третіх країн, в тому числі й України, потребують оформлення віз (за деякими винятками для окремих категорій громадян України, зазначеними нижче). Візи мають оформлюватися в посольстві тієї країни-учасниці Шенгенської угоди, державний кордон якої перетинатиметься першою або яка є країною основного призначення. Шенгенська віза дійсна для перебування в усіх країнах-учасниках Шенгенської угоди [6].

21 грудня 2007 року до Шенгенської зони приєдналися 9 країн з числа тих, що вступили до Європейського Союзу 1 травня 2004 року, а саме: Естонія, Латвія, Литва, Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина, Словенія та Мальта. З цього моменту до зони вільного переміщення осіб повною мірою входять 22 із 28 держав ЄС (окрім Великої Британії, Ірландії, Кіпру, Болгарії та Румунії), а також Норвегія та Ісландія, які не входять до Європейського Союзу [7].

27 жовтня Європейський Союз і Україна парафували угоду про спрощення візового режиму, що передбачає ліпші умови отримання віз для певних категорій громадян України. Водночас кілька місяців тому ЄС розпочав роботу над новим Візовим кодексом, що має прийти на зміну Спільній консульській інструкції (СКІ), дія якої викликає багато нарікань через складність і непрозорість візової практики країн Європейського Союзу. Тим часом черги біля консульств країн ЄС в Україні поки що не зменшуються, а процедура отримання віз залишається виснажливою і малозрозумілою [7].

Знайомство українських громадян із візовою політикою країн Європейського Союзу починається з візових вимог, які, належачи значною мірою до сфери спільної компетенції Союзу, мали б бути однорідними та уніфікованими. Проте єдине, що об'єднує ці вимоги, сформульовані в рамках єдиної політики Європейського Союзу, — це спільні правові джерела, які регулюють візові процедури та умови видання віз. На практиці вони й досі значною мірою залежать від довільного тлумачення національного законодавства країн-членів, а також від суб'єктивного сприйняття країн-сусідів, серед яких і Україна [9].

Складними та недружніми українські заявники вважають процедури Франції, яка входить до Шенгену, та Литви, котра є новим членом ЄС. Цікаво, що візову процедуру консульської установи Великої Британії заявники визначають як дружню та прозору, незважаючи на суворість вимог і велику кількість відмов. Позитивна оцінка дісталася британській візовій системі насамперед за високу якість інформування та надання заявникам обґрунтування у разі відмови [9].

Візові вимоги багатьох консульських установ є здебільшого реакцією країн ЄС на виклики їх внутрішньої безпеці. Що серйозніші ці виклики, то складніша процедура і суворіші вимоги до заявників. Водночас візова політика віддзеркалює не лише ситуацію в ЄС, а й якість внутрішньої політики самої України. Характер візового режиму чи не найкраще з усіх форм міжнародної співпраці виявляє рівень довіри країн ЄС до влади й суспільства України. У великій політиці, як у житті: якщо партнер не довіряє колегам, його ставлення — прохолодне, дії — безкомпромісні, а вимоги — суворі. Саме недовіра офіційних кіл Європейського Союзу до українців та непослідовних дій української влади зумовила неприємну для нас практику надання віз, від якої країни ЄС не поспішають відмовлятися [9].

Причини, що заважають Заходу бачити в нас надійних, рівних партнерів, лежать не лише у площині суперечностей зовнішньополітичного курсу, повільних економічних реформ, масштабної корупції, і, зрештою, неоднозначного міжнародного іміджу нашої держави. Інтенсивність нелегальної трудової міграції сприймається країнами ЄС як загроза внутрішньому ринку праці. Залишається слабкою інфраструктура північно-східних кордонів України, що слугує вікном для нелегальних мігрантів із країн «третього світу», контрабандних товарів, торгівлі людьми [2].

Парафована Угода про спрощення візового режиму покликана спростити візові вимоги лише для окремих категорій громадян. У переліку «щасливчиків» опинилися: члени офіційних делегацій, які беруть участь у програмах обміну; представники бізнесу; журналісти; учні, студенти, аспіранти в рамках програм обміну; учасники міжнародних спортивних змагань; водії вантажних та пасажирських міжнародних перевезень; громадяни, які беруть участь у наукових, культурних, мистецьких програмах обміну. Договірні сторони подбали і про людей, родичі яких легально проживають у країнах ЄС, зокрема обумовили відвідування місць поховання померлих членів родини. Внесення до пільгових категорій громадян, які відвідують країни ЄС із метою підтримки приватних контактів, є особливо важливим, оскільки

ки згідно з результатами моніторингу візової політики країн ЄС 2005—2006 рр., вони одержали найбільшу кількість відмов. Кількість документів, необхідних для обґрунтування мети подорожі, обмежується запрошенням від приватних або юридичних осіб [9].

Обмежений перелік документів для вищезгаданих категорій стосується лише підтвердження мети поїздки до країн ЄС, та аж ніяк не інших груп документів: підтвердження фінансового забезпечення поїздки, несудимості тощо. У неофіційних розмовах представники консульських установ зазначають, що можливість вимагати додаткові документи залишиться навіть стосовно пільгових категорій [2].

Що ж до «непільгових» категорій (а це не менш як 85% громадян України), то для них угода передбачає лише децимію приємного. Зокрема ціна за візовий збір збережеться на рівні 35 євро (70 євро – лише в разі прискороного розгляду), тоді як для громадян усіх «візових» країн (окрім України, Росії та Балканських держав) з 1 січня 2007 року встановлюється ціна звичайної візи — 60 євро. Також граничний термін розгляду заяви на візу буде обмежено десятьма робочими днями [6].

Обмежений перелік документів для вищезгаданих категорій стосується лише підтвердження мети поїздки до країн ЄС, та аж ніяк не інших груп документів: підтвердження фінансового забезпечення поїздки, несудимості тощо. У неофіційних розмовах представники консульських установ зазначають, що можливість вимагати додаткові документи залишиться навіть стосовно пільгових категорій [2].

Отже, можна зробити висновок:

- поетапна імплементація Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України сприятиме ефективному впровадженню реформ, допоможе реалізації положень Угоди про партнерство і співробітництво як основи співробітництва України і ЄС, а також сприятиме інтеграції України до європейських структур;

- Указ Президента України «Про Національний план з виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» виступає стратегічним документом, який регулює питання щодо виконання Плану дій. Прийняття цього документа свідчить про готовність України виконувати необхідні умови ЄС стосовно спрощення візового режиму;
- двостороння співпраця України окремо з кожною сусідньою країною – членом ЄС сприятиме вирішенню важливих проблем лібералізації візового режиму між країнами, а також підтримці сусідніми країнами інтеграції України до ЄС.

Запропонований Києву Євросоюзом План дій не містить ані конкретних термінів його виконання, ані чітких критеріїв оцінки проведеної роботи. Більше того, він, на настійну вимогу французької сторони, не передбачає автоматизму, тобто виконання всіх умов документа не означає автоматичного запровадження безвізового режиму. Втім, заспокоює провідний експерт громадської ініціативи «Європа без бар'єрів» Олександр Сушко, у балканських дорожніх картах також не було ані конкретних дат, ані автоматизму – виконання цих документів прискіпливо аналізувалося Брюсселем, і тільки потім Рада ЄС і Європарламент ухвалювали рішення. Головних відмінностей від балканських документів, причому в гірший бік, на думку експерта, дві. По-перше, це двоетапність українського Плану дій. Відповідно до документа, під час першого етапу Україна готує і ухвалює потрібне законодавство та відповідні держпрограми з усіх чотирьох блоків питань, окреслених у ПД, на другому – здійснює потрібні заходи, а Єврокомісія, залучаючи фахівців з країн ЄС, оцінює якість та ефективність цієї роботи. Перша доповідь для Європарламенту і Ради ЄС про виконання Україною ПД мала бути зроблена Єврокомісією в середині 2011 року [8].

Українці зможуть насолоджуватися свободою пересування Євросоюзом, як стверджує ЄС, у довгостроковій перспективі. У їхній термінології це означає – не раніше, ніж через вісім років.

Якщо починати відлік з листопада 2010-го, то безвізовий режим нам світить не раніше 2018 р. Якщо з жовтня 2008 р. (офіційного початку безвізового діалогу Україна – ЄС) – не раніше 2016 р. Обидві дати аж ніяк не влаштовують Київ. Тут навіть середньострокову перспективу, тобто скасування віз у 2015–2016 рр., розглядають як найбільш песимістичний варіант [8].

Якщо ознайомитись зі змістом ПД, то цей невеличкий 12-сторінковий документ насправді передбачає велетенський обсяг роботи, далеко не всі види якої будуть до вподоби або до снаги нинішній владній команді. Хоча, слід їй віддати належне, за досить стислий термін вона змогла зробити чимало з того, що залишалося поза увагою або не виходило роками. Наприклад, підписано угоду з Росією про демаркацію; вдалося переконати білоруську сторону ратифікувати договір про кордон; ратифіковані три конвенції Ради Європи (але необхідно, щонайменше, десяток); прийнято закон про захист персональних даних (правда, далекий від досконалості), а також закон про держзакупівлі, який дуже потішив членів ЄС (хоча плановані до нього поправки можуть помножити досягнутий в очах ЄС успіх на нуль). Уряд схвалив Концепцію інтегрованого управління кордонами. Кабмін своїм розпорядженням затвердив план першочергових заходів на 2010 р. із впровадження документів для виїзду українських громадян за кордон з електронним носієм біометричної інформації.

Саме перехід на біометричні паспорти записаний пунктом №1 у першому блоці Плану дій — «Безпека документів». Нові паспорти мають виготовлятися відповідно до найвищих стандартів ІКАО і з адекватним захистом персональних даних. Але, наскільки нам відомо, на сьогодні Мінфін не дає Мін'юсту грошей на структуру, яка повинна займатися цим захистом, і радить Міністерству юстиції знайти кошти в рамках власного бюджету. Однак для роботи органу із захисту персональних даних потрібні дороге спеціальне програмне забезпечення і техніка. Доки ця структура не почне працювати, видача біометричних паспортів залишатиметься неможливою [8].

Другий блок ПД «Нелегальна міграція і реадмісія» складається з трьох розділів – «Управління кордонами», «Управління міграцією», «Політика надання притулку». «Управління кордонами» передбачає виконання всіх необхідних заходів для реалізації Держпрограми розвитку і реконструкції держкордону до 2015 р. і Концепції розвитку Держприкордонслужби до 2015 р.

Третій блок Плану дій – «Громадський порядок і безпека» – присвячений запобіганню та боротьбі з організованою злочинністю, тероризмом і корупцією; правовій кооперації з кримінальних питань; законодавчій співпраці й захисту даних і потребує розробки та прийняття великого законодавчого масиву, а також упорядкування і виконання кількох докладних планів дій із його реалізації. Йдеться, зокрема, про всебічну стратегію боротьби з організованою злочинністю, закон про боротьбу з торгівлею людьми, антикорупційне законодавство та створення єдиного і незалежного агентства боротьби з корупцією, національну стратегію запобігання та боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму, нову національну стратегію боротьби з наркотиками, ратифікацію відповідних конвенцій ООН і Ради Європи в цих сферах, укладення угод із Євроюстом і Європолом [8].

Четвертий блок ПД – «Зовнішні зносини і фундаментальні права» – стосується свободи пересування територією України, умов і процедур видачі ідентифікаційних документів, дотримання прав громадян, включно із захистом меншин. Євросоюз пропонує Україні переглянути правові й регуляторні рамки процедур реєстрації громадян для уникнення невинного обмеження свободи пересування. Інакше кажучи, європейці хочуть, щоб в Україні, як і в країнах ЄС, була повідомна, а не дозвільна система реєстрації громадян. Прийняття всебічного антидискримінаційного законодавства і виконання відповідного плану дій, ефективна боротьба з расизмом, ксенофобією та антисемітизмом – також обов'язкові умови майбутнього скасування віз для українських громадян [8].

Варто зазначити, що в 2014 році Єврокомісія дійшла висновку, що Україна створила всі необхідні законодавчі, політичні та інсти-

туційні рамки та досягла відповідності вимогам першої фази візового діалогу. А тому можна розпочинати другу фазу, в рамках якої Європейська Комісія перевірятиме виконання всіх цих правил [11].

Коментуючи подію, президент Єврокомісії Жозе-Мануел Баррозу зазначив, що пропозиція перейти до другої фази є передусім “визнанням важливих законодавчих реформ, що були ухвалені протягом останніх місяців” [11].

Важливо також те, що Україна домовилася з Румунією про місцевий прикордонний рух. Церемонія підписання відповідної угоди відбулася у четвер, 2 жовтня 2014 року, в Києві. Планується, що місцеві жителі будуть отримувати безкоштовні дозволи на спрощений перетин кордону з правом перебування в межах 30 км від кордону на строк до 90 днів з моменту в’їзду. Ця угода в основному стосується українських громадян, оскільки румуни і так мають право безвізового в’їзду в Україну строком до 90 днів згідно з угодою України і ЄС. Документ підписали прем’єр-міністр України Арсеній Яценюк і прем’єр-міністр Румунії Віктор Понта. “Підписання сьогоднішньої угоди – це ще один крок до безвізових поїздок громадян України до країн ЄС. Відповідно до угоди, майже півмільйона українців, що проживають в 30-кілометровій зоні на кордоні з Румунією, можуть без віз їздити до Румунії і навпаки”, – слова Яценюка. Прем’єр нагадав, що Україна виконує план дій щодо безвізового режиму з ЄС, і висловив надію, що незабаром українці зможуть без віз відвідувати всі країни Єврозоною [10].

Отже, враховуючи, що отримання безвізового режиму для громадян України є довгостроковою перспективою, слід відмітити позитивні зрушення у плані реалізації ставлення ЄС до цього питання.

У той же час необхідно враховувати об’єктивний стан речей і неоднозначні процеси, які відбуваються у частині країн, що входять до ЄС. Серед них – неконтрольований потік біженців з країн Північної Африки та Близького Сходу, нестабільна економічна ситуація, неоднозначне ставлення до існуючої системи вільного пересування громадян через кордони в рамках Шенгенської зони

та наміри Швейцарії відновити прикордонний контроль і вийти з безвізового простору [5].

Щодо Угоди про реадмісію, то варто зазначити, що до проблемних питань у сфері міграції належать недоліки статистичного обліку, який страждає на значний недооблік, передовсім виїзду з метою працевлаштування, та наукових досліджень. В Україні досі не існує спеціалізованого наукового центру міграційних досліджень, який міг би працювати на полі дисциплінарній основі, сприяв формуванню різнобічного, комплексного розуміння міграційних процесів [1].

Відсутність дійової міграційної політики, яка б забезпечила адекватні відповіді на проблеми, що виникають, а також сприяла використанню позитивного потенціалу міграції в інтересах розвитку, також можна зарахувати до основних суспільних викликів у сфері міграції.

За даними Світового банку, в 2012 р близько 6,5 млн українських мігрантів проживали і працювали за кордоном. За цей рік, за інформацією НБУ, в Україну надійшло 7,5 млрд дол. грошових переказів. У розрахунку на одного мігранта – це всього 1 154 дол. Для порівняння, за даними Світового банку, 4,3 млн філіппінських мігрантів у 2012 р перевели на батьківщину 24,6 млрд дол., або 5721 дол. на одного мігранта [6]. Виходить, що філіппінський мігрант заробляє і пересилає в свою країну в п'ять разів більше, ніж український. Насправді українські експати користуються за кордоном заслуженою повагою як працюючі професіонали, відомі також дбайливістю про своїх рідних і близьких. За експертними оцінками, повні обсяги переказів, в т.ч. неофіційними каналами, становлять близько 25 млрд дол. на рік (включаючи передачу коштів через водіїв маршрутних автобусів, провідників поїздів, торгових агентів, інших мігрантів, за допомоги дорожніх чеків, платіжних карт і т.п.) [3]. Вся справа – у ставленні держави до мігрантів. На жаль, в Україні, як і в багатьох інших пострадянських країнах, збереглося ставлення до мігрантів як до людей, яких ніхто в державі не хоче бачити, знати і розуміти. Більш того, їм нерідко грубо докоряють тим, що вони залишили сім'ї, дітей, рідні місця і кинулися за рублем, євро, долларом або фунтом [4].

Україні потрібно взяти досвід потужних держав і розробити та реалізувати свою стратегію співпраці держави з мігрантами. Її сутність має полягати не тільки в тому, щоб сприяти виїзду і працевлаштуванню мігрантів за кордоном, а в тому, щоб експати повернулися на батьківщину матеріально і фінансово забезпеченими, з трудовим досвідом і високою кваліфікацією, з більш інноваційним і креативним мисленням щодо розвитку підприємництва, бізнесу та створення робочих місць у своїй країні.

Висновок

Отже, перелік завдань, передбачених Планом дій з візової лібералізації та звітами Європейської Комісії залишається незмінним і чітким. Швидке виконання цих завдань гарантовано наблизитиме очікувану дату візової лібералізації. Саме тому з 1 січня 2015 року стартувала видача біометричних паспортів. Виготовлення біометричного паспорта в Україні обійдеться бажаним приблизно в 15 євро, а процес триватиме 20 днів.

Результати роботи обох центрів ухвалення рішень виявилися достатньо успішними. Зокрема, ухвалення Верховною Радою змін до чотирьох чинних законів України у сфері антикорупційної політики, протидії дискримінації, додаткового захисту біженців та захисту персональних даних, що пов'язані з діяльністю уповноваженого Верховної Ради з прав людини, стало найбільш відчутним прогресом за останній рік роботи в напрямі візової лібералізації.

Офіційний Брюссель схвально відгукнувся про досягнутий Україною прогрес, але водночас вказав, що для остаточного завершення законодавчих змін залишається здійснити два кроки – щодо забезпечення безпеки документів (зокрема визначити біометричний ідентифікатор для закордонних паспортів) та недопущення дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації у трудових відносинах.

Як здається, питання стосовно біометрії може бути вирішене вже найближчими днями, адже основний біометричний ідентифікатор – відцифровані відбитки пальців рук – визначено, відповідні

зміни до Закону України “Про єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України” внесено, тож залишається вчасно подати законопроект до парламенту і без зволікань його ухвалити.

Проте окремі завдання, тісно переплетені з наступною фазою ПДВЛ, потребують дій на випередження, щоб запевняння влади стосовно того, що масовий випуск біометричних паспортів розпочнеться вже до кінця цього року, стали реальністю. Тому для забезпечення належної процедури видачі біометричних паспортів треба невідкладно оприлюднити схвалені урядом проекти актів про затвердження зразків бланків, технічних описів та порядків оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення паспорта громадянина України для виїзду за кордон, проїзного документа біженця, посвідчення особи без громадянства для виїзду за кордон.

Складніша ситуація з урегулюванням питання захисту трудових прав сексуальних меншин – критерій, що минулого року став “яблуком розбрату” для всіх політичних сил парламенту, загальмувавши майже на рік завершення процесу реформування сфери протидії дискримінації. Однією зі спроб виведення питання з глухого кута було намагання уряду врегулювати його наведенням чіткої аргументації про наявність достатніх механізмів захисту в рамках існуючого законодавства.

Спираючись на відповідне законодавство, уряд отримав роз’яснення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (ВССУ) щодо достатньої кількості норм у наявному законодавстві для належного забезпечення рівності трудових прав громадян при розгляді спорів, що виникають у сфері трудових відносин.

Цілком імовірно, що даного роз’яснення буде достатньо для закриття першої фази ПДВЛ, адже базові вимоги щодо юридичного визначення різних форм дискримінації, зокрема прямої та непрямой дискримінації, утисків (домагання), оголошеного наміру про дискримінацію були охоплені змінами до відповідних законів антидискримінаційної сфери.

За чотири роки виконання ПДВЛ уряд і парламент фактично здійснили законодавчу реформу, привівши нормативну базу у відповідність до міжнародних вимог і стандартів ЄС. Загалом у рамках ПДВЛ було ухвалено майже 40 законів України, понад 50 постанов і розпоряджень, потрібних для повноцінної імплементації ухвалених законів, розроблено десятки концептуальних рамкових документів та планувальних документів, укладено й ратифіковано відповідні міжнародні угоди та конвенції. Процес законодавчого забезпечення впродовж кількох років змінював свій темп від форсованого до уповільненого, втім, результатом стало істотне оновлення ключового законодавства, необхідного для досягнення прогресу у скасуванні віз з боку ЄС.

Водночас деякі новоухвалені закони містять недоліки й прогалини, на які неодноразово вказували незалежні експерти, що здійснюють системний моніторинг виконання владою завдань візової лібералізації. Так, чимало запитань викликає Закон “Про єдиний державний демографічний реєстр...” (ЄДДР). З огляду на наміри уряду розпочати видачу біометричних паспортів уже до кінця року, постає питання, що робити з ЄДДР, для запуску якого, за оцінками відповідальних ЦОВВ, необхідно кілька років і сотні мільйонів гривень. Бракує активної позиції влади стосовно готовності вилучити положення закону, що призводять до надмірного зосередження персональних даних у руках однієї установи – розпорядника ЄДДР.

Втім затиснутий часовими рамками та стримуваний високими політичними ризиками, уряд усе ж таки продемонстрував готовність шукати нестандартні рішення, погодивши передачу Державного центру персоналізації документів в управління Державного підприємства “Поліграфічний комбінат “Україна”, а відповідальним за створення ЄДДР визначивши НБУ.

Проте після скасування візового режиму між Україною та ЄС нашу країну чекає досить масштабна еміграція населення. Протягом кількох років після старту безвізового режиму, Україну можуть покинути близько 3 мільйонів людей.

Список використаних джерел

1. Вакуленко А. *Власти не слышат украинцев, работающих за рубежом [Электронный ресурс] / А. Вакуленко, О. Миколюк, В. Сенатовский // День. – 26 июля 2011. – № 129. – Режим доступа: <http://www.day.kiev.ua/290619?idsource=213005&mainlang=rus>*
2. *Геополітика України: історія і сучасність: зб.наук. праць. Вип.7. – Ужгород: ЗакДУ, 2012. – 332 с.*
3. *Грицаєнко Л.Л. Актуальні питання візової політики Європейського Союзу щодо України / Л.Л.Грицаєнко // Європейські перспективи. –2011. – № 1. – Ч.2. – С.168–172.*
4. *Грінченко О. Правові засади співробітництва України з ЄС на сучасному етапі в контексті нової посиленої угоди між Україною та ЄС та спільних галузевих програм / О.Грінченко // Європейські перспективи. – 2011. – № 1. – С. 200–206.*
5. *Міжнародний науковий вісник: збірник наукових статей за матеріалами XXIV Міжнародної науково-практичної конференції, Ужгород – Кошице – Мішкольць, 8-11 травня 2012 р. / ред. кол. Ф.Г.Ващук (голова), Х.М. Олексик, І.В.Артёмов та ін. – Ужгород: ЗакДУ, 2012. – Вип. 5 (24). – С.417–422.*
6. *Транскордонне співробітництво в євроінтеграційній стратегії України / І.В. Артёмов. Транскордонне співробітництво в євроінтеграційній стратегії України: монографія / І.В. Артёмов. – Ужгород: Ліра, 2009. – 520 с. – (Серія «Євроінтеграція: український вимір», вип.13).*
7. *Український вимір європейської та євроатлантичної інтеграції. Навчальний посібник: у 2-х кн. / І.В.Артёмов. – Кн.1. Україна – Європейський Союз. – Ужгород: Ліра, 2008. – 476 с. – («Євроінтеграція: український вимір», вип.11)*

8. [*http://gazeta.dt.ua/POLITICS/bezvizova_planka.html*](http://gazeta.dt.ua/POLITICS/bezvizova_planka.html)
9. [*http://gazeta.dt.ua/POLITICS/dovga_doroga_u_vizovih_dyunah.html*](http://gazeta.dt.ua/POLITICS/dovga_doroga_u_vizovih_dyunah.html)
10. [*http://www.eurointegration.com.ua/news/2014/10/2/7026484/view_print/*](http://www.eurointegration.com.ua/news/2014/10/2/7026484/view_print/)
11. [*http://www.pravda.com.ua/news/2014/05/27/7027067/?attempt=1*](http://www.pravda.com.ua/news/2014/05/27/7027067/?attempt=1)

Світлана П'ЯСЕЦЬКА-УСТИЧ,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної теорії
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ЕКОНОМІКО-СОЦІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ АГРАРНОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ

У статті аналізуються проблеми євроінтеграції України в сфері агропромислового виробництва. Досліджуються ресурсний потенціал аграрної економіки, особливості сучасної соціально-економічної кризи, тенденції модернізації САП ЄС. При цьому використовується системний підхід, що передбачає загальнонаукові (діалектичний, наукової абстракції, індукції та дедукції, аналізу й синтезу, закони логіки) та спеціальні економічні методи дослідження (історико-економічний, порівняльного аналізу, статистико-економічний, монографічний). Ідентифікуються фактори ризику та перспективи адаптації вітчизняного сектора до умов САП ЄС.

Ключові слова: *євроінтеграційні перспективи України, агропромисловий сектор України, Спільна аграрна політика Європейського Союзу (САП ЄС), адаптація економіки України до вимог ЄС.*

Україна розпочинає новий етап європейської інтеграції у складний період своєї історії. З метою подолання глибокої системної кризи, консолідації країни, протистояння зовнішній агресії та подолання її наслідків як ніколи важливо забезпечити максимальний позитивний ефект європейської інтеграції для розвитку українського суспільства. Європейський вибір повинен стати базою для загальнонаціональної консолідації на основі ідей модернізації країни.

Інтеграційний вибір будь-якої країни має щонайменше три аспекти: правовий, економічний, політичний. Для України, яка по-

рівняно недавно здобула незалежність, ці три аспекти мають особливе значення. Правовий аспект – це збереження суверенітету і державності. Економічний – розвиток країни та добробут народу. Політичний – забезпечення цивілізаційного майбутнього українського суспільства.

Для України європейська інтеграція – це шлях модернізації економіки, залучення іноземних інвестицій і новітніх технологій, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника, можливість виходу на єдиний внутрішній ринок ЄС. У політичному аспекті європейська інтеграція детермінує модернізацію правового поля української держави, демократизацію її політичної та інституціональної системи. Співробітництво з ЄС сприятиме наближенню соціальних умов України до високих європейських стандартів, підвищенню рівня життя і добробуту населення.

Адаптація аграрного сектора економіки України до умов та вимог Європейського Союзу є складним та суперечливим процесом. Розвиток інтеграції на європейському рівні – сучасна ознака прогресивних змін у сільському господарстві та порівняно новий напрямок досліджень вітчизняної економічної науки. Європейські орієнтири надають аграрному сектору відповідний вектор розвитку та відкривають нові можливості для відродження сільського господарства, створюють додаткові порівняльні переваги на агропродовольчому ринку в умовах глобалізації економіки та світової продовольчої кризи. Серйозним кроком у позиції поглиблення торговельних відносин між Україною та ЄС має стати Угода про зону вільної торгівлі (ЗВТ), яка сприятиме наближенню вітчизняного аграрного сектора економіки до європейських стандартів, адаптації його до Спільної аграрної політики ЄС (САП ЄС) та розширенню присутності на українському агропродовольчому ринку нових країн-членів ЄС.

Для успішного розв'язання завдань євроінтеграції аграрний сектор економіки України має достатньо передумов: багатий природно-ресурсний та експортний потенціал, значний людський капітал, поступово зростаючу інвестиційну привабливість, збе-

режений уклад сільського життя та багатівікові традиції ведення сільського господарства.

Однак, надзвичайно важливим в умовах виходу з економічної кризи є аналіз можливостей, а також ймовірність викликів, які несуть у собі процеси європейської інтеграції для вітчизняного аграрного сектора економіки.

Рівень готовності українського аграрного сектора до умов євроінтеграції, порівняно з країнами ЦСЄ, які приєдналися до ЄС у складі останньої хвилі розширення, свідчить, що аналогічних трансформаційних перетворень у нашій країні не відбулося, євроінтеграційний процес в Україні знаходиться на початковій стадії, є маловивченим, та, відповідно, вимагає подальшого дослідження теорії інтеграції в аграрній сфері. Це зумовлено специфікою сільського господарства як галузі, її стратегічним значенням для вітчизняної економіки, а також необхідністю його адаптації до вимог реформованої САП ЄС.

Однак фактичні та очікувані структурні зрушення у САП, її суперечності, викликані східним розширенням ЄС та світовою кризою, що значною мірою визначатимуть і перспективність української аграрної сфери та її інтеграцію, практично не розглядаються.

Метою дослідження є аналіз економіко-соціологічних аспектів еволюції європейської інтеграції в аграрному секторі економіки з метою виявлення суперечностей САП ЄС для прогнозування наслідків ризиків для вітчизняної економіки в процесі адаптації до умов Європейського Союзу.

Аграрна політика посідає одне із центральних місць у концепції розвитку ЄС. З початку його заснування і до сьогодні формування і здійснення Спільної аграрної політики залишається найскладнішим завданням, пов'язаним з її фінансуванням і непередбачуваними проблемами на міжнародних сільськогосподарських ринках.

Мета САП (Common Agricultural Policy) сформульована як збереження економічного сектора з нестандартними інституційними та соціальними рисами – соціально та економічно неодно-

рідного, «багатофункціонального» і заснованого на праці членів родини та сімейних фермах, що не дає змоги запровадити тут принципи промислового виробництва та конкурентних ринків. Цілісність і прогресивність САП визначається загальним усвідомленням її базових принципів, обов'язковості виконання умов і досягнення на цій основі компромісних взаємовідносин між країнами – членами ЄС. Результатом проведення такої політики є захисна стратегія модернізації сільського господарства в умовах глобалізації, внутрішньої загрози індустріалізації суспільства та зовнішнього впливу світових конкурентів, зокрема такого торгового партнера, як США.

САП з моменту її зародження (перша половина 50-х рр. ХХ ст.) була найважливішим консолідуючим чинником для народів Європейського Економічного Співтовариства (ЄЕС). За свою 50-річну історію САП ЄС є найбільш передовою в інтеграційному контексті, вагомою та, одночасно, найбільш затратною порівняно з іншими спільними політиками Європейського Союзу.

Із розширенням у східному напрямку, починаючи з 2004 р., Європейський Союз перетворюється у могутній ринок, який нараховує понад 500 млн. споживачів. Сьогодні це континентальне формування об'єднує 28 держав із територією 4,325 млн. кв. км., виробництвом сукупного ВВП 13 трлн. дол. США, що становить майже четверту частину світового рівня. Питома вага сільського господарства у ВВП становить 1,6 %, у цій галузі зайнято близько 5 % працездатного населення. Сільська місцевість займає приблизно 90% всієї території ЄС, де мешкає більше половини жителів Євросоюзу.

Етапи формування та розвитку САП нерозривно пов'язані з процесами інтеграції європейських економік від простих до більш складних форм – від зони преференційної торгівлі продовольчими товарами до спільного економічного механізму регулювання аграрної сфери. На початку зародження САП національні уряди зберігали автономію щодо впливу на свій аграрний сектор. З часом було започатковано наднаціональні інститути регулювання сільськогосподарського виробництва. Вищою формою інтеграції

на сьогодні є делегування повноважень щодо САП спеціально утвореним органам управління та іншим інституціям ЄС.

Аналіз еволюції Спільної аграрної політики Євросоюзу дозволяє спрогнозувати основні тенденції розвитку агропромислового комплексу Євросоюзу та виокремити чинники впливу на сільське господарство України.

Сучасний етап реформування САП характеризується прогресом у домовленостях у рамках СОТ про лібералізацію торгівлі аграрною продукцією, з одного боку, і розбіжностями у рівнях розвитку аграрного сектора окремих країн ЄС, що склалися історично, (рівень прямих виплат, продуктивність праці, структура господарств), з іншого, обумовлюють необхідність у регулярному перегляді САП, удосконаленні інструментів політики та визначенню нових цілей. З 2000-х рр. провідною ідеєю САП стає забезпечення сталого функціонування аграрного сектора ЄС через фінансування розвитку сільської місцевості та посилення вимог захисту довкілля та безпеки аграрної продукції.

«Порядок денний 2000» (Agenda 2000) поклав початок лібералізації виробничого процесу агропродукції та ухваленню нових фундаментальних принципів САП.

По-перше, було запроваджено принцип «багатофункціональності», що поставив сільськогосподарського виробника у центр соціальної, культурної та природної системи (соціокультурний підхід прийшов на зміну функціонально-виробничому).

По-друге, було проголошено формування особливої «європейської моделі сільськогосподарської діяльності», що полягає у посиленні життєздатності та конкурентоспроможності сільського господарства ЄС, включаючи регіони з порівняно гіршими умовами виробництва. У числі найбільш важливих пріоритетів у цей період: охорона природних ландшафтів і підтримка життєздатності сільської місцевості, розвиток сільських громад, забезпечення їхньої активності й стійкості. Важливим елементом моделі стає зміцнення вимог до виробників в аспекті якості й безпеки продовольства, захисту навколишнього середовища й підтримки стандартів добробуту. Законодавство стало більше чітким, прозорим і

доступним. Другим за значенням магістральним напрямом реформування САП на цьому етапі стає розвиток сільської місцевості, тобто проведення інтегрованої політики за допомоги єдиних заходів політики, що забезпечують більшу взаємодію між розвитком сільської місцевості й політикою цін та ринку в рамках САП.

Остання реформа САП розпочалася в 2007 році значною мірою під тиском світових процесів лібералізації (з вимогами скасування субсидій), загроз продовольчих криз та викликів продовольчої безпеки. Відтак нова стратегічна програма розвитку сільського господарства ЄС на 2007–2013 рр. визначає наступні ключові сфери регулювання та підтримки агросектору.

1. Посилення конкурентоспроможності сільського господарства.

2. Захист навколишнього середовища в сільській місцевості.

3. Поліпшення якості життя в сільській місцевості і стимулювання несільськогосподарської зайнятості.

Загалом цілі, поставлені реформою САП, можна поділити на три групи. До перших двох належить те, що власне ЄС прагне отримати від реформ. Третьою метою є сприйняття реформи серед населення країн ЄС.

Незважаючи на кардинальне реформування, САП залишається найбільш інтегрованою політикою Співтовариства, і у зв'язку з цим поглинає значну частину бюджету ЄС. Європейський Союз щорічно витрачає понад 40 млрд. євро на реалізацію САП, тобто майже 45 % свого бюджету, у той час як внесок сільського господарства у валовий внутрішній продукт ЄС становить тільки близько 2 %, а кількість працездатного населення ЄС, зайнятого в цій галузі, не перевищує 6 %. Результатом втілення реформ повинно стати скорочення САП в спільному бюджеті ЄС до 38 % на період 2014–2020 рр. Значною мірою прагнення ЄС скоротити бюджетні витрати на САП обумовлені зобов'язанням країн-учасниць СОТ щодо відмови від експортних субсидій, починаючи з 2013 року [9, 13].

За сім років (2014–2020) європейські фермери отримають допомогу в розмірі 408, 3 млрд. євро. На субсидії буде виділено

312, 7 млрд. євро, тобто 76, 6 % всього аграрного бюджету. 23,4 %, або 95, 6 млрд. євро буде виділено на розвиток сільських територій (розмір річного бюджету ЄС – 960 млрд. євро).

Для України в умовах сучасних намірів вступу до ЄС протягом найближчих років потрібно визначитися, яким шляхом підтримки власного сільськогосподарського товаровиробника вона піде: безконкурентним чи конкурентним. Зрозуміло, що з урахуванням глобалізаційних процесів і сучасних змін у САП ЄС єдино виправданим є конкурентний шлях.

Село та аграрна економіка займають вагоме місце в українському суспільстві. Історично Україна вважалася аграрною. Сьогодні понад 30% населення – сільське. Питома вага зайнятих у сільському господарстві в динаміці дещо знижується, проте залишається на рівні 15 %.

Україна щодо природно-кліматичних умов та якості ґрунтів належить до однієї з найсприятливіших для ведення сільського господарства серед країн Європи і навіть світу.

За даними ФАО Україна посіла 1 місце в світі за експортом соняшникової олії, 2-ге – ріпаку та ячменю, 5-те – кукурудзи, 6-те – насіння соняшника, 7-ме – пшениці, 9-те – сої. Проте за тваринництвом Україна не входить навіть до двадцятки світових експортерів. Процеси, що відбуваються в сільському господарстві, можна ідентифікувати як системну деградацію. Суттєво зменшився рівень зайнятості, зберігається низька оплата праці, сформувався великий прошарок безробітних і самозайнятих в особистих господарствах.

У 1990-х рр. аграрне виробництво та сільські території України значною мірою занепали, проте з 2000-х спостерігається нарощування виробництва. Індекси валової продукції сільського господарства у 2010 р. на третину вищі порівняно з базовим періодом. Найуспішнішими були два роки (2008-2009), коли відбулося істотне зростання у виробництві сільськогосподарської продукції. Паралельно збільшувався і експорт, за 10 років Україна стала лідером за важливими видами сільськогосподарської продукції на зовнішніх продовольчих ринках (дані ФАО) [8, 50].

Як свідчать міжнародні порівняння, наведені у таблиці, Україна має чи не кращий у світі потенціал земельних ресурсів, який створює передумови для забезпечення добробуту громадян України та конкурентоспроможності у світовому агропромисловому секторі. Відтак, поліпшення умов торгівлі з ЄС можливо досягти через інтенсифікацію використання наявного в Україні потенціалу земельних ресурсів.

**Сільське населення та сільськогосподарські угіддя:
міжнародні співставлення**

Країна (група країн)	Частка сільського населення, %	Частка орних угідь, %	Площа орних угідь на 100 чол, га
Україна	32	56,1	70,2
Росія	27	7,4	85,7
Казахстан	42	8,4	144,8
Бразилія	14	7,2	31,8
США	18	18,6	56,0
Китай	56	11,6	8,2
Індія	70	53,2	13,9
Країни зони євро	27	24,4	18,9
Світ	50	10,7	20,7

Джерело: [9, 9]

Українським політикам, які прагнуть якомога швидшого приєднання до ЄС, слід чітко усвідомлювати, що перед Євросоюзом реально постала дилема: яким чином зберегти європейську модель сільського господарства і водночас на порядок підвищити його статус на глобальному агропродовольчому ринку. Вірогідніше за все САП і далі просуватиметься в напрямі системної лібералізації, згортання програм надмірного протекціонізму і буде наближатися до критеріїв і правил СОТ.

Після вступу України до СОТ (2008 р.) значна частина вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників і переробників втратили конкурентні позиції на внутрішньому ринку, чому не в останню чергу посприяли жорсткі умови СОТ для сільського господарства України, які стали відомі експертам лише після вступу нашої держави до СОТ. Переговори про створення ЗВТ також мають закритий характер, а інформація про їх зміст майже відсутня, що ускладнює завдання оцінки можливого впливу ЗВТ на ринки сільськогосподарських товарів.

Серйозною проблемою для успішної євроінтеграції України є невідповідність рівнів державної підтримки сільського господарства ЄС та України, несиметричність у торгових режимах.

Високий рівень підтримки сільськогосподарської галузі в ЄС, з одного боку, та низький – в Україні, з іншого, зумовлюють підвищені ризики від встановлення ЗВТ саме для вітчизняного сільського господарства. На 2010 р. загальні затрати на підтримку сільського господарства сільських територій та аграрних ринків ЄС було заплановано в обсязі 56,3 млрд. євро, з яких 39,3 млрд. євро пішли на пряму підтримку виробників. Тим часом в Україні у 2009 р. на підтримку сільського господарства було виділено 6,3 млрд грн [4, 57-58].

Ідея про те, що сільське господарство має особливу природу, відмінну від інших секторів економіки, пронизує Спільну аграрну політику ЄС. Уряди країн-членів Євросоюзу визнають вирішальну роль фермерів у примноженні та збереженні ними національної спадщини, підтримки природної рівноваги та охорони фауни і флори. Зазначене вище повністю відповідає і характеру останніх реформ САП ЄС. У запропонованому на найближчу перспективу бюджеті поряд із зменшенням майже на 1,5 млрд євро видатків на підтримку цін, інтервенцій і прямих платежів виробникам на період з 2006 до 2013 рр. передбачено збільшення видатків на розвиток сільської місцевості на 3,2 млрд, що майже у 2,5 разу перевищує попередній показник [1, 300].

Головне досягнення САП ЄС – на Європейському континенті створено спільний агропродовольчий ринок 28 країн – членів ЄС

з безмитним рухом товарів, робочої сили і капіталів, однаковим механізмом ціноутворення, єдиними тарифними бар'єрами і технічними обмеженнями для третіх країн та іншими протекціоністськими заходами, що, з одного боку, забезпечують стабільні доходи сільськогосподарським товаровиробникам, з іншого – високу якість продукції за доступними цінами для всіх верств населення. (Витрати європейської сім'ї на продукти харчування в середньому становлять 15 % її бюджету, що є одним із найвищих показників у світі).

Як показав досвід перших років перебування України у СОТ, вітчизняні виробники сільськогосподарської продукції об'єктивно не можуть витримати тиск більш розвинутого європейського господарства, яке, до того ж, субсидується на значно вищому рівні.

Україна є достатньо перспективним партнером ЄС для створення ЗВТ. Аграрний комплекс України є одним із важливих мотиваторів для ЄС щодо укладання угоди про поглиблену ЗВТ між Україною та Євросоюзом. Україна має багаті природні ресурси та людський капітал, а також історичні традиції аграрного виробництва, при цьому вона безпосередньо межує з ЄС. Серед конкурентних чинників українського АПК – природні переваги у виробництві певних видів сільськогосподарської продукції (зернові, олійні культури, цукровий буряк, овочі та фрукти тощо) для внутрішніх потреб та зовнішніх ринків.

Україна, на відміну від ЄС не має чіткої, адекватної сучасним викликам та загрозам агропромислової політики. Цей чинник у перспективі матиме значний негативний вплив на конкурентні позиції українського аграрного сектора в світі та посилюватиме вразливість АПК до зовнішніх та внутрішніх впливів. Разом з тим українська влада має враховувати зростання ризиків зниження конкурентоспроможності українського АПК в результаті лібералізації взаємовідносин з ЄС через зростання ефективності аграрного сектора ЄС в результаті реформування САП.

У перспективі для України все більшої актуальності набуває вирішення проблем відповідності стандартів безпеки та якості

продуктів харчування вимогам СОТ та їх гармонізація із законами, нормативами й стандартами ЄС, що відкриватиме Україні доступ до ринків і забезпечить значні прямі іноземні інвестиції.

Україна має можливість у якості провідного учасника світового аграрного ринку чинити вплив на розвинуті країни, зокрема ЄС, з метою відмови від експортного субсидування аграрної продукції. Ця вимога може бути висунута до ЄС в контексті обговорення умов доступу на аграрні ринки України агропродукції з ЄС. Проте існує ризик, що лобювання фермерів залишить прямі виплати в силі. Нові країни – члени ЄС вимагатимуть нового методу перерахунку обсягу прямих виплат між країнами ЄС, щоб уникнути необгрунтовано великої диференціації у перерозподілі загального бюджету на користь старих членів ЄС.

Період адаптації національного сільського господарства України до вимог САП ЄС буде досить тривалим і, очевидно, супроводжуватиметься певними втратами, а подекуди і занепадом сільських територій. Ось чому необхідні обгрунтована програма адаптації вітчизняного аграрного сектора до вимог ЄС і посилення ролі держави у забезпеченні її реалізації та підтримці агропромислового комплексу через форми і канали, які використовуються державами – членами світового і європейського торгово-економічних союзів.

Список використаних джерел

- 1. Аграрний сектор України на шляху до євроінтеграції: монографія / за ред. О.М. Бородіної. – Ужгород: ІВА, 2006.***
- 2. Дем'яненко С. Спільна аграрна політика ЄС: суть, тенденції та значення для України // Економіка України, 2003. – № 3. – С. 80–87.***
- 3. Зінчук Т.О. Європейська інтеграція: проблеми адаптації аграрного сектора економіки України: монографія. – Житомир: ДВНЗ «Державний агроекологічний університет», 2008. – с. 384.***

4. *Осташко Т. Ризики для сільського господарства від встановлення зони вільної торгівлі з ЄС // Економіка України, 2011. – № 3. – С. 57–69.*
5. *Скидан О.В. Аграрна політика України в період ринкової трансформації: монографія. – Житомир: «Житомирський національний агроєкологічний університет», 2008. – с. 376.*
6. *Трейси М. Сельское хозяйство и продовольствие в экономике развитых стран: введение в теорию, практику и политику / пер. с англ. – СПб.: Экономическая школа, 1995.*
7. *Корнієнко І. Український аграрний сектор: тенденції та альтернативи розвитку // Економіка України, № 14 (605), квітень 2012. – 88 – 95 с.*
8. *Бородіна О.М. Інституційний розвиток сільського господарства та села України і Росії та його гармонізація з європейською політичною практикою // Економіка України, № 11 (612), листопад 2012. – С. 48–61.*
9. *Спільна аграрна політика Європейського Союзу: можливості та виклики для України. – К.: НІСД, 2011. – 19 с.*

УДК 342(477)

Дмитро Белов,
доктор юридичних наук,
професор кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Вікторія Гриньо,
здобувач кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

КОНСТИТУЦІЙНА РЕФОРМА В УКРАЇНІ ЯК НАСЛІДОК ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ПАРАДИГМИ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

У світі є не так вже й багато держав, які можуть пишатись досконалими й одночасно стабільними конституціями. Як правило, ступінь досконалості конституції безпосередньо залежить від шляху та методів її пристосування до вимог діючої правової системи. Вибір такого шляху та методології, власне як і результати, можуть бути принципово різними.

В ході конституційної реформи змінюється не тільки сама конституція, в рух приходять всі правотворчі процеси. Їх аналіз дозволяє судити про інтенсивність перетворювальних дій, бачити підсумки реформування і, головне, визначити функціональне призначення конституційної реформи. Сама постановка питання про функції конституційних реформ обумовлена їх складністю та унікальністю, особливою роллю, яку вони відіграють у долі держави і права і яка зумовлена генезою останніх, необхідністю встановлення причин їх виникнення і зміни як явищ. Саме тому автор статті ставить за мету визначити основні функції конституційної реформи як результату формування нової парадигми конституціоналізму в державі.

Окремі аспекти досліджуваного питання були предметом аналізу низки українських та зарубіжних науковців. Так, зокрема, поняття реформування конституційного ладу розглядалося в працях: В. Тертички, О. Кучеренко, П. Фріса, І. Арістової та ін. Питаннями природи та змісту конституції та конституційного процесу в цілому в свій час займалися: В. Погорілко, В. Федоренко, Ю. Тодика, І. Гладуняк, А. Медушевський та ін.

Конституційні дебати в посттоталітарних країнах не випадково поглинають багато енергії, а політики та вчені закономірно приділяють значну увагу перевагам та недолікам прийнятих конституцій – писав Х. Лінц [1, с. 69]. Адже до моменту настання загальної кризи соціалістичної ідеології тут не знайшлося нічого готового для конституційних перетворень у сфері економічної свободи, демократії чи самоврядування [2, с. 50]. Разом з тим оновлені політичні еліти цих країн хочуть, щоб закріплюючи демократичний режим конституції діяли не 15-20, а 50-100-200 років [3, с. 2]. Природно, що для цього необхідний принципово інший правовий механізм, що забезпечує стратегію конституційних перетворень в суспільстві на ринковій і демократичній основі [4, с. 10]. Мабуть, саме в цьому полягає ключова проблема парадигми конституціоналізму посттоталітарних країн [5, с. 42].

Разом з тим для розробки конституційних способів забезпечення політичної активності в посттоталітарних країнах спочатку необхідно було розібратися в загальних закономірностях конституційного регулювання політичних відносин. Вирішити цю задачу в різних країнах вдалося по-різному й не однаковою мірою. Багато питань у ряді випадків і ситуацій так і залишилися питаннями, тому тема конституційного забезпечення політичних відносин в країнах Східної та Центральної Європи і на майбутнє продовжує залишатися відкритою. Зрозуміло, ця обставина стимулює подальші теоретичні пошуки. У нашому випадку мова йде про перехід (місток) від явища органічної нормативності до реальних конституційних норм.

Отже, реалізація нової парадигми українського конституціоналізму, на наш погляд, безпосередньо пов'язана із здійсненням

конституційно-правової реформи в Україні. Сучасна конституційна реформа в Україні являє собою процес складний, багатозначний, досить суперечливий і, зрозуміло, далеко незавершений. У зв'язку з цим визначився підхід поетапної її характеристики, обґрунтування основних періодів та напрямків. Виявлений при цьому зв'язок конституційних перетворень з економічними, політичними, соціальними та іншими процесами та явищами підкреслюють історичний доленосний характер реформи [6, с. 6]. Її вплив на теоретичну оцінку конституційної держави, її ознак, форми, сутності, на інституційний розвиток конституціоналізму може бути сформований та встановлений на основі послідовного відстеження основних напрямів конституційної реформи.

На думку Л. Бутько, магістральною функцією будь-якої конституційної реформи слід вважати забезпечення переходу держави та права до якісно нового етапу свого існування. Їй підпорядковані всі державно-правові та суспільно-політичні заходи, всі події і планові акції. Її можна спостерігати у всіх проявах конституційної реформи. Ця функція носить комплексний характер і розпадається на кілька більш дрібних, але не менш важливих функцій [7, с. 82].

В ході конституційної реформи перетворюється вигляд держави та права, відбувається їх нове народження. Саме цим процесом знаменна конституційна реформа. Ідея народження нової державності спочатку виникає в умовиводах вчених, політиків, дослідників (формування нової парадигми конституціоналізму). Їх судження не завжди відрізняються логічною завершеністю та об'єктивною аргументацією, не завжди уявляються реальними [8, с. 25], здатними до втілення в життя. Цей період може тривати десятиліттями та об'єднувати не одне покоління людей. Для нього характерна боротьба приватних думок і навіть ідеологій. Але він об'єктивно необхідний, оскільки забезпечує виконання наступних обов'язкових етапів:

- етап підготовки громадської думки до сприйняття нової державності. Впливаючи на громадську свідомість, конституційна реформа трансформує ідею в маси і тим самим

поступово розширює соціальну базу майбутньої державності. Саме тут проявляється функція *забезпечення переходу держави і права до якісно нового історичного етапу свого розвитку та існування, до нового суспільного ладу*;

- етап теоретичного оформлення створення нової державності: саме в умовах конституційної реформи формується науково-теоретична платформа перетворювальних процесів, яка поступово пояснює модель майбутньої державності. При цьому можуть пропонуватися для апробації різні варіанти моделі державності як в цілому, так і її фрагментів у вигляді окремих інститутів. Тут, на нашу думку проявляється функція *теоретичного оформлення ідеї створення нової державності*.

Період конституційної реформи, протягом якого нею виконуються функції підготовки громадської думки та теоретичного оформлення ідеї нової державності, можна назвати періодом ембріонального стану майбутньої державності. Яким він виявиться за тривалістю, сказати не завжди можливо. Але те, що він необхідний, сумнівів не викликає. Особливість даних етапів полягає в тому, що вони здійснюють вплив на свідомість людей. Отримуючи підтвердження в правових актах, ідеї нової державності сприяють формуванню нової правосвідомості в дусі сформованої парадигми конституціоналізму. У цьому процесі впливу на свідомість проявляється єдність права та держави, а також значення конституційної реформи в зміцненні правосвідомості в суспільстві. «Чим більш розвинена, зріла правосвідомість, тим досконалішим буде і позитивне право, і керована ним зовнішня поведінка людей. І, навпаки, слабкість правосвідомості буде створювати невідповідне своєму зразку позитивне право» [9, с. 9].

Можна сказати, що в Україні період ембріонального стану ідеї нової державності затягнувся надовго, і в цьому проявляється особливість історії нашої країни. Але навряд чи можна відкидати наявність такого стану країни. Сучасна конституційна реформа в Україні дає ще більш численні й переконливі аргументи

на підтвердження того, що мали місце підготовка громадської думки до сприйняття ідеї нової державності та її теоретичне оформлення.

Нарешті і суспільство, і наука відреагували на нову парадигму, сприйняли її і показали свою готовність до її втілення. Починається народження нової державності. Особливості цього процесу залежать від стану суспільства, в якому воно знаходиться напередодні перетворення держави та права й переходу до нового суспільного ладу [7, с. 83].

Період відродження Української держави в ході сучасної конституційної реформи, на відміну від ембріонального стану, тривав недовго – з моменту проголошення Декларації про державний суверенітет 16 липня 1990 до грудня 1991 року, тобто до остаточного розпаду СРСР. У цей період конкурують два види факторів: внутрішньодержавні процеси, з одного боку, і вплив міждержавних відносин, стан міжнародного співтовариства і тенденції його розвитку, з іншого.

Головна функція конституційної реформи в цей період полягає в тому, щоб юридично оформити створення нової держави та встановлення її конкретних ознак. Цю функцію забезпечили правові акти: Декларація про державний суверенітет; Акт проголошення незалежності України. Це – акти внутрішньодержавного статусу, а Угоду про створення СНД від 8 грудня 1991 року, підписана у Біловезькій Пущі, слід оцінювати як позадержавну акцію, хоча це, як справедливо стверджує Л. Бутько, і небезперечно [7, с. 84].

Юридичне оформлення державно-правових ознак України можна вважати завершеним з прийняттям Конституції 1996 року, в якій вони отримали свої остаточні формулювання. Тут необхідно підкреслити своєрідність одного історичного моменту – з 8 червня 1995 по 28 червня 1996 року, коли відродження української держави вже відбулося. Однак владні традиції радянського ладу, підкріплені нормами Конституції 1978 року, були історичною перешкодою на шляху організаційного та юридичного оформлення нової системи влади у відродженій державі.

Сучасний період України, забезпечуваний Конституцією 1996 року, можна характеризувати як період апробації всіх найважливіших атрибутів і сутнісних ознак Української держави, заснованих новою Конституцією, його нового конституційного статусу. І в цьому полягає ще одна функція конституційної реформи.

Характеризуючи схожий період в історії конституціоналізму Російської Федерації, А. Арінін вважає, що напередодні ХХІ ст. Росія переживає кризу державності. На його думку, «вона був народжена не реформами 1992–1997 років, які, безумовно, проходять не без помилок і драматичних прорахунків, це лише один із проявів глибинних процесів кризи самої російської цивілізації, що охопила всі його боки: економічний, політичний, соціальний, світоглядний і культурний» [10, с. 15]. Головною перевагою цього висновку, на наш погляд, є констатація саме взаємозв'язку конституційних реформ з розвитком цивілізаційних процесів.

Констатуючи далі, що «... не було знайдено оптимальний або близький до нього варіант модернізації», А. Арінін приходить до зовсім несподіваного висновку: «Безумовно, спочатку повинні були проведені ефективні перетворення в економічній системі, які б дозволили створити ринковий механізм, який обумовив би в свою чергу, народження та розвиток громадянського суспільства. Очевидно, що тільки після таких перетворень слід було б почати проведення реформи політичної системи в цілому» [10, с. 16].

Такий висновок з точки зору Л. Бутько, є методологічно помилковим. На думку вченого, в свій час теоретики радянського ладу стверджували, що економічні відносини, засновані на суспільній власності (соціалістичній), не могли бути створені в надрах капіталістичного способу виробництва, як системи-антипода за характером відносин власності. Цей висновок можна вважати історією доведеним. Аналогічний розвиток подій має місце й при переході від радянського соціалістичного ладу до пострадянських демократичних інститутів. Введення ринкової економіки не може бути забезпечене тоталітарною радянською системою, а в її надрах могла бути зароджена тіньова економіка, яка досі створює перешкоди у встановленні цивілізованої моделі ринкових відносин.

Радянська система могла тільки відкинути цей тип економічних відносин. І така її поведінка з точки зору діалектики є абсолютно закономірною. Як соціалістичні економічні відносини, засновані на монополії державної власності, не могли виникнути в надрах капіталізму, так і відносини ринкової економіки не могли бути сприйняті радянською тоталітарною системою [7, с. 89]. Тому, на думку Л. Бутько, міркування А. Арініна представляються утопічними. Будь-які перехідні періоди починалися з руйнування інститутів влади, підготовленого кризовими явищами в економіці. У цьому плані сучасна конституційна реформа – не виняток, а підтвердження історичної закономірності [7, с. 90].

Продовжуючи лінію роздумів вчених, але тепер вже ґрунтуючись на оцінці фактів, що історично існували раніше, можна стверджувати, що настануть періоди розквіту та занепаду нової державності України, як це неодноразово бувало в історії людства, а, отже, прийде черга новим конституційним реформам.

Переважаючою функцією конституційної реформи на сучасному її етапі можна вважати функцію інституціоналізації оновлюваного відповідно до нової Конституції всього українського законодавства, правової системи відродженої держави та створення конституційно-правового простору.

Щоб зрозуміти сутність і зміст цієї функції, необхідно роз'яснити інституційне призначення конституційної реформи. Інституціоналізація як явище являє собою досить складний процес, змістом якого виступає внутрішнє структурно-предметне перевлаштування найважливіших правових категорій: права як сукупності норм, встановлених або санкціонованих державою; системи права як складної, ієрархічно впорядкованої співпідпорядкованості правових норм, їх угруповання за інститутами, галузями і т.д. В основі інституціоналізації лежать процеси перебудови всієї суспільно-політичної реальності, впровадження нових її укладів. Правове та організаційне їх оформлення – сутність інституціоналізації.

Інституціоналізація – найважливіша сутнісна якість будь-якої конституційної реформи. У ній можна виявити загальні закономірності, властиві конституційним реформам різних епох і

масштабів, і особливості, притаманні кожній конкретній конституційній реформі [11, с. 5]. До загальних варто віднести: обумовленість змін відносинами власності; зміни соціального устрою суспільства; впровадження нових принципів облаштування правової субстанції; предметна переорієнтація в структурі суспільних відносин; ціннісна переорієнтація суспільних відносин; зміна джерел бази [7, с. 92].

Складність інституціоналізації сучасної конституційної реформи можна показати на прикладах традиційних галузей права та новостворюваних. Вона має свої внутрішні й зовнішні прояви, поширюється на державні владні установи та нормативно-правовий матеріал. Тому слід розрізняти теоретичний та практичний бік у змісті інституційної функції конституційної реформи. Це тим більше примітно, що інституціоналізація забезпечується не тільки в ході конституційної реформи і пояснюється не тільки теорією конституційних реформ. У роботах вчених-юристів, соціологів активно обговорюється інституціоналізація в соціальній теорії [12, с. 88] з точки зору її стабілізуючого впливу.

Функція забезпечення інституційного розвитку має багатошаровий характер, оскільки охоплює всю сукупність оновлюються держава та права. Але перш за все ця функція виявляється в змісті та структурі конституційного законодавства і самої Конституції України.

Крім цього, конституційна реформа виконує функцію понятійного забезпечення *процесів перетворення держави та права*. Неможливо не помітити, що з початком конституційної реформи в нашому правовому та політичному лексиконі з'явилося багато нових термінів і категорій. Вони необхідні для позначення нових явищ, нових інститутів, нових сутностей. Вони по-різному сприймалися наукою та практикою. Але однозначно потрібно підкреслити, що правові категорії, внесені або оновлені конституційною реформою, потребують теоретичного дослідження, яке становить першочергове завдання правової та філософської науки.

У 1911 році І. Ільїн писав: «В даний час філософія переживає той момент, коли поняття прожило своє багатство, зносило-

ся та протерлося внутрішньо до дір. Поняття голодує за змістом все сильніше та сильніше; воно згадує ті часи, коли в ньому жило нескінченне багатство, ... поняття жадібно тягнеться до ірраціонального, до незмірної повноти та глибини духовного життя. Не загинути в ірраціональному, а ввібрати його та розквітнути в ньому і з ним – ось чого воно хоче; філософія повинна спалахнути та разверзнути незмірні надра в собі, не пориваючи своєї спорідненості з наукою, тобто зберігаючи в собі боротьбу за доказовість і ясність» [13, с. 34].

Підкреслюючи актуальність суджень І. Ільїна, необхідно пояснити зміст функції понятійного забезпечення. Формування понятійно-категоріального апарату конституційної реформи підпорядковане загальним завданням та цілям її дослідження і здійснюється двома шляхами: шляхом використання вже наявних, але переосмислених і уточнених понять, а також шляхом введення в обіг нових категорій, розроблених на основі накопиченого емпіричного матеріалу. Одна з вимог, яка повинна бути при цьому виконана, полягає в тому, щоб обґрунтувати та ввести категорію (одну або кілька), яка здатна була б з методологічних позицій: по-перше, об'єднати всі інші категорії під одним загальним началом, по-друге, забезпечити їх систематизацію і згрупування в систему ієрархічно впорядкованих понять; по-третє, здійснити спеціалізацію, яка допомогла б вибудувати ряди понятійно-категоріального апарату [7, с. 93].

Вважаємо, що така роль цілком підходить категорії «державна влада». Саме вона допомагає пізнати суть конституційних процесів, зміст конституційно-правових явищ. За її допомоги можуть бути побудовані такі супідрядні категоріальні ряди, як періоди, етапи, напрями конституційної реформи; інституційне та концептуальне призначення конституційних реформ в Україні, що розкриває функціональну характеристику останніх.

Далі необхідно назвати функцію концептуального оновлення. Слідуючи приведеній вище схемі роздумів, потрібно відзначити, що саме в ході конституційної реформи спостерігається активізація теоретичного пояснення найважливіших державно-правових

явищ і подій, обґрунтування на їх основі поглядів, наукових підходів, оцінок, концепцій [14]. Прикладом можуть слугувати обґрунтування концепції: правової держави; правового положення особи в нашій державі; місцевого самоврядування; принципу розподілу влади та ін.

Складовою частиною концептуальної функції конституційної реформи слід вважати необхідність теоретичної розробки всієї системи конституційних принципів, норм, інститутів, предмета конституційного регулювання, системи конституції та інших правових явищ [15, с. 37].

Функція концептуального забезпечення конституційної реформи проявляється в тому, що багато концепцій сучасних інститутів держави та права, багатьох державно-правових програм і кампаній прямо або опосередковано пов'язані з процесами конституційних перетворень, йдуть в них своїми коренями, ведуть від них свої витоки [7, с. 94].

Таким чином, кожна з виділених функцій конституційної реформи може служити предметом самостійного аналізу. Їх загальна характеристика продовжує перелік складових елементів теоретичного аналізу конституційної реформи та підкреслює її важливість і практичне значення.

Виходячи з наведеного вище, на наш погляд, функції конституційної реформи – це основні напрями її зовнішнього прояву, які безпосередньо впливають з встановленої в конкретний історичний період парадигми конституціоналізму та спрямовані на реалізацію її основних положень на практиці.

Саме тому, вивчення функцій конституційної реформи допомагає проникати в сутність конституційних перетворень. Крім того, функції конституційної реформи об'єктивно детерміновані, носять конкретно-історичний характер. Вони показують складність і багатоваріантність конституційної реформи як державно-правового явища. І до тих пір, поки вони не будуть виконані, конституційна реформа, як процес, триватиме.

Список використаних джерел

1. *Линц Х. Крушение демократических режимов / Х.Линц // Проблемы Восточной Европы, 1993. – № 39-40. – С. 68-71.*
2. *Юридическая наука и практика в условиях перестройки // Коммунист – 1987. – № 14. – С. 50–51.*
3. *Бурлацкий Ф. О советском парламентаризме / Ф.О.Бурлацкий // Литературная газета, 1988. – 15 июля. – С. 2.*
4. *Лебедев А. Возвращение политики / А.Лебедев // Новое время, 1989 – № 6. – С. 10-11.*
5. *Нерсесянц В. Перестройка и правовое мышление // В.Нерсесянц // Советское государство и право, 1987. – № 9. – С. 40–44.*
6. *Конфликт закона и правовая реформа // Государство и право. – 1997. – №12. – С. 5–26.*
7. *Бутько Л. В. Конституционная реформа: теоретико-правовой анализ: дисс...на соискание уч. степ. докт. юр. наук, спец.: 12.00.01 – Теория права и государства; история права и государства; история политических и правовых учений / Л.В.Бутько. – Санкт-Петербург. – 1998. – 426 с.*
8. *Скрипилев Е.А. О республиканской традиции в России / Е.А.Скрипилев // Советское государство и право. 1991. – № 3. – С. 26–35.*
9. *Ильин И.А. О сущности правосознания / И.А.Ильин. – Мюнхен. – 1956. – 341 с.*
- 10 *Аринин А.Н. Проблемы развития российской государственности в конце XX века / А.Н.Аринин / Федерализм и власть федерализма. – М., 1997. – С. 15–22.*

11. **Овсеян Ж.И.** *О некоторых аспектах концепции конституционной реформы в СССР / Ж.И. Овсеян // Советской государство и право. – 1991. – № 8. – С. 3-14.*
12. **Посконин В.В.** *Стабилизационный эффект «кибернетической иерархии» прав и обязанностей в теории Т.Парсонса. / В.В.Посконин // Международное сотрудничество правоохранительных органов в борьбе с организованной преступностью и наркобизнесом: материалы международной конференции. – 1997. – СПб., – Ч. II. – С. 86–90.*
13. **Лисица Ю.** *Философия Ивана Ильина и проблема правосознания граждан в России / Ю.Лисица. – М., 1995. – С. 237.*
14. **Концептуальные положения новой Конституции Республики // Государство и право. – 1992. – №8. – С. 22-30.**
15. **Бойцова Л.В.** *Конституционное право в российской правовой системе / Л.В.Бойцова, В.В.Бойцова, В.Д.Ломовский // Общественные науки и современность. – 1993. – № 6. – С 36–47.*

Статтю присвячено висвітленню особливостей категорії «конституційна реформа» в умовах сучасного українського конституціоналізму з урахуванням конституційно-правових реалій вітчизняної практики. Досліджено проблематику становлення та розвитку парадигми сучасного українського конституціоналізму. З використанням історичного підходу розкрито поняття та генезис науково-практичної парадигми конституціоналізму. Визначено основні функції конституційної реформи. На основі аналізу конституційного законодавства України, судової та адміністративної практики, науково-теоретичних досліджень розкрито зміст конституційної реформи та надано характеристику її основних етапів проведення. Доведено безпосередній зв'язок

зміни парадигми конституціоналізму та проведення конституційної реформи.

Ключові слова: парадигма конституціоналізму, конституційний лад, конституційна реформа, функції конституційної реформи, етапи конституційного реформування.

Статья посвящена рассмотрению особенностей категории «конституционная реформа» в условиях современного украинского конституционализма с учётом конституционно-правовых реалий отечественной практики. Исследована проблематика становления и развития парадигмы современного украинского конституционализма. С использованием исторического подхода раскрыто понятие и генезис научно-практической парадигмы конституционализма. Определены основные функции конституционной реформы. На основе анализа конституционного законодательства Украины, судебной и административной практики, научно-теоретических исследований раскрыто содержание конституционной реформы и охарактеризованы ее основные этапы проведения. Доказана непосредственная связь изменения парадигмы конституционализма и проведения конституционной реформы.

Ключевые слова: парадигма конституционализма, конституционный строй, конституционная реформа, функции конституционной реформы, этапы конституционного реформирования.

Belov D., Grinio V.S., Constitutional reform in Ukraine as a result of the formation of a new paradigm of constitutionalism.

The article is devoted to the features category constitutional reform in modern Ukrainian constitutionalism based on constitutional and legal realities of local practices. Studied the problems of formation and development paradigm of modern Ukrainian constitutionalism. Using a historical approach reveals the concept and the genesis of scientific and practical paradigm of constitutionalism. The main function of

the constitutional reform. Based on the analysis of the constitutional legislation of Ukraine, judicial and administrative practice, research and theoretical studies the content of constitutional reform and the characteristic of its major stages. We prove a direct link paradigm shift constitutionalism and constitutional reform.

Keywords: *paradigm of constitutionalism, constitutional regime, constitutional reform, the functions of constitutional reform, constitutional reform steps.*

*Мар'яна ЖАБЛЯК,
магістр 2-го року навчання
факультету міжнародної політики,
менеджменту та бізнесу ДВНЗ «УжНУ»*

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ТА МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНИХ ЗАХОДІВ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕТНОПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

У статті розкриваються питання становища національних меншин в Україні, зокрема дотримання правових основ реалізації їхніх прав, а також виконання державою заходів у сфері національної етнополітики.

Ключові слова: *національні меншини, етнополітика, діаспора, біженці, національна культура, державна мова.*

This article concerns the issues of national minorities in Ukraine, including the development and problems to the legal bases of their rights, and the state of the implementation of national ethnic policy.

National minorities, ethnic policy, diaspora, refugees, national culture, the official language.

Аналіз захисту прав національних меншин на європейському рівні має серйозне теоретичне значення для розуміння перспектив розвитку цього процесу в нашій країні, адже для України – держави з поліетнічною структурою населення, географічно розташованої на перехресті культур і релігій, зі складною, суперечливою історією питання визначення державної політики щодо національних меншин, у т. ч. міжнародно-правових та конституційно-правових аспектів її обґрунтування і закріплення, є, актуальною проблемою не тільки політичного, науково-теоретичного, та насамперед прикладного порядку.

Беззаперечним сьогодні є той факт, що практично всі держави світу – поліетнічні. Завдяки цьому міжнародно-правове

регулювання захисту прав національних меншин є актуальним на європейському континенті. І це природно. Адже утворення численних “національних” держав на уламках монархічних імперій після Першої світової війни, зміна державних кордонів після Другої світової війни, утворення низки незалежних держав наприкінці 80-х та на початку 90-х років ХХ ст. були головними чинниками актуалізації проблем, пов’язаних з національними меншинами в Європі. За неофіційними даними Ради Європи, національні меншини становлять близько 10% населення Старого Світу.

Становлення нашої країни як суверенної європейської держави обумовлює використання загальноприйнятих сучасних правил забезпечення та застосувань відповідних технологій гарантування прав національних меншин на рівні міжнародних стандартів щодо визначення їхнього статусу та захисту їхніх прав. Застосування норм та додержання принципів міжнародного права щодо захисту прав національних меншин як невід’ємної складової загальної системи захисту прав людини, запозичення досвіду інших, передусім європейських, країн із законодавчого врегулювання міжнаціональних, міжетнічних стосунків є одними з передумов реалізації євроінтеграційної стратегії нашої держави. Безперечно, комплекс питань, пов’язаних з європейсько-правовим захистом національних меншин є однією із складних, проблем сучасного міжнародного права та міждержавних відносин, що впливає з історії розвитку міжнародного співтовариства, міжнародних та міждержавних відносин.

Як свідчить практика, реалізація прав у цій сфері може гарантуватися лише за умови ефективної взаємодії міжнародного та національного права, норми яких покликані забезпечити їхній захист та розв’язання конфліктів безумовно мирними, правовими шляхами. Адже відомо, що міжнаціональні або міжетнічні конфлікти у країнах та міждержавні конфлікти на етнонаціональному ґрунті у більшості випадків мають негативні наслідки у вигляді значної кількості людських жертв серед мирного населення, несуть загрозу територіальній цілісності держав,

збереженню самобутності, а деколи й фізичному існуванню самих етносів.

Зазначена тема є актуальною, адже упродовж останніх десятиліть спостерігається інтенсивний нормотворчий процес у галузі захисту прав національних меншин на рівні регіональних, державних та універсальних міжнародних організацій. Вивчення основних міжнародно-договірних документів Ради Європи та НБСЕ (ОБСЕ), на яких базується ідеологія і практична діяльність європейської спільноти, ознайомлення із загальноєвропейськими стандартами сприятимуть відповідності правової системи України найавторитетнішим європейським інституціям в галузі демократії і прав людини.

Зокрема, у своїх дослідженнях цієї проблеми торкалися багато відомих українських вчених, серед них В. Євтух [3], Г. Лозко [4], О. Майборода [5], М. Шульга [13; 14], а також закарпатські дослідники – М. Макара [6; 9], І. Мигович [9], М. Товт [10; 11] та ін.

З проголошенням незалежності Україна зіткнулася з проблемою вибору моделі свого етнополітичного розвитку. Орієнтація на гармонійне поєднання інтересів усіх етнічних груп, які проживають у державі, формування умов для їх активної участі в політичному, соціально-економічному й культурному житті суспільства спричинилася до того, що в нашій державі протягом відносно короткого терміну була створена відповідна нормативно-правова база, яка в основному забезпечує баланс і потреби розвитку етнічної більшості й етнічних меншин. До цього слід зазначити, що статус національних меншин в Україні відповідає визначенням міжнародною спільнотою стандартам [13, с.16].

Основою формування державної етнонаціональної політики стали Декларація про державний суверенітет України, Акт проголошення незалежності України, Декларація прав національностей України, Конституція України, закони України «Про національні меншини в Україні», «Про об'єднання громадян», «Про місцеве самоврядування в Україні», Укази Президента України «Про заходи щодо підтримки діяльності національно-культурних товариств» та ін. [8, с.17].

Серед пріоритетних напрямів державної підтримки у задоволенні етнокультурних потреб національних меншин важливими є відродження їхніх звичаїв і традицій, усебічний розвиток мови й освіти, аматорського та професійного мистецтва, охорона і збереження пам'яток їхньої історії та культури, заснування періодичних видань [7, с.71; 10, с.126; 11,с. 46; 14, с.15].

Такі всеукраїнські громадські об'єднання, як Асоціація національно-культурних об'єднань України, Українське товариство російської культури «Русь», Єврейська рада України, Асоціація корейців України, Асоціація єврейських організацій і громад України, Спілка поляків України, Демократична спілка угорців України, Всеукраїнське національне культурно-просвітницьке товариство «Русское собрание», Федерація грецьких організацій в Україні, Асоціація болгарських національно-культурних товариств і т.д. нагромадили значний досвід суспільної діяльності, спільно з органами виконавчої влади здійснюють заходи, спрямовані на задоволення етнокультурних потреб представників своєї національності, що сприяє усталенню міжетнічної взаємодії та консолідації українського суспільства [4, с.203-214].

В Україні створена розгалужена мережа загальноосвітніх закладів освіти. У державі діють майже 2 тис. шкіл із мовою навчання національних меншин (російською, румунською, угорською, кримськотатарською, польською, молдовською), а також понад 2 тис. 200 шкіл із двома і більше мовами навчання [4, с. 214-225].

Педагогічні кадри для освітніх закладів з вивченням мов національних меншин готують 15 вищих навчальних закладів країни, а також такі приватні вищі заклади освіти, як Міжнародний Соломонів університет і Слов'янський університет.

Фінансування заходів із реалізації державної етнонаціональної політики в Україні здійснюється як із державного бюджету, так і за участю місцевих бюджетів. Так, у державному бюджеті щорічно передбачається ряд бюджетних програм, направлених на реалізацію вищевказаних заходів. Головними розпорядниками

бюджетних коштів, що виділяються на ці програми, виступають Міністерство культури, Державний комітет телебачення і радіомовлення, Міністерство освіти і науки, Національна академія наук України та ін.

Крім того, до сфери державної етнонаціональної політики належить і вирішення проблем духовного розвитку України, а також розвитку української мови - її поширення в усі сфери суспільного життя.

Кожного року у державному бюджеті передбачено кошти за такими пріоритетними напрямками:

- розвиток національного телерадіоінформаційного простору;
- державні програми збереження історико-культурної спадщини, розвитку музейної справи, збереження бібліотечних та архівних фондів;
- державна підтримка національних та державних художніх колективів, концертних і циркових організацій та розвиток національного театрального мистецтва;
- загальнодержавна програма розвитку національної кіноіндустрії;
- державна підтримка вітчизняного книговидання.

Згідно з чинним законодавством, у державі створено умови для задоволення інформаційних запитів національних меншин. Потреби в інформації задовольняють понад 160 видань, майже 50 із яких мають загальнодержавну сферу розповсюдження. З них майже 30 видань виходять мовою певної національної меншини [12, с. 35].

Разом із тим за рахунок коштів державного бюджету випускається лише невелика кількість видань. Зокрема, як додатки до парламентської газети Голос України виходять Роден край (для болгар), Дзеннік кіровські (для поляків), Конкордія (для румунів), Ара-гац (для вірмен), Єврейські вісті (для євреїв), Голос Крима (для кримських татар).

Держава сприяє випуску літератури мовами національних меншин. Фінансування заходів щодо відтворення культури націо-

нальних меншин здійснюється і за рахунок місцевих бюджетів [4,с. 237-241].

Державою також здійснюються заходи щодо встановлення культурних зв'язків з українською діаспорою. Добре відомо, що частина колишніх жителів України, які з ряду причин виїхали в різні часи за її межі (нині багато їх проживає у США, Канаді, Аргентині, Бразилії, країнах Західної Європи, СНД, Балтії тощо), продовжує тяжіти до України, має бажання підтримувати і розвивати стосунки з нею, а нерідко й повернутися назад. Однак неврегульованість українського законодавства про громадянство, пасивна позиція держави щодо захисту прав вихідців з України в нових незалежних державах фактично відштовхують цих українців [2, с.6].

Одним із основних нормативно-правових документів, розроблених з метою реалізації статті 12 Конституції України щодо задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави, є постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2015 року» від 18 липня 2012 р. № 682.

Крім того, в Україні сьогодні в цій сфері діють Закон України «Про правовий статус закордонних українців» та Указ Президента України «Про забезпечення організації співпраці з українцями, які проживають за межами України» [4,с.247-248].

Україна повинна постійно здійснювати заходи, спрямовані на розвиток етнічної, культурної та мовної самобутності українців, які проживають за межами нашої держави. Значна увага має приділятися сприянню діяльності громадських організацій та видавництв українців за кордоном, а також спеціалізованих громадських структур України, залучених до співпраці з українською діаспорою.

Значну допомогу надає сама діаспора – за її кошти фінансується здійснення заходів за кордоном, зокрема проведення курсів підвищення кваліфікації вчителів, які викладають українську мову та ін. Долучаються кошти діаспори й на

реалізацію культурно-просвітницьких заходів для національних меншин і закордонних українців [4, с.188-190].

Сьогодні в Україні фінансування заходів щодо відтворення культури національних меншин та встановлення культурних зв'язків з українською діаспорою здійснюється за окремою бюджетною програмою. Ці кошти мають використовуватися на такі заходи:

- сприяння задоволенню національно-культурних, освітніх потреб та розвитку етнічної самобутності українців, які проживають за межами держави, а також зміцненню їх зв'язків з Україною;
- проведення семінарів, нарад, «круглих столів», підтримку заходів, що сприяють відродженню культури, традицій, звичаїв, щоквартальне засідання Ради представників громад національних меншин;
- створення міжнародної нормативно-правової бази захисту інтересів закордонних українців;
- здійснення заходів щодо відродження молодіжного руху в діаспорі тощо [4, с.202-207].

Крім того, окремо фінансування заходів з відтворення культури національних меншин та встановлення культурних зв'язків з українською діаспорою здійснюється також і через Міністерство культури [4, с.205].

Щодо державної міграційної політики, то можемо зазначити, що внаслідок розпаду Радянського Союзу створення нових держав виникли нові проблеми, пов'язані з міграцією населення.

В Україні створена певна законодавча та інша нормативно-правова база, що регулює міграційні процеси. Це Закони України «Про громадянство України», «Про біженців», «Про імміграцію». Указом Президента України від 19 березня 2002 р. № 269/2002 визначено, що спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у справах міграції є Держкомнацміграції України. Законом України «Про біженців» до повноважень спеціально уповноваженого ор-

гану виконавчої влади у справах міграції віднесено створення та утримання пунктів тимчасового розміщення біженців. Програмами діяльності уряду «Відкритість, дієвість, результативність» та «Послідовність. Ефективність. Відповідальність» передбачено створення та відкрито такі пункти в Одеській, Київській і Закарпатській областях [3, с.7-8].

Разом із тим чинна законодавча база потребує вдосконалення, зокрема й щодо процедури надання статусу біженця. Так, Закон України «Про біженців» має ряд недоліків: статтею 9 зазначеного закону обмежено термін подання заяви про надання статусу біженця, а також цією ж статтею передбачені санкції за порушення термінів подання заяв; існує можливість ненадання статусу біженця особі, котрій було надано статус біженця чи притулок в іншій країні перед прибуттям до України (стаття 10); наявні підстави для позбавлення статусу біженця без виконання судової процедури (стаття 15) та ін. [1, с. 56].

У державному бюджеті щорічно передбачаються кошти на подання допомоги біженцям за відповідною бюджетною програмою 5321020. Зазначені кошти використовуються на створення та утримання пунктів тимчасового розміщення біженців, завданням яких є забезпечення особам, які подали заяви про надання статусу біженців, права на користування житлом [1, с.57-58].

Щодо питання важливості державної мовної політики, то, як нам відомо, у статті 10 Конституції України зазначається: «Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України».

Державність української мови природна, адже, за даними перепису 2001 року, серед представників понад 130 національностей і народностей, що проживають на території України, 77,8% становлять українці.

Як показав перепис населення 2001 року українську мову вважають рідною 67,5% (32,6 млн.) жителів країни, що на 2,8 відсоткового пункту більше, ніж 1989 року, а серед представників

некорінної національності цей показник зріс на 2,5 відсоткового пункту [4, с.163].

Слід зазначити, що перепис населення 2001 року вперше за останні 40 років зафіксував тенденцію до повсюдного збільшення відносної кількості осіб, які визнають українську мову рідною, за одночасного зменшення кількості тих, хто називає рідною – російську. А цю мову назвали рідною 29,6% населення (тобто 14,3 млн.), що на 3,2% менше, ніж у 1989 році [4, с.166].

Правовою основою для здійснення державної мовної політики в Україні є Конституція України, Закон України «Про мови в Українській РСР» (1989 р.), рішення Конституційного суду України від 14 грудня 1999 року щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її в навчальному процесі у навчальних закладах України, а також інші законодавчі акти, зокрема, Закони України «Про національні меншини в Україні», «Про освіту», «Про інформацію», «Про телебачення і радіомовлення», «Про видавничу справу», «Про рекламу», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» тощо.

Таким чином, законодавча база в Україні з цього питання відповідає загальноприйнятій світовій практиці й узгоджується з відповідними міжнародно-правовими актами. Однак на двадцять четвертому році незалежності українська мова як державна мова в Україні так і не набула належного поширення в усіх сферах суспільного життя.

Серед проблем, пов'язаних із функціонуванням української мови в Україні, виділяються недостатність законодавчої бази, відсутність єдиної політики в галузі розвитку української мови, термінологічна нерозробленість, поширення суржику, неprestижність і недостатня популяризація мови з боку урядовців, невисокий відсоток службовців, які вільно і грамотно володіють державною мовою [3, с.18].

Сьогодні мовна ситуація в державі свідчить про те, що одного лише задекларованого державного статусу української мови для повноцінного й незворотного утвердження її в усіх сферах

суспільного життя недостатньо – необхідні механізми реалізації вищезазначених правових документів щодо функціонування української мови, а також урегулювання питань, пов'язаних з удосконаленням юридичної відповідальності за порушення законів щодо використання державної мови [60, с. 19-20].

Останнім часом, незважаючи на законодавче закріплення за українською мовою статусу державної, відбувається процес звуження сфери її застосування [6, с.92-93; 71,с. 43].

Попри досягнуту стабільність і толерантність у міжетнічних стосунках, законодавче та реальне забезпечення прав усіх національних меншин в Україні мовне питання часто перетворюється на дестабілізуючий чинник суспільного життя, що гальмує процес творення суверенної демократичної правової держави.

Можемо констатувати, що ефективність реалізації заходів Державної програми розвитку і функціонування української мови прямо залежить від її стабільного фінансування.

Разом із тим необхідно здійснити ще ряд заходів, не передбачених згаданою державною програмою. Зокрема, з метою забезпечення належного функціонування української мови, розвитку української культури та освіти необхідно:

1) прискорити розроблення та прийняття актуального закону України про розвиток і застосування мов в Україні, що має замінити Закон Української РСР «Про мови в Українській РСР» 1989 р., що діє донині, хоч уже не вповні відповідає реаліям сучасного життя;

2) розробити та внести на розгляд Верховної Ради України проекти законів України про внесення змін до відповідних законів України з метою:

- забезпечення україномовній продукції не менш як 70-75 % часу трансляції та місця на шпальтах друкованих засобів масової інформації;
- запровадження пільгового оподаткування та іншої фінансової підтримки україномовної друкованої продукції, періодичних видань, кіно- та аудіопродукції;
- передбачення в законодавстві про національні меншини положення про обов'язковість володіння державною

мовою громадянами, які належать до національних меншин і постійно проживають в Україні;

3) передбачати збільшення асигнувань на розвиток та дослідження української мови, реалізацію додаткових заходів щодо розширення сфери її функціонування як державної;

4) фінансувати своєчасно й у повному обсязі витрати, передбачені на здійснення заходів щодо розвитку, функціонування та дослідження української мови;

5) сприяти збільшенню кількості та накладів видань художніх творів національної і світової класики, науково-популярної, технічної, довідкової літератури українською мовою для різних вікових груп населення;

6) розробити і здійснити заходи щодо поліпшення якості перекладів на українську мову кращих творів світової драматургії, підвищення відповідальності художніх керівників за дотримання театром мовного статусу і чистоти мови з метою підвищення рівня мовної культури в театральних закладах України державної та комунальної форм власності;

7) сприяти розвитку фундаментальних і прикладних наукових досліджень та розробок у галузі лінгвістичних технологій і створення інтелектуальних мовно-інформаційних систем нового покоління [5, с.96-97].

Таким чином, як видно з вищенаведених даних, в Україні приділяється увага вирішенню проблем державної етнополітичної політики. Однак заходи, що здійснюються державою, не мають системного характеру. Закони та інші нормативно-правові акти розробляються й приймаються неузгоджено та безсистемно.

Існує необхідність у розробленні та прийнятті Концепції державної етнополітичної політики, яка би передбачала комплекс правових та етнополітичних засад, підходів й управлінських дій, спрямованих на реалізацію конституційних положень щодо забезпечення прав національних меншин, повернення раніше депортованих, захисту біженців, духовного розвитку суспільства.

Список використаних джерел

1. Антонович М. Співвідношення поняття “народ” і “нація” у національному і міжнародному праві / М. Антонович // *Україна в сучасному світі*. – К.: Стілос, 2004. – С. 56-63.
2. Гайдош І.Ф. Про актуальні проблеми законодавчого регулювання захисту прав національних меншин в Україні / І.Ф. Гайдош // *Правовий статус національних меншин: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. – Ужгород, 2003. – С.5–18.
3. Євтух В.Б. До проблеми визначення поняття “етнічна меншина”. Етнічні меншини Східної та Центральної Європи: компаративний аналіз становища та перспектив розвитку / В.Б. Євтух. – К., 2004. – 65 с.
4. Лозко Г. Етнологія України / Г. Лозко. – К.: Арт-Ек, 2013. – 304 с.
5. Майборода О.М. Ідентифікація “корінного народу” як суб’єкта етнополітичної сфери у світлі норм міжнародного права та етнополітичної практики зарубіжних країн / О.М. Майборода // *Вісник Держкомнацміграції України*. – 2004. – №4. – С. 91 – 97.
6. Макара М.П. Національні меншини Карпатського єврорегіону: історичне минуле, майбутнє / М.П. Макара // *Кордони єднання. Проблеми міжетнічних відносин у Карпатському єврорегіоні*. – Ужгород: Карпати, 2001. – С.22–26.
7. Москаль Г.Г. Тези доповіді на засіданні Ради представників кримськотатарського народу при Президентові України / Г.Г. Москаль // *Вісник Держкомнацміграції України*. – 2002. – №4. – С.71–72.
8. Моніторинг дотримання прав національних меншин в Україні // *Робочі матеріали “круглого столу” 13 грудня*

2012 року, проведеного за підтримки Верховного комісара у справах національних меншин ОБСЄ у 2012 році під егідою Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – К., 2013. – 294 с.

9. *Мигович І.І. Закарпатський соціум: етнологічний аспект / І.І. Мигович, М.П. Макара. – Ужгород: Патент, 2000.*
10. *Товт М.М. Захист прав національних меншин Радою Європи / М.М. Товт // Правовий статус національних меншин: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Ужгород, 2003. – С. 122–128.*
11. *Товт М.М. Міжнародно-правовий захист національних меншин (тенденції сучасного розвитку) / М.М. Товт; відпов. ред. В. І. Євінгов. – Ужгород: ІВА, 2002. – 160 с.*
12. *Черепаня М. Етнокультурні процеси в Закарпатській області: інформаційний бюлетень № 1 відділу у справах національностей та міграції Закарпатської обласної державної адміністрації та Центру культур національних меншин Закарпаття / М. Черепаня. – Ужгород, 2003. – 63 с.*
13. *Шульга М. Етносоціальний простір українського суспільства / М. Шульга // Світ безпеки. – 1994. – №11. – С. 15–24*
14. *Шульга М. Міжнародний досвід захисту прав національних меншин / М. Шульга // Права людини в Україні. – Вип. 21. – К., 1998. – С. 13–24.*

Станіслав КОНЕЧНИЙ,
доктор філософії, старший науковий співробітник
Інституту суспільних наук САН, м. Кошице

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ СХІДНОЇ СЛОВАЧЧИНИ ЯК ФАКТОР ПРИКОРДОННОЇ СПІВПРАЦІ

Соціальна структура Східної Словаччини порівняно з її іншими регіонами постійно проявляє деякі специфічні ознаки. Вони є відображенням географічних і природних умов, а також особливості політичного, демографічного, економічного і культурного розвитку в минулому та сьогодні. Рівень економічної активності, а також галузева структура і соціальний склад населення визначають рівень життя і можливості для розвитку області. Це важливі чинники, які постійно впливають також на характер, масштаби й динаміку контактів, відносин і співпраці між суб'єктами по обидва боки державного кордону з Польщею, Угорщиною та Україною. Тому цей факт потрібно постійно відображати під час методичної підготовки, у дослідженні транскордонного співробітництва на сході Словаччини та в рамках оцінки її перспектив на майбутнє.

Ключові слова: Східна Словаччина, транскордонне співробітництво, соціальна структура, економічна активність, галузева стратифікація, соціальний склад населення.

Після подолання т. з. Карибської кризи і певного зменшення міжнародної напруги між тодішніми наддержавами – США і СРСР, відразу настало певне послаблення її також в межах т. з. східного блоку – так на Заході називали Радянський Союз і його супутників чи сателітів у Європі, а також в Азії. Одним з проявів цієї нової тенденції було створення простору для більш простих, не лише офіційних відносин між країнами з різними формами і ступенем тоталітарного режиму, якими керували комуністичні партії і які знаходилися під прямою опікою СРСР.[1, с. 217.] Таким чином почали розвиватися і менш формальні відносини між

цими державами, а також контакти між регіонами, які розташовані біля їх спільного кордону [2, с. 100].

Хоча особливі відносини, які називали дружніми, у межах «соціалістичного табору» існували ще раніше – у другій половині п'ятдесятих років минулого століття, у більшості вони існували фактично «на відстані», відзначалися формальністю і суб'єктом «зверху», були рекомендовані як засоби ідеологічного впливу [3, с. 120]. Але це не означає, що їх зовсім не було і не існували справді побратимські зв'язки між ними, особливо, якщо врахувати, що вони часто становили єдиний можливий прямий контакт з близьким зарубіжжям. У другій половині п'ятдесятих – в першій половині шістдесятих років все-таки основоположниками цих відносин були передусім області, округи чи окремі міста у СРСР і в Чехословаччині, хоча, як правило, центральні, більш-менш механічно визначені, в перші роки багато ідейно-культурної чи політичної користі вони не принесли, не кажучи про їх незначне, як правило, практично нульове, економічне сприяння [4, с. 95-96].

Особливе місце у цьому відношенні мав Східнославацький край, який був сформований на основі адміністративної реформи у 1960 році за допомоги механічного з'єднання колишнього Кошицького і Пряшівського країв. Від початку він утворював ідеальний простір для розвитку «побратимської співпраці» – це був тогочасний термін також для транскордонної кооперації. Особливою перевагою краю, якої тоді не мав жоден інший з тодішніх десяти країв Чехословацької Соціалістичної Республіки, було те, що він територіально межував з трьома соціалістичними державами, а саме: з Радянським Союзом, з Польщею і з Угорщиною. Крім того, здебільшого йшлося про прикордонні регіони, між якими в минулому не було жодного кордону або який мав лише внутрішньодержавний – адміністративний характер, а державним кордоном став лише у 1918 році чи у випадку Закарпаття – аж у 1939 році [5, с. 92-93].

Значною перевагою для транскордонних контактів вважався той факт, що регіони по обидва боки кордону у певному сенсі

утворювали один соціально-економічний простір, який характеризувався сумісною економічною базою з кількома ідентичними елементами, а також схожими соціальними і демографічними характеристиками, що вважалося передумовою не лише для взаєморозуміння, але й можливості подібним чином вирішувати аналогічні проблеми. Тим не менше, здається, що спільні риси прикордонних регіонів, особливо Східної Словаччини і Закарпаття, були скоріше тільки відносно перевагою ще за соціалізму, і сьогодні їх заморожує, як передбачали дослідження, шенгенський кордон між обома державами [6].

Справа в тому, що згадані прикордонні регіони були, і це є актуальним більш-менш до сьогодні, відстаючими, у більшості відносно маргінальними областями з певними диспропорціями, можлива співпраця яких має малий синергетичний ефект. Іншими словами, інтеграція менш розвинутих регіонів цю область тільки збільшує, але, по суті, їй не допомагає. З іншого боку, хоча це звучить зовсім парадоксально, кооперація більш розвинутого регіону з менш розвинутим дає певні зразки, приклади, імпульси і поштовхи для розвитку і водночас робить ефективнішими виробництво та інноваційні процеси та веде до прогресу також у більш розвинутому регіоні за відсутності певних бар'єрів [7, с. 65].

Щоправда, взаємне порівняння створює також позитивні умови для транскордонного співробітництва. Це стосується, наприклад, багатонаціонального середовища на сході Словаччини і в Закарпатській області України, яке є відображенням історичного розвитку і яке створило по суті безконфліктне співжиття словацького, русинського, українського, угорського і єврейського населення. Такі ж корені має релігійна толерантність, яка уможливила співіснування, а також взаємоповагу віруючих, незалежно від їх приналежності до римо-католицької, православної, греко-католицької, лютеранської, кальвіністської чи іудаїстської конфесії [8, с. 5-7].

На офіційному рівні менше обговорювались певні атрибути Східнославацького краю, що об'єктивно не сприяли розвитку транскордонного співробітництва. Сюди належить передусім

його сільський характер, який об'єктивно не може значно стимулювати. Носієм розвитку відносин цього типу є насамперед міське населення з високим рівнем освіти та наданням більшого значення тенденціям модернізації. Проблеми у цьому напрямі посилює велика кількість маленьких сіл в умовах краю, це призводить до їх життєвих проблем, і, закономірно, також до ігнорування зовні надбудовних явищ. Очевидною невигодою у цій сфері є також той факт, що майже до кінця шістдесятих років ХХ століття 34 % економічно активного населення краю щоденно добиралося на роботу за межі свого населеного пункту, і таким чином були досить переміщені соціальні межі робочого часу [9, с. 64].

В аналізах розвитку транскордонного співробітництва округів, організацій, підприємств чи установ Східної Словаччини з партнерами із сусідніх регіонів за кордоном, у тому числі, очевидно, найбільш розвинених побратимських відносин з ними порівнюваними суб'єктами у Закарпатській області теперішньої України, зовсім не є частим фактор соціальної структури населення. Хоча він є явним відображенням також географічних та природних умов, але передусім політичного, демографічного, економічного і культурного розвитку всього регіону в минулому і сьогоденні. З цієї причини соціальна структура населення Східної Словаччини у порівнянні з іншими краями постійно демонструє певні специфічні риси, які не можуть не вплинути на стан і розвиток окремих соціальних явищ.

Рівень економічної активності, галузева структура і соціальний склад населення визначають рівень життя і можливості для розвитку області. Йдеться про важливі чинники, які постійно впливають на характер, масштаби і динаміку контактів, відносин і співпраці між суб'єктами по обидва боки державного кордону з Польщею, Угорщиною та Україною. Цей факт потрібно у будь-якому випадку відображати, з одного боку, під час методичної підготовки, у дослідженні транскордонного співробітництва на сході Словаччини, з іншого – в рамках оцінки його можливості чи перспектив у сьогоденні.

Частка економічно активних осіб у загальній чисельності населення від 1961 року постійно збільшувалася по суті рівномірно, як у загально словацькому масштабі, так і у Східній Словаччині, а саме: від 41,7 % до 51,1 % чи від 40,3% до 49,9 % у 2001 році, хоча на сході вона коливалась приблизно на 1,5 – 2 % на нижчому рівні. Паралельне зростання кількості осіб економічно неактивних з власним джерелом доходів у цей період (з 9% на 20% чи з 11,7% на 18,4%) ясно сигналізує загальне старіння населення і відносно вищу народжуваність у Східній Словаччині. Цю тенденцію лише підтверджує зниження частки несамостійних осіб, яка завдяки дитячій складовій населення на сході є на 3% вищою. Розвиток основних показників економічно активного населення цього періоду нам показує також таблиця 1 [9, с. 52-54; 10, с. 489; 11, с. 164-165] і таблиця 2 [12, с. 21-23; 13, с. 17, 161, 295].

Таблиця 1

Економічна активність населення Східнославацького краю у 1961-1980 роках у %

Рік перепису населення	1961		1970		1980	
	ССК	Словацьчина	ССК	Словацьчина	ССК	Словацьчина
Економічно активне населення	40,3	41,7	41,9	44,1	48,0	49,8
Ек. неактивні з власним доходом	11,7	9,0	16,1	13,8	13,4	14,0
Несамостійні особи	48,0	49,3	42,0	42,1	38,6	36,2
РАЗОМ	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Таблиця 2

**Економічна активність населення Східнославацького краю
у 1991-2001 роках у %**

Рік перепису населення	1991		2001	
	СС	Словач-чина	СС	Словач-чина
Економічно активне населення	48,3	49,6	49,9	51,1
в тому числі у декретній відпустці	6,2	5,9	5,1	4,9
безробітні	4,9	4,1	25,8	20,4
працюючі пенсіонери	2,7	2,9	3,2	2,5
Ек. неактивні з власним доходом	16,7	17,6	18,4	20,0
в тому числі непрацюючі пенсіонери	99,9	99,9	94,3	94,3
інші	0,1	0,1	5,7	5,7
Несамостійні особи	35,0	32,7	31,7	28,9
з яких діти до 15 років	75,7	74,4	73,9	71,3
РАЗОМ	100,0	100,0	100,0	100,0

У той час, як відмінності в інтенсивності економічної активності населення у Східнославацькому краї на побратимські і транскордонні відносини фактично не могли безпосередньо вплинути, теж саме не можна констатувати, якщо мова йде про галузеву структуру економічно активної частини населення. Справа в тому, що вона має безпосередній вплив на економічну продуктивність регіону і рівень життя населення й на внутрішні і зовнішні економічні відносини. Тому розвиток транскордонного співробітництва міг бути до певної міри пригальмований через велику частку сільського господарства у економічній структурі регіону, хоча вона також досить швидким темпом знижувалась.

Частка працівників у промисловості була на сході порівняно за загальним словацьким параметром нижчою, причому різниця коливалася від 2,8% (2001) до 5,5% (1961). Зазвичай кращі результати у порівнянні з загальнонаціональним середнім показником край показував лише у сфері будівництва і транспорту, це було пов'язано з менш розвинутою матеріально-технічною базою краю

і, отже, з подальшою розбудовою його інфраструктури чи з його значною площею і ущільненням залізничної мережі, а також мережі доріг. Тому не випадково, що це були саме східнославацькі будівельні фірми, які у підприємництві на Закарпатті від дев'яностих років мали найбільший успіх.

Частка осіб, які працюють у торгівлі і сфері послуг була впродовж досліджуваного періоду завжди нижчою, що, очевидно, пов'язано з рівнем урбанізації і загальним рівнем розвитку окремих регіонів. Навпаки, швидший розвиток і збільшення кількості людей, які працюють у невиробничій сфері, в Східнославацькому краї чітко відображали необхідність зміцнювати соціальний благоустрій регіону, передусім через створення і поширення освітніх, медичних і культурних установ. Цей факт мав на розвиток дружніх відносин надзвичайно позитивний вплив, який у вісімдесятих роках все більше проявлявся також у виробничій сфері, у вигляді обміну досвідом, використання передових технологій та прямої виробничої кооперації. Розвиток галузевої стратифікації економічно активного населення у досліджуваному нами періоді демонструє таблиця 3 [9, с. 52, 123; 10, с. 491; 11, с. 166-167; 13, с. 19, 163, 297; 14].

Таблиця 3

**Галузева структура економічно активного населення
Східнославацького краю у 1961-2001 роках у %**

Рік перепису	1961		1970		1980		1991		2001	
	ССК	Словачина	ССК	Словачина	ССК	Словачина	СС	Словачина	СС	Словачина
Сільське господарство	37,3	33,8	21,5	20,4	16,8	16,2	15,2	13,9	5,8	5,4
Промисловість	22,9	28,4	29,7	33,8	32,4	35,9	31,1	33,1	29,6	32,4
Будівництво	13,0	11,2	12,6	10,9	13,1	13,5	9,7	9,3	5,4	5,0
Транспорт	7,2	6,5	8,5	7,3	7,3	7,2	7,2	6,3	5,5	5,2
Торговля і ремесла	7,4	6,3	7,8	8,2	11,2	7,2	12,0	12,2	6,9	8,0

Невиробнича сфера	12,2	13,8	19,9	19,4	18,3	19,0	20,0	20,7	22,2	24,4
Не вказано і не визначено	—	—	—	—	0,9	1,0	4,8	4,5	24,6	22,6
РАЗОМ	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

В аспекті соціальної бази транскордонне співробітництво спирається в основному на категорію службовців, яка у Східній Словаччині постійно, з 1961 року до останнього перепису населення, виявляла нижчу частку на стратифікації економічно активного населення, ніж у середньому по всій країні. Різниця у 1970 році складала 6 %, але в 2001 році вже лише 3,4%. Другим, на наш погляд, досить негативним чинником була значна частка шару кооперативних сільських господарів і групи індивідуально господарюючих селян, яка у 1961 році складала 6,6 % економічно активного населення [15, с. 108]. Подальший розвиток змін у соціальному складі населення східної Словаччини демонструє таблиця 4 [9, с. 122; 11, с. 169-170; 13, с. 19, 163, 297].

Таблиця № 4

**Соціальний склад населення Східної Словаччини
у 1991-2001 роках у %**

Рік перепису	1970		1980		2001	
	ССК	Словаччина	ССК	Словаччина	СС	Словаччина
Робітники	60,5	56,3	60,3	59,1	45,8	45,4
Службовці	22,8	28,8	26,7	31,5	24,6	28,0
Кооперативні сільські господарі і ремісники	12,0	11,2	10,1	8,4	—	—
Індивідуально господарюючі селяни	4,6	2,0	1,1	0,1	—	—
Самозайняті особи	—	—	—	—	3,9	7,7
Інші групи	0,1	1,7	1,8	0,9	25,7	18,9
РАЗОМ	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

У порівнянні із загальнословацькими показниками на сході Словаччини меншу кількість становили працівники робітничих професій. Загалом, частка робітників також збільшувалася аж до 1980 року, з тих пір вона значно зменшується. У Східній Словаччині була і надалі залишається низькою частка торговців і підприємців, що, без сумніву, негативно впливає на економічну діяльність за кордоном регіону, хоча торгіві і промислові палати з обох боків кордону працювали добре ще на початку дев'яностих років минулого століття і дотепер діють у цій сфері дуже активно. Щоправда, багато залежить від поступової реалізації певних інтеграційних амбіцій України щодо Європейського Союзу [16, с. 23-25].

Загалом, люди на сході Словаччини досі підтримують, мають зацікавленість та бачать користь у транскордонних відносинах і співробітництві для життя і подальшого розвитку регіону. У деякій мірі в цьому зіграють роль також багаторічні традиції транскордонних контактів і хоча вони пройшли через різні перипетії, завжди мали, в основному, позитивний відгук. На початку їх розвитку йшлося скоріше про бажання і бачення, тому що не було реальних економічних та соціальних передумов для їх реалізації. Після створення, розширення та поліпшення матеріальної бази і кадрового забезпечення виробництва, культурної сфери перешкодами стали різні законодавчі та адміністративні бар'єри, які не змогла компенсувати навіть значна політична та ідеологічна підтримка транскордонних відносин і співробітництва. З іншого боку, теорія і практика підтверджують, що транскордонні відносини завжди позитивно впливають на розвиток економічної і соціальної структури в цих прикордонних регіонах [17, с. 34-38].

На початку дев'яностих років ХХ століття, незважаючи на дуже складні проблеми, пов'язані з трансформацією у всіх пост-соціалістичних і пострадянських країнах, транскордонне співробітництво могло набути ширших та міцніших контурів. Цього не сталося, тому що на боці представництв Словаччини, а також України тоді почала негативно проявлятися надмірна чутливість стосовно індикаторів державного суверенітету, пов'язана також з деякими ремінісценціями на певні явища і дії далекого і недав-

нього минулого. Ця ситуація значно вплинула на процес утворення, конкретну форму і функціонування Карпатського єврорегіону, хоча спочатку йшлося про дуже цікавий, амбіційний і перспективний проект за підтримки європейських органів влади і широкої громадськості [18, с. 38-44].

У наступні роки на всьому сегменті співробітництва з Закарпатською областю України негативно відбилися інтеграційні амбіції Словаччини, які в кінцевому рахунку означали введення візового режиму і шенгенського кордону, причому подальші ускладнення мали за наслідок прийняття Словацької Республіки у Європейський Союз, НАТО та єврозону. У транскордонні відносини і ширшу співпрацю Східної Словаччини з сусідніми округами в Угорщині з боку центрів марно проникла різна політична ворожість, яка посилювалась провокаціями та цілеспрямованим відкриттям історично закритих питань меншин і територіальних питань. Зазначені проблеми надзвичайно важко подолати, і хоча вже у транскордонних відносинах було досягнуто очевидного успіху, вся ця сфера залишається і надалі занадто залежною від змін політичного складу в керівництві обох держав.

На завершення ми дозволимо собі передбачити, що не тільки кооперація, але навіть певна форма інтеграції, яка була спочатку мрією, потім політичною пропагандою, ще пізніше намаганням декількох ентузіастів і спритних підприємців та фірм, врешті-решт, стане економічною і соціальною необхідністю. Економічний і соціальний розвиток в Європі і у світі цього дедалі очевидніше вимагає.

Список використаних джерел

1. *SOJÁK Vladimír. Svět po druhé světové válce. Praha: Orbis, 1962, 425 s.*
2. *КОЛЕСНИК Віктор Пантелеймонович. Истоки и развитие сотрудничества трудящихся приграничных районов Советского Союза и европейских социалистических стран (1956 – 1983 гг. In: GAJDOŠ, M. – PRUNICA, S. J. (eds.). Družobné vzťahy pracujúcich*

Zakarpattia a východného Slovenska : História a súčasnosť.
Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1985, s. 95-106.

3. *DANILÁK, Michal. Styky východného Slovenska a Zakarpatska v rokoch 1945-1990. In DORULA, Ján (ed.). Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2000. s. 119-131.*
4. *DANILÁK, Michal. Predpoklady a hlavné etapy rozvoja družobných stykov Východoslovenského kraja ČSSR a Zakarpatskej oblasti USSR. In BOUCOVÁ, Zlatica (ed.). Základné otázky pohraničnej spolupráce krajín – členov RVHP : Materiály z československo-sovietskeho vedeckého seminára, ktorý sa konal v dňoch 13.- 15. októbra 1987. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1988, s. 93-101.*
5. *DULEBA, Alexander. Ukrajina a Slovensko : Geopolitické charakteristiky vývinu a medzinárodné postavenie Ukrajiny. Implikácie pre Slovensko. Bratislava: Veda, 2000, 402 s.*
6. *ТОКАР Петро. Нові реалії сучасних кордонів : Соціолого-політологічний аналіз / П. Токар. – Ужгород: Ужгородський національний університет, факультет міжнародних відносин, 2008. – 320 с.*
7. *УСТИЧ Иван Иванович. Экономическая интеграция приграничных регионов как зародыш объединенного рынка СЭВ / Г.Г. ДИНИС, А.С. ПЕРЕДРИЙ, И.Н. СЮСЬКО // Развитие приграничного сотрудничества стран – членов СЭВ и прямых связей между предприятиями СССР и социалистическими странами: Материалы Всесоюзного научного семинара, Ужгород, октябрь 1988 г. Москва: Закарпатский областной комитет Коммунистической партии Украины; Институт социальных и экономических проблем зарубежных стран Академии наук УССР; Всесоюзное экономическое общество, 1989. – 307 с.*

8. ŠVORC, Peter. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou v medzivojnovom období (1919-1939)*. Prešov: Universum, 2003, 422 s.
9. *Sčítanie ľudu, domov a bytov 1970 vo východoslovenskom kraji*. Košice: Krajská správa Slovenského štatistického úradu v Košiciach, 1974, 224 s.
10. KONEČNÝ, Stanislav. *K niektorým otázkam vývoja sociálnej štruktúry rusínskeho obyvateľstva na Slovensku*. In *Sociológia*, r.č. 26, 1994, č. 5-6, s. 487-495.
11. *Sčítanie ľudu, domov a bytov 1980 : Slovenská socialistická republika*. Bratislava: Slovenský štatistický úrad, 1983, 368 s.
12. *Sčítanie ľudu, domov a bytov 1991 : Podrobné údaje za obyvateľstvo: Slovenská republika*. Praha; Bratislava: Federálny štatistický úrad; Slovenský štatistický úrad, 1992.
13. *Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001 : Bývajúce obyvateľstvo podľa národnosti, najvyššieho skončeného stupňa školského vzdelania a stupňa ekonomickej aktivity za SR, kraje a okresy, II. diel (Banskobystrický kraj, Prešovský kraj, Košický kraj)*. Bratislava: Štatistický úrad Slovenskej republiky, 2002, 401 s.
14. *Demografické údaje zo sčítaní obyvateľov, domov a bytov na Slovensku : Výsledky sčítania ľudu, domov a bytov 1991. Východné Slovensko : Obyvateľstvo ekonomicky aktívne podľa pohlavia, dochádzky do zamestnania a odvetvia národného hospodárstva*. Dostupné na internete <http://sodb.infostat.sk/scitanie/sk/1991/format.htm>.
15. КАПИШОВСЬКИЙ Василь. *Східна Словаччина вчора і сьогодні*. Bratislava; Prešov: Slovenské pedagogické nakladateľstvo; Oddelenie ukrajinskej literatúry, 1982, 256 s.
16. МІКЛОВДА Василь Петрович. *Транскордонне економічне співробітництво – важливий механізм євроінтеграції України*. In Микловда, В.П. et al. (eds.). *Вплив марке-*

тингу на підвищення ефективності транскордонного економічного співробітництва з країнами-членами ЄС : спеціальний випуск Наукового вісника Ужгородського національного університету. Серія Економіка, випуск 23. – Ужгород; Мукачево: Ужгородський національний університет; Мукачівський технологічний інститут, 2007, s. 23-25.

17. *УСТИЧ Сергій Іванович et alii. Транскордонне співробітництво як альтернатива новій „залізній завісі» та конфліктам. – Ужгород: Всеукраїнське державне видавництво "Карпати", 2007, 240 s.*
18. *БУКОВЕЦЬКИЙ Мирослав. Карпатський єврорегіон : передумови створення і перспективи розвитку. In ПАВЛЕНКО, Григорій Васильович et alii (eds.). Соціально-економічні та етнополітичні зміни в країнах Центральної і Південно-Східної Європи (друга половина 80-х – перша половина 90-х років ХХ ст. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського комітету у справах преси та інформації, 1997, s. 38-44.*

The social structure of eastern Slovakia in comparison with other regions constantly has some specific features. Reflect geographical and natural conditions, but also traits of political, demographic, economic and cultural development in the past and present. Economic activity rate, branch structure and social composition of the population determine the standard of living and opportunities to develop the area. This is an important factor, but which permanently affect the nature, extent and dynamics of contacts, relations and cooperation between players on both sides of the border with Poland, Hungary and Ukraine. This should reflect in methodological training, in research of cross-border co-operation in eastern Slovakia, and the assessment of its prospects for the future.

Keywords: *Eastern Slovakia, cross-border cooperation, social structure, economic activity, sectoral stratification, social composition of the population.*

Социальная структура Восточной Словакии в сравнении с другими регионами государства постоянно обладает некоторыми специфическими особенностями. Они являются отражением не только географических и природных условий жизни населения, но и важных явлений экономического, политического и культурного развития общества в прошлом и настоящем. Степень экономической деятельности, а также отраслевая структура и социальный состав населения определяют возможности для развития области и уровень жизни людей. Это важные факторы, которые постоянно влияют на характер, масштабы и динамику контактов, отношений и сотрудничества между предприятиями и учреждениями по обе стороны от границы с Польшей, Венгрией и Украиной. Это должно по-прежнему отражаться во время методологической подготовки всех проектов, в научных исследованиях и в рамках оценки их перспектив на будущее.

Ключевые слова: *Восточная Словакия, приграничное сотрудничество, социальная структура, экономическая активность, отраслевая стратификация, социальный состав населения.*

*Мирослава ІВАНЦИК,
студентка 5-го курсу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У СИСТЕМІ БЕЗПЕКИ КРАЇН РЕГІОНУ

На сьогоднішній день міжнародна безпека розглядається як багатоглядне і складне за своїм змістом явище, що включає джерела небезпеки воєнного і невоєнного характеру. Традиційними джерелами воєнної небезпеки є: прагнення до гегемонії, перевага в стратегічних ядерних озброєннях, експансіонізм, міжнародні конфлікти різного рівня, міжнародний тероризм, глобалізована організована злочинність, контрабанда зброї тощо. Все частіше виникають конфлікти з етнічним та релігійним підґрунтям (Близькосхідний конфлікт, Кашмірський конфлікт, Тибетський конфлікт) або штучно створені, які роздмухуються на політичному ґрунті та провокуються з боку інших держав або «п'ятої колони» в самій державі.

Раніше внутрішньо стабільна держава гарантувала своїм громадянам безпеку від зовнішніх загроз, а тепер же міжнародна нестабільність спроможна зруйнувати навіть зовсім неагресивну і внутрішньо стабільну державу. І навпаки: гарантії міжнародної безпеки можуть стати надійним чинником підтримання внутрішньої безпеки держави.

Запроваджені міжнародні режими, спрямовані на обмеження поширення озброєнь та військових технологій, включаючи: непоширення ядерної, біологічної та хімічної зброї; контроль над ракетними технологіями; багатосторонній експорт стратегічних товарів; обмеження передачі звичайних озброєнь. Однак ці режими викликають обурення в країнах, що розвиваються: нерівність у світових відносинах та дотримання, насамперед, інтересів провідних держав світу не дають їм реалізувати свої прагнення щодо обороноздатності в повній мірі.

Зважаючи на велику кількість факторів, що заважають безпеці, вона не може розглядатися як явище, що стосується окремого

суб'єкта міжнародних відносин, а лише як концепція усєї міжнародної спільноти.

Центрально-Східна Європа завдяки своїм геополітичним чинникам посідає ключове місце на карті континенту, виконуючи у певні періоди історії роль буфера, санітарного кордону та моста, який з'єднував два ворогуючих між собою континенти. Історія довела, що події, які відбуваються в Центрально-Східній Європі, мають доленосне значення для всього континенту та світу, негативним доказом чого були дві світові війни.

Поняття національної безпеки як стану захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх та зовнішніх загроз у період «холодної війни» розглядалося в контексті протистояння двох супердержав, якими були Радянський Союз і США та їх воєнні блоки: Організація Варшавського договору та НАТО. Це стосувалося майже всіх аспектів суспільно-політичного, економічного та міжнародного життя. З розпадом СРСР ситуація докорінно змінилася. Поняття національної безпеки, яке до цього було тісно пов'язане з приналежністю держав ЦПСЄ до певного політичного чи воєнного блоку, набуває іншого змістового значення – як забезпечення умов для існування та подальшого економічного та цивілізаційного розвитку.

Більшість країн ЦПСЄ з початку 90-х років обрали саме західний напрям гарантування власної безпеки. Це пояснюється тією причиною, що, на думку урядів держав ЦПСЄ, найефективніший військовий захист на цьому етапі розвитку можуть забезпечити саме НАТО, ООН і ЄС. Членство в цих організаціях є вигідним, оскільки забезпечує військову безпеку, підвищує економічну спроможність, надає можливість зберегти територіальну цілісність і надає допомогу у боротьбі з тероризмом та інші гарантії у різноманітних сферах безпеки.

На думку вищого керівництва більшості держав ЦПСЄ, найкращих військових гарантій безпеки та захисту можна досягти завдяки членству в найвпливовішій військово-політичній організації, якою сьогодні є НАТО. Членство в НАТО дає чіткі гарантії безпеки, адже напад на одну з держав-членів розглядається як на-

пад на них усіх. Окрім того, таке членство надає можливість провести модернізацію та структурну перебудову своїх армій, перевести їх на професійну основу, потреба в чому вже давно назріла. НАТО як організація дозволяє країнам спільними зусиллями розширити свої можливості у вирішенні життєво важливих питань національної безпеки. Країни-члени мають можливість проводити стратегію колективної безпеки і при цьому на одному рівні з більш потужними членами, а також продовжувати виконувати свої зобов'язання перед народом і нести, як і раніше, індивідуальну відповідальність за свою оборону, але в протистоянні іншій державі-агресору вона вже не буде сама.

Організацією, що сприяє воєнній безпеці держав ЦПСЄ, є ОБСЄ. Головною метою ОБСЄ є підтримання спільними зусиллями безпеки на основі демократії, поваги прав та основних свобод людини, принципу верховенства права, ринкової економіки та справедливості. Проте на сьогоднішній день ОБСЄ не має такого впливу, як НАТО, пошуки практичних шляхів до європейської безпеки ведуться не через ОБСЄ, а через розширення НАТО і ЄС. Багатьом політикам та експертам ОБСЄ вбачається ненадійною організацією. Авторитет ОБСЄ поки що на недостатньому, як для міжнародної організації, рівні, але це утворення стрімко прогресує і набуває все більшого значення на міжнародній арені.

За роки існування такої універсальної організації, як ООН, було нагромаджено унікальний досвід врегулювання мирним шляхом різного роду конфліктів, в тому числі і на основі етнічних протиріч. Оперативні дії ООН з підтримки миру активно сприяли миротворчій діяльності організації, причому не декларативно, а конкретними справами. Майбутнє ООН тісно пов'язане з глибокою трансформацією міжнародних відносин на сучасному етапі. З метою забезпечення демократичних перетворень у країнах Центральної та Південно-Східної Європи, посилення тенденцій до демократизації і формування правових держав у СНД і країнах «третього світу», організація розробляє і удосконалює новітні програми, щоб гарантувати і підтримувати мир і безпеку між гравцями на міжнародній арені, співпрацює з іншими організаціями.

У зв'язку з активізацією міжнародних конфліктів та збільшенням загроз для людини в сучасному суспільстві, ЄС також активно почав видозмінювати свою систему безпеки, хоч основою його формування були економічні фактори. Події в Югославії висвітили необхідність для ЄС докладати зусиль, спрямованих на встановлення миру поза його зоною стабільності. Завдяки інтеграційним договорам створились умови, коли війна між державами-членами ЄС не лише малоймовірна, а й неможлива.

Регіональне співтовариство завжди було і залишається для країн ЦПСЄ одним з головних гарантів стабільності і безпеки в регіоні. Саме співробітництво в межах регіону ЦПСЄ є пріоритетним для окремих держав регіону, оскільки воно спирається на історичні, культурні і геополітичні фактори. Серед особливостей відносин між державами регіону можна виділити низку умов, що їх зближують. По-перше, це подібність соціально-економічних і політичних проблем, які доводиться вирішувати на шляху докорінної трансформації нових суспільств. По-друге, це спільна зацікавленість у якнайшвидшому і повномасштабному підключенні до європейських інтеграційних процесів. Співробітництво в межах регіону допомагає окремим державам дистанціювати себе від будь-яких східних військових структур чи структур безпеки, де домінує Росія, та надає можливості створення альтернативних місцевих систем безпеки.

Що стосується України, то її представники неодноразово наголошували, що для нашої молоді держави пріоритетним елементом зовнішньої політики буде інтеграція у світове суспільство. У зовнішньому просторі навколо України сформувалися нові тенденції, які є джерелами значних загроз національній безпеці в частині забезпечення захисту державного суверенітету України, її територіальної цілісності, недоторканності державного кордону. Крім того, низка дій недружнього характеру з боку Російської Федерації по відношенню до України не дозволяють надалі вважати Російську Федерацію стратегічним партнером України.

Україна прагне створити власну систему національної безпеки, збалансовану й погоджену не лише внутрішньо, але й з

європейськими та світовими тенденціями розвитку і зміцнення міжнародної безпеки. Україна була не лише споживачем, але й “постачальником” безпеки, активним учасником врегулювання регіональних конфліктів у Європі. Мова йде про неоднаковий за характером, але завжди миротворчий внесок у колишній Югославії, Нагірному Карабасі і Придністров’ї, готовності допомогти у розв’язанні конфліктної ситуації в Абхазії. Сьогодні ж негайного вирішення потребує питання реформування сектору безпеки і оборони як системного цілого, що передбачає, зокрема, впровадження загальноєвропейських норм та принципів його функціонування, цивільновійськових відносин, побудови органів безпеки, розвідувальних та правоохоронних органів тощо.

Щодо перспектив, то тільки на підставі глибокого аналізу й точного передбачення реальних воєнних загроз можна запобігти випадковості, правильно розрахувати й розподілити потенційні ресурси держав, організувати надійну оборону Європейського Співтовариства з мінімальними збитками для економіки й екології.

У цілому оцінка характеру можливих загроз, передусім воєнних, повинна спиратися на такі висновки: по-перше, зростає небезпека внутрішньодержавних конфліктів; по-друге, не варто забувати про можливі вибухи у майбутньому міждержавних воєн на Європейському континенті; по-третє, зберігається загроза для всіх держав за межами Європейського континенту, головним чином, з боку тоталітарних режимів Близького Сходу й Азії та дій Російської Федерації. З’явилися й нові виклики та загрози стабільності та сталому соціально-економічному розвитку в суспільстві.

На рівень безпеки на сучасному етапі світового суспільно-економічного розвитку впливають такі світові загрози, як тенденція до зростання кількості локальних конфліктів, розширення міжнародного тероризму, для якого не існує кордонів, формування могутніх незаконних збройних формувань, розкрадання ядерних матеріалів і поширення ядерних технологій, наявність стратегічних озброєнь в агресивних сил. Також глобалізуються процеси організованої злочинності і розповсюдження етнічних конфліктів.

Складність розв'язання перелічених вище загроз має наслідком те, що сучасна система міжнародної безпеки будується на принципах: загального характеру і однакового рівня безпеки для всіх країн незалежно від їхньої ролі на світовій арені; міжнародного співробітництва у вирішенні проблеми безпеки та дій щодо усунення агресії; недостатності тільки силових засобів підтримання миру; невисокого ступеня довіри в міжнародних стосунках [5].

У мирний час держави дотримуються принципу *pacata sunt servanda*, проте у вирішальні моменти учасники колективної безпеки не завжди можуть досягти згоди у боротьбі з агресором, або хоча б визначити спільного агресора. Кожна держава ставить свої інтереси на перше місце порівняно з інтересами системи колективної безпеки, що можуть стати певній державі на перешкоді.

Отже, незаперечною є важлива роль міжнародних організацій у системі безпеки країн регіону, проте найважливішою є діяльність регіональних організацій, умови і рішення яких є більш прийнятними для країн ЦПСЄ, адже держави мають подібність соціально-економічних і політичних проблем, які доводиться вирішувати на шляху докорінної трансформації нових суспільств, спільну зацікавленість у якнайшвидшому і повномасштабному підключенні до європейських інтегральних процесів, спільний історичний розвиток та схоже світосприйняття і реакцію громадян на події міжнародного масштабу.

Список використаних джерел

1. *«Charter of the United Nations»/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://www.un.org/en/documents/charter/>*
2. *CHARTER FOR EUROPEAN SECURITY/[Електронний ресурс] – Режим доступу до статті: <http://www.osce.org/mc/17502>*
3. *Європейський Союз [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://svit.ukrinform.ua/organizations.php?page=ev-soyz.htm>*

4. *Артьомов І.В. Український вимір європейської та євроатлантичної інтеграції: навчальний посібник; у 2-х кн. Книга 1: Україна-Європейський Союз / І.В. Артьомов. – Ужгород: Ліра, 2008. – 476 с. (Серія «Євроінтеграція: український вимір»; вип.11).*
5. *Бирюков П.Н. Международное право / П.Н. Бирюков. – М., 2009. – Гл. IX.– С. 97-98, 39.*
6. *Король І. 18 років миру і безпеки: до 60-річчя утворення ООН / І. Король. – Ужгород: Ліра, 2005. – 212 с.*
7. *Проблеми безпеки Південно-Східної Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://kimo.univ.kiev.ua/CSE/39.htm>*
8. *Український незалежний центр політичних досліджень. Конфлікти кінця ХХ століття [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://www.uscpr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=1137>*
9. *Центр дослідження міжнародних відносин [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://edu.cirs.kiev.ua/smainmenu-16/ss-mainmenu-74/e-1---ainmenu-75.html>*
10. *Шепєлев М.А. Теорія міжнародних відносин: підручник / М.А. Шепєлев; передм. Д.В. Табачника. – К.: Вища школа, 2004. – 622 с.*
11. *Интеграционные процессы в современном мире: экономика, политика, безопасность (Мировое развитие. Выпуск 2; отв. ред. Ф.Г.Войтоловский и А.В. Кузнецов. – М.: ИМЭМО РАН, 2007. – 220 с.*
12. *Міжнародні організації: навч. посіб.; за ред. О.С. Кучика. – К.: Знання, 2005. – 497 с.*

Ю. КЛЮЧІВСЬКИЙ,
керівник інформаційно-аналітичної служби

РОЛЬ СОЦІОЛОГІЇ ТУРИЗМУ У ТРАНСКОРДОННОМУ СПІВРОБІТНИЦТВІ

Питання соціології туристичної галузі – ключ не стільки для розуміння ситуації, в якій знаходиться галузь, скільки - дороговказ для її розвитку. Особливо актуальним такий алгоритм є для розуміння транскордонного співробітництва, включаючи туристичні взаємини.

Для розуміння проблеми важливо пам'ятати й окремі, чисто статистичні показники. Так, в європейських країнах, як правило, співвідношення чисельності туристів, які подорожують всередині країни, і тих, які виїжджають в інші країни, в середньому 4:1, а з подальшим прогнозом – 5-6:1 [1].

В Україні з 2005 року практично досягнуто співвідношення між структурою цих видів туризму – 1:1, а з 2010 року – 2:1. Зміщення сутності туризму в бік соціальної складової, особливо на регіональному рівні, з урахуванням можливостей транскордонного співробітництва є важливим для України, оскільки однією з найважливіших тенденцій, що визначають перспективи включення національного туризму до глобальних контурів світового туристичного ринку, є соціальна складова моделі туризму.

Натомість аналіз виконання Програми розвитку туризму та рекреації в Закарпатській області за 2002-2010 роки є підтвердженням того, що туристично-рекреаційна галузь області відіграє не тільки вагомую роль в соціально-економічному розвитку області, але є й одним із пріоритетів розвитку краю та має позитивну динаміку. Так, за період 2004-2010 років кількість туристів, які відвідали нашу область, збільшилася на 57 відсотків. Відповідно обсяг наданих туристичних послуг збільшився майже у три рази, значно зросли відрахування до бюджетів усіх рівнів. При цьому мережа санаторно-курортних, туристично-рекреаційних та готельних закладів нараховує 356 об'єктів, що дозволяє одночасно

розмістити близько 20 тисяч осіб, а це на 30 відсотків більше, ніж у 2004 році [2].

Більше того, основа регіонального туризму це, звичайно, внутрішній туризм, на який припадає 80-90% поїздок, а найбільші поціновувачі закарпатської частини Карпат – це жителі центральних та східних регіонів України. Користувачі закарпатського туризму мають змогу ознайомитись з місцевою народною культурою: піснями, танцями, кухнею, звичаями, обрядами тощо. На в'їзний туризм (іноземний) до Закарпаття припадає від 10 до 20 відсотків, а найбільше наш регіон відвідують жителі Росії, Угорщини, Білорусії, Словаччини, Чехії, Швейцарії та Німеччини [3].

Очевидно, що для визначення пріоритетних моделей туризму, зокрема в Закарпатській області, важливою буде імплементація європейських моделей розвитку, наприклад, сільського туризму. На користь цього припущення зазначимо, що сільський, сільський зелений та екотуризм визначено як одні із провідних напрямів розвитку туристичної діяльності в краї, що знайшли відповідне висвітлення в Програмі розвитку туризму і курортів у Закарпатській області на 2011- 2015 роки.

Проте ні у вищезазначених нормативних документах, ні в показниках Головного управління статистики в області, чомусь не відображено активізації за такими видами туризму, як: масові заїзди угорських туристів на місце початку ріки Тиси на Рахівщині; підкорення карпатських гір пішими туристами-іноземцями в основному з країн Вишеградської групи; непоодинокі заїзди польських та чеських власників трициклів та квадрациклів до місцевих гір; численні закарпатські фестивалі за участі й іноземних громадян, як правило, з прикордонних регіонів країн-сусідів України; щорічні зустрічі байкерів в Ужгороді тощо. Саме ці та подібні їм заходи власне й розвивають транскордонне співробітництво у галузі туризму, збагачуючи пізнання територій і рекреаційних місць сусідніх країн.

Проведене нами невеличке соціологічне опитування-анкетування [4], показало, що місцеві туристичні компанії практично ніяк не задіяні у організаційних процесах вищеперерахованих за-

ходів. Всі ці заходи здійснюють, як правило, самі іноземці (фізичні особи чи туристичні компанії). Однак це не означає, що іноземні туристи не поповнюють місцеві бюджети, здійснюючи витрати на території краю, наприклад: на автозаправках і станціях технічного обслуговування, в готелях і кемпінгах, кафе і ресторанах тощо. Особливо це актуально в процесі проведення різних фестивалів, де поряд з поточними витратами його учасники та гості активно витрачають кошти на оплату послуг та за різноманітну продукцію, сувеніри тощо, які щедро пропонуються на цих заходах.

Натомість, зустрічі байкерів в Ужгороді, що організовуються місцевими активістами, – проводяться як фестивалі Music Avia Bike Ukraine та щороку мають певну тематику. На цей, по суті загальноукраїнський захід, внесений в усі календарі мотозустрічей, щороку приїжджають все більше поціновувачів залізних коней з усіх куточків України та світу. Так, 24-26 липня 2014 року, восьмий фестиваль, в якому взяли участь біля 400 активних учасників, з урахуванням ситуації в Україні, проходив під лозунгом – «Дружба народів» [5].

Соціологічне опитування, проведене в кількох країнах Східної Європи, включаючи Україну, де було опитано 20 фізичних та 5 юридичних осіб, показало, що:

1) наявних місцевих туристичних маршрутів у прикордонній зоні з країнами ЄС – надзвичайно мало, а рівень пропозицій, наприклад, з боку місцевих туроператорів чи фірм – низький. Ті ж послуги, маршрути тощо, які пропонуються іноземцям, практично не користуються у них попитом, зазвичай не використовуються ними.

2) наявність прикордонних кластерів, кооперативів, рівень кооперації, як і наявність туристичних інформаційних центрів (ТІЦів) у нашій прикордонній з країнами ЄС зоні, включаючи Закарпаття, явно – недостатня, а рівень наявних – часто незадовільний. Через це нерідко організацією туристів-іноземців, які приїждять в Україну, займаються їх власні туристичні компанії, що не є резидентами України, з усіма податковими втратами від цієї практики.

3) співвідношення показників виїзного/в'їзного туризму, тобто кількість туристів-осіб по них, не на користь України, а співвідношення показників виїзного туризму до прикордонних туристичних маршрутів усередині країни (як показник), взагалі – відсутні, бо туркомпанії, як правило, ці показники не облікують.

4) відповідна ситуація і щодо даних середньої вікової категорії туристів компанії, їх віку чи співвідношення туристів: жінок до чоловіків, невідома і середня тривалість та вартість туру, наприклад ціна/днів тощо. У свою чергу такий підхід місцевих компаній у сфері туризму, практично не враховує потреби основного контингенту туристів з європейських країн, зокрема старших людей. Це приводить до відсутності таких відпочивальників, які створили б цілорічне завантаження роботою туристично-оздоровчий заклад.

5) натомість більше побажань/пропозицій отримано щодо сприяння бізнес-клімату в туристичній сфері прикордоння, ліцензування, бюрократизації сфери, дозвільних перепон тощо. Рівень залучення інвестиційного капіталу у власний бізнес (у тому числі, в % до власного вкладу) надзвичайно низький, а його кадрове забезпечення, враховуючи фаховий рівень працівників та практичний досвід компанії, бажають кращого. Це ж стосується й рівня інформаційного забезпечення власного бізнесу: наявного веб-ресурсу, он-лайн комунікацій, користування послугами ТІЦ тощо. Наприклад, цілий ряд анонсованих туркомпаніями власних веб-сайтів банально не працює.

Таким чином, проведене по обидва боки українсько-європейського кордону анкетування туристичного бізнесу, стало корисним дослідженням та виявило сучасний рівень, наявні проблеми та можливі перспективи транскордонного співробітництва у галузі туризму.

З іншого боку – окремі, фактичні показники переміщення фізичних осіб та автомобільної техніки через кордон не виявили активізації транскордонного співробітництва. Так, за даними Чопського прикордонного загону, в порівнянні з аналогічним періодом 2013 року, літній туристичний сезон 2014 року характеризувався зменшенням операцій з кількості пропущених через кордон осіб на 2% (1 259 756 осіб). А саме: громадяни України почали їздити

за кордон трохи частіше (+5%), потік іноземців трохи поменшав (-13%). Що стосується транспорту, то його рух збільшився на 4%, при тому, що автобусні та вантажні перевезення зменшилися на 17% та 23% відповідно, а от потік легкового автотранспорту збільшився на 9% (до 473 371 одиниць).

Натомість система взаємодії з учасниками міжнародного руху, які здійснюють перевезення організованих груп громадян, практично не діє. Незважаючи на роботу з інформаційного забезпечення туристичних організацій та перевізників, у період з 01.06.2014 до 31.08.2014 лише у трьох(!) випадках прикордонникам Чопського загону були завчасно подані списки туристичних груп, які перетинали кордон до Угорщини через ППР «Чоп (Тиса)». На адресу ППР «Ужгород» така інформація взагалі не надходила. І це при тому, що система впроваджена і працює вже понад два роки, а в пунктах пропуску Чопського загону влітку кордон перетнуло понад 4 700 автобусів (у обох напрямках). Це забезпечило б туристам економію часу, витраченого при перетині кордону [6].

Все це свідчить, що запроваджена система інформаційного забезпечення туристичних організацій й перевізників, яка дозволяє заздалегідь повідомляти про туристичні групи шляхом подачі їх списків, не діє або через незнання про таку можливість, або тому, що туристичні автобуси формуються не суб'єктами туризму.

Слід відзначити, що ситуація з туристичною галуззю в Україні, включаючи її транскордонний рівень, до певного часу розвивалась майже аналогічно країнам Вишеградської групи. Особливо це стосується того періоду, коли вільно та без необхідності оформлення віз з метою туризму можна було виїхати з країни. Цей період відзначався стрімким ростом виїзного туризму та відповідно занепадом внутрішнього. Ні приватизація українських туристично-рекреаційних об'єктів, ні державні чи місцеві Програми розвитку туризму, не привели до відновлення та розвитку послуг, особливо внутрішнього туризму та відповідно об'єктів туристичної галузі. Внутрішній туризм отримав певний імпульс тільки після запровадження візового режиму для громадян України сусідніми державами, які з 2004 року ввійшли до складу ЄС.

Натомість транскордонний туризм та безвізове відвідання України громадянами з країн Європейського Союзу набув поширення після односторонньої відміни українських віз з 1 вересня 2005 року. Відповідно, з введенням же дозволів на малий прикордонний рух, угоду про який уклала Україна з цілою низкою сусідніх країн Шенгенського простору, громадянин України має право перебувати у прикордонній території протягом трьох місяців. Це також активізувало прикордонний та транскордонний туризм.

Останнім піком зростання внутрішнього туризму, особливо за участі іноземних відвідувачів та відповідно об'єктів туристичної галузі в Україні, був період підготовки та проведення Євро 2012.

Саме ці та інші чинники можуть привести до активізації туризму. У Закарпатській області вже добре відомі такі види екстремального туризму, як: альпінізм (скелелазіння) та гірсько-пішохідний туризм; спелеологія; гірськокозлий спорт, у т.ч. сноуборд; рафтинг (сплав по гірських річках); парапланеризм та дельтапланеризм [7]. До цього варто додати ще й такі види туризму як політ на повітряних кулях або велотуризм. Однак розвиток останнього гальмується відсутністю велодоріжок.

Разом з тим, на відміну від країн Вишеградської групи, Україна, проголосивши пріоритетним розвиток туристичної галузі, не змогла витримати конкуренції зі своїми сусідами, що призвело до стагнації галузі, основними доходами якої і надалі залишається виїзний туризм. Підтвердженням цього є відсутність: реальних програм розвитку туризму в Україні; преференцій у туризм з боку держави та угод про суспільно-приватне партнерство PPP (Public Private Partnership), яке є звичним явищем в європейських країнах; іноземних інвестицій у цю сферу; державного фінансування галузі, розмір якого з року в рік, а тепер, і через відомі події на сході, фактично зменшується.

До цього слід додати й вже анонсовану владою України відміну туристичного (курортного) збору, який належав до місцевих податків (зборів).

Актуальними залишаються питання соціологічних досліджень, власне туризму, чим не може похизуватись ані українська, ані місцева соціологія. Однак саме через відсутність соціологічного сервісу та супроводу сфери туризму, а також об'єктивних статистичних даних цієї галузі в Україні, вона, по суті, прозябає.

Список використаних джерел

- 1. Геєць В.М. Пріоритети національного економічного розвитку в контексті глобалізаційних викликів: монографія. Частина 2, 2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uchebnik-besplatno.com/natsionalnaya-ekonomika-uchebnik/prioritetni-modeli-rozvitku-turizmu-umovah.html>***
- 2. Про Програму розвитку туризму і курортів у Закарпатській області на 2011-2015 роки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.carpathia.gov.ua/ua/catalog/item/3899.htm>***
- 3. Туристична галузь (розвиток туристичної галузі). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakarpattia.com/?p=838>***
- 4. Власні дослідження автора, які проводились за допомогою опитування-анкетування (анкета додається).***
- 5. В Ужгород з'їдуться байкери на щорічний фестиваль Music Avia Bike Ukraine. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://goloskarpat.info/blog/cult/40441.html>***
- 6. «Літні» новини із західного кордону України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://karpatnews.in.ua/news/88184-litni-novyny-iz-zakhidnoho-kordonu-ukrainy.htm>***
- 7. Сучасні форми екстремального туризму в Закарпатській області. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/svyda2.htm***

АНКЕТА*
соціологічного опитування туристичних компаній
та фірм України і країн Вишеградської групи з метою
вивчення питань інвестиційної привабливості та потенціалу
туристичного руху в Україні

№ з/п	Питання опитування	Показники				Примітка
		кіль- кість	рівень/стан			
			пога- ний	серед- ній	доб- рий	
1.	Наявність прикордонних туристичних маршрутів та зон відпочинку					
2.	Інфраструктурний рівень (якісно-кількісний) прикордонних туристичних маршрутів та зон відпочинку					
3.	Наявність прикордонних кластерів, кооперативів, рівень кооперації					
4.	Співвідношення показників виїзного/в'їзного туризму (в %)					
5.	Співвідношення показників виїзного туризму до прикордонних туристичних маршрутів усередині країни (в %)					

6.	Співвідношення кількості клієнтів виїзного/в'їзного туризму (в туристах-особах)					
7.	Співвідношення кількості клієнтів виїзного туризму до прикордонних туристичних маршрутів усередині країни (в туристах-особах)					
8.	Середня вікова категорія туристів компанії («від» - «до», у примітках)					
9.	Вік туристів компанії, років: до 25, 26-45, 46-90 (у %, у примітках)					
10.	Туристи: жінки у співвідношенні до чоловіків (у %, у примітках)					
11.	Середня тривалість та вартість туру (ціна/днів, у примітках)					
12.	Рівень сприятливого бізнес-клімату в туристичній сфері прикордоння (ліцензування, бюрократизація сфери, дозвільні перепони тощо)					

13.	Рівень залучення інвестиційного капіталу у власний бізнес (в % до власного вкладу)					
14.	Кадрове забезпечення власного бізнесу (фаховий рівень працівників та практичний досвід компанії)					
15.	Рівень інформаційного забезпечення власного бізнесу (наявний веб-ресурс, он-лайн комунікація, користування послугами ТІЦ тощо)					

* дані анкети будуть використані тільки для внутрішнього користування

*Лілія КОЦАН,
студентка 3-го курсу
факультету міжнародної політики,
менеджменту та бізнесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

НАУКОМЕТРИЧНІ БАЗИ ДАНИХ ЯК ІНСТРУМЕНТ ІНТЕГРАЦІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ НАУКИ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ І СВІТОВИЙ ДОСЛІДНИЦЬКИЙ ТА ОСВІТНІЙ ПРОСТОРИ

У статті висвітлено поняття наукометричних баз даних, проаналізовано тенденції і проблеми розвитку вітчизняної наукометрії на шляху до інтеграції в європейський та світовий дослідницький і освітній простори.

Ключові слова: *інформаційні технології, наукометрія, база даних, освітній простір, публікації, дослідження.*

На сучасному етапі значно зросла увага українських вчених до проведення загальних та галузевих наукометричних досліджень. Спостерігається позитивна динаміка кількості публікацій, присвячених застосуванню методів наукометрії; опановуються сучасна методологія та інноваційний дослідний інструментарій; розширюються сфери та актуалізуються напрями досліджень.

Становлення постіндустріальної соціальної реальності супроводжується накопиченням значних обсягів інформації, що циркулює в суспільстві. При цьому інформація стає об'єктом споживання нарівні з матеріальними благами, енергією, послугами та іншими життєво необхідними ресурсами. Зростаючий попит на інформацію приводить до виокремлення інформаційної діяльності в окремий вид, у результаті якої виникають нематеріальні об'єкти правовідносин, одним із яких є бази даних, що актуалізує проблему наукових досліджень у цій сфері.

Так, до прикладу, наприкінці 2012 р. набули чинності два накази МОН України від 17.10.12 № 1111 та № 1112 («Про затверд-

ження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України» та «Про опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук» відповідно). Найбільший резонанс серед здобувачів наукових ступенів викликали положення щодо необхідності публікації статей у виданнях «іноземних держав або України, які включені до міжнародних наукометричних баз», тоді як редакторів вразив п. 2.9: «наявність статей англійською мовою на веб-сторінці видання», що також пов'язано з інтеграцією в зазначені бази. Відповідно постала гостра потреба визначити поняття «наукометрична база», навести їх перелік, список видань (бажано вітчизняних), що індексуються у зазначених базах, та усвідомити сенс розміщення публікацій у цих журналах.

За визначенням В.В. Налімова та З.М. Мульченко, «наукометрія – це кількісний метод вивчення науки як інформаційного процесу» [9]. Відповідно наукометричну базу можна визначити як платформу, що депонує наукові роботи, обробляючи списки процитованої літератури, обчислює певні кількісні показники, на основі яких можна проаналізувати впливовість/авторитетність діяльності того чи іншого видання, організації, науковця тощо.

Оскільки на сьогоднішній день наукометричні бази даних є популярним явищем, тому існують різні визначення цього поняття, які є однаковими за змістом та різняться у формуванні думки, наприклад:

Наукометрична база даних – це бібліографічна і реферативна база даних з інструментами для відстеження цитованості статей, опублікованих у наукових виданнях [7].

Наукометрична база даних – це також пошукова система, яка формує статистику, що характеризує стан і динаміку показників затребуваності, активності та індексів впливу діяльності окремих вчених і дослідницьких організацій.

На жаль, в українському законодавстві не існує визначення наукометричної бази даних, що є очевидною прогалиною, тому вирішення цього питання було б дуже доречним та актуальним, адже зараз стрімко розвивається сучасний напрям інформацій-

них інтернет-технологій щодо організації сховищ даних, репозитаріїв та електронних бібліотек для збереження наукових публікацій і надання, у разі потреби, доступу до баз даних наукових публікацій [9].

Наукометричні дослідження в Україні були започатковані в 70-х роках минулого століття у працях чл.-кор. АН УРСР Г.М. Добрава і продовжують активно розвиватися. В цій галузі наукознавства вже існують значні теоретичні досягнення, що певною мірою реалізовані у суспільній практиці. Останніми роками опубліковано ряд робіт, у яких розвивається системний підхід до об'єктивізації оцінювання результатів наукових і науково-технічних досліджень і прогнозування науково-технологічного розвитку з урахуванням принципово нових можливостей, що їх дає застосування сучасних наукометричних методів та інформаційно-комунікаційних технологій.

Слід зазначити, що Україна за цитуванням наукових праць за останні десять років посіла 41 місце (з майже 270 країн), при цьому: США – 1, Англія – 2, Росія – 18 [6]. Тобто результат досить непоганий для нашої країни, але далекий від бажаного.

Вітчизняні дослідники беруть участь у роботі профільних міжнародних наукових конференцій та є членами провідних фахових наукових товариств; з 2006 р. Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського регулярно передплачується база даних Scopus.

Останніми роками стає дедалі відчутнішим інтерес до наукометричних досліджень з боку вітчизняних органів державного управління, наукових та освітніх установ і професійних об'єднань. Створюються та впроваджуються у практику нові, засновані на використанні наукометричних індикаторів, методи оцінки результативності діяльності наукових працівників, дослідних груп, наукових установ і вищих навчальних закладів; у колах бібліотекознавців та наукознавців визріває концепція створення “національного індексу цитування”; посилюється підтримка науково-практичних наукознавчих досліджень з боку міністерств та відомств; на початку 2009 р. створена Міжгалузєва лабораторія

теорії і практики наукометрії МОН України та НАН України; на рівні Міжнародної асоціації академії наук ведуться роботи щодо координації досліджень у галузі наукознавства, зокрема у вересні 2009 р. сформована Наукова рада МААН з наукознавства.

Міністерство освіти і науки України разом із Національною академією наук України, починаючи з 2009 р. здійснили низку заходів, спрямованих на забезпечення інтеграції української науки у міжнародний простір, а саме:

- досягнуто домовленості з компанією Elsevier (упорядником бази даних Scopus) щодо збільшення кількості представлених у базі українських наукових видань;
- впроваджено наукометричні методики у вітчизняний науковий процес шляхом уведення показника “Кількість публікацій у наукометричній міжнародній базі даних Scopus” для оцінки результативності наукової та науково-технічної діяльності вищих навчальних закладів [3];
- до переліку вимог на здобуття Державних премій України в галузі науки і техніки та на здобуття щорічних премій Президента України для молодих вчених внесено міжнародні публікації та показники цитування [8];
- Положенням про дослідницький університет визначено мінімальну кількість наукових робіт (150), яку співробітники університету мають щорічно публікувати у виданнях, що індексуються базами даних Web of Science та/або Scopus, для надання (підтвердження) статусу дослідницького університету [4].

Крім того, серед першочергових заходів, передбачених проектом Концепції розвитку наукової сфери України до 2015 року, — розширення міжнародної кооперації та інтеграція наукової сфери України у світову систему, зокрема до європейського наукового простору [7].

У той же час рівень державної підтримки інноваційних наукометричних досліджень в Україні поки що залишається досить низьким. Державна політика в сфері наукової та науково-технічної діяльності орієнтується, в основному, на традиційні

методи статистичної звітності та експертних оцінок наукового потенціалу колективів та інституцій. Таким чином, з метою оптимізації механізмів розподілу коштів державного бюджету та прискорення переходу України до інноваційної моделі розвитку, потребують впровадження в практику управлінської діяльності існуючі дослідження, засновані на використанні сучасних методів бібліометричного, вебометричного та наукометричного аналізів інформаційних потоків.

Аналізуючи поточний стан справ і перспективи наукознавчої галузі, слід зазначити певне коло існуючих проблем і поточних завдань. Зокрема, додаткового вдосконалення потребують теоретико-методологічні аспекти реалізації наукометричних проєктів, актуальним є проведення системних теоретико-методологічних досліджень, спрямованих на обґрунтування стратегій побудови вітчизняних ефективних і оптимальних за витратами систем наукометричного моніторингу. При цьому необхідно уникнути механічного копіювання закордонних підходів. Ефективне та корисне для держави аналітико-прогностичне дослідження повинно ґрунтуватися на науково вивірених методологічних базах і методичних інструментаріях.

Серед науково-організаційних проблем вітчизняної наукометрії слід назвати, передусім, недостатність системності та координованості у реалізації наукометричних проєктів установами різних систем і відомств, відсутність узгодженості щодо методологічних та методичних підходів, низький рівень корпоративної взаємодії дослідних колективів. Однією з головних проблем на шляху розвитку наукометричних і бібліометричних досліджень в Україні є відсутність вичерпних вітчизняних бібліографічних баз даних.

На ринку освітянських послуг зростає значення міжнародних наукових проєктів, активізується співпраця із закордонними науковими установами та навчальними закладами. Мобільність сучасних науковців дозволяє їм презентувати результати своїх досліджень на міжнародних науково-практичних конференціях та інших заходах, публікуватись у міжнародних виданнях, здій-

снювати дослідження за кордоном, брати участь у міжнародних програмах, спільно із зарубіжними науковцями публікувати матеріали монографічного характеру.

Аналіз показав, що найкраще питання індексації вищих шкіл можна буде показати на прикладі індексації найбільшої бази даних Scopus, яка містить понад 45.8 млн. реферативних записів про публікації з 18 тис. найбільш інформативних журналів 5 тис. видавництв. Вона індексує наукові журнали, матеріали конференцій та серіальні книжкові видання. Розробником і власником Scopus є видавнича корпорація Elsevier.

Класифікаційна система Scopus містить 4 тематичні розділи (рис. 1).

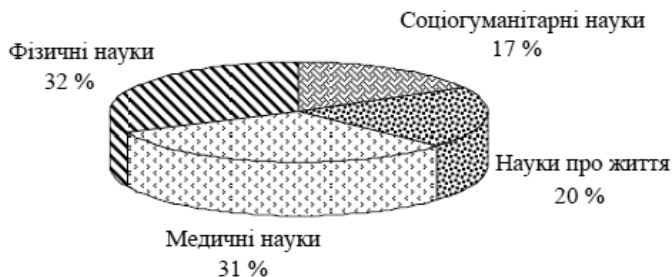

Рис. 1. Структура системи Scopus

Scopus індексує наукові джерела, що видаються різними мовами, за умови наявності у них англomовних версій рефератів. За даними асоціації “Інформаціo-Консорціум”[1] серед 25048 видань, представлених у наукометричній базі Scopus, українських лише 41 назва (0.16 %), з яких постійно поновлюють свою інформацію тільки 18. Крім періодичних видань, Scopus проводить аналіз 310 книжкових серій та 240 матеріалів міжнародних конференцій, які виходять не рідше одного разу на рік, мають англomовне резюме до кожної публікації з конкретизацією результатів дослідження. Ідентифікація вищих навчальних закладів України у наукометричній базі відбувається шляхом індексації наукових журналів у Scopus та опублікування вченими своїх

праць у виданнях, зареєстрованих у базі даних. Серед проіндексованих українських журналів переважають видання технічного і медичного спрямування, але немає жодного журналу економічного профілю. Процедура індексації нових видань базою даних представлена на рис. 2.

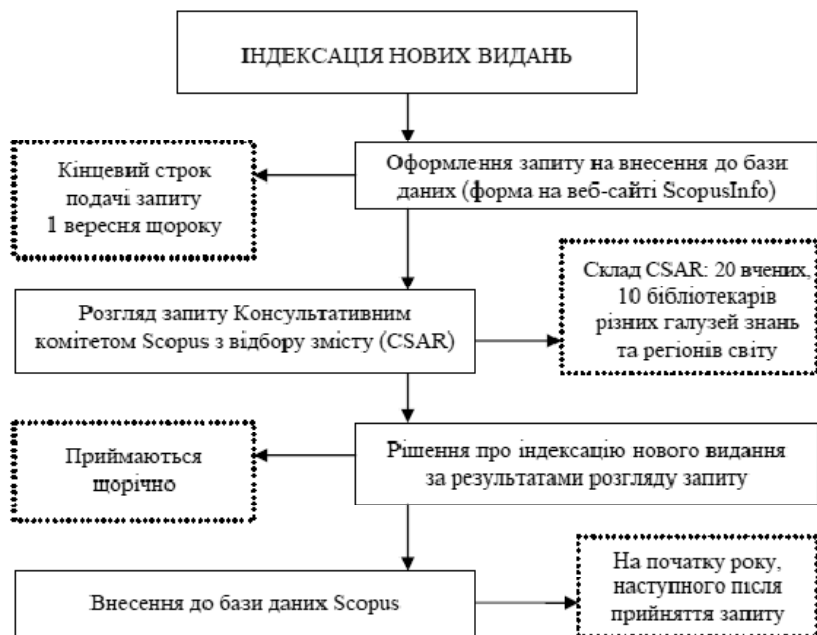

Рис. 2. Індексація нових видань наукометричною базою даних Scopus

Основними критеріями відбору до бази даних Scopus є:

- наявність англійської назви видання та рефератів усіх статей;
- публікування нових випусків із регулярністю не менше, ніж один раз на рік;
- репутація видавця та міжнародний науковий авторитет провідних членів редколегії, різноманітність місць їхньої роботи, а також авторів;
- цитованість членів редколегій та авторів журналів у виданнях, що вже індексуються Scopus;

- контроль якості публікацій (наукове рецензування);
- кількість установ, що передплачують видання;
- кількість запитів на внесення видання до Scopus;
- наявність власного веб-сайта з англomовними версіями сторінок (оцінюється якість головної сторінки видання);
- наявність на веб-сайті повних текстів статей є бажаною, але необов'язковою [2].

На сьогодні сформувався набір наукометричних показників, за якими проводяться кількісні оцінки і порівняльний аналіз наукової активності й продуктивності на рівнях: індивідуальних дослідників; колективів і організацій; країн і регіонів.

До цих показників належать:

- кількість публікацій;
- аналіз частоти цитування публікацій;
- імпакт-фактор наукового журналу, в якому вони публікуються;
- кількість отриманих вітчизняних і міжнародних грантів;
- участь у міжнародній науковій співпраці, складі редколегій наукових журналів.

Найважливішими критеріями відбору видань та оцінки якості наукової діяльності вчених і наукових колективів є бібліометричні показники, добуті із загальноновизнаних міжнародних баз даних, зокрема індекс цитування (index citation). Індекс цитування – це кількість посилань на роботи певного науковця у відповідній галузі за конкретний період. Для визначення індексу цитування використовують сумарний обсяг цитування, індекс Хірша або імпакт-фактор. Якість наукових публікацій у журналах оцінюється за рівнем цитування їх в інших публікаціях у періодичних виданнях, які входять до міжнародних наукометричних баз даних.

Індекс цитування – прийнятий у науковому світі показник «значущості» праць вченого і являє собою число посилань на його публікації у реферованих наукових періодичних виданнях. SCI є одним з найпоширеніших наукометричних показників. Наявність у науково-освітніх організаціях вчених, які мають високий індекс

цитування, говорить про високу ефективність та результативність діяльності вузу в цілому.

Інформаційну основу індексу цитування становлять три масиви, що об'єднують бази даних різних груп дисциплін і враховують специфіку організації знання в кожній з них: індекс цитування природничих наук (власне Science Citation Index, - SCI), індекс цитування соціальних наук (Social Science Citation Index, - SSCI) і індекс цитування в гуманітарних науках, літературі та мистецтві (Arts and Humanities Citation Index, - A & H; HCI). Поряд з цими головними масивами в індекс цитування входить ще значне число спеціалізованих показників, які об'єднують матеріали конференцій та симпозіумів, оглядових видань і т.ін. [5]

Структура індексу цитування дозволяє йому виконувати досить широкий спектр функцій, головними з яких є:

- інформаційний пошук для обслуговування індивідуальних дослідників і наукових організацій;
- використання зв'язків між публікаціями для виявлення структури областей знання, спостереження та прогнозування їх розвитку (картування науки і виявлення дослідних фронтів);
- оцінка якості публікацій та їх авторів науковим співтовариством.

Індекс Хірша (h-index) – показник, запропонований в 2005 р. американським фізиком Хорхе Хіршем з університету Сан-Дієго, Каліфорнія. При підрахунку індексу Хірша враховуються дві кількісні характеристики: кількість публікацій вченого та кількість посилань на роботи вченого. Суттєвою відмінністю індексу Хірша від імпаکت-фактору є врахування всіх посилань на працю, незалежно від давності публікації (при підрахунку імпакт-фактору враховуються лише цитованість роботи протягом двох років після її публікації). Механізм розрахунку індекса Хірша наступний: вчений має індекс h , якщо h з його N_p робіт мають кількість цитувань більшу або рівну h кожна, а інші роботи ($N_p - h$) мають кількість цитувань меншу, ніж h кожна. Тобто вчений з індексом h має h (або більше) публікацій, кожна з яких процитована h (або більше) разів. Таким чином, якщо перелік праць вченого оформити у вигляді

списку, ранжованого за цитованістю (від найбільш до найменш цитованих), h-index буде обмежений останньою у списку працею, порядковий номер якої у списку є меншим, ніж кількість її цитувань або дорівнює кількості цитувань [10].

Імпакт-фактор (ІФ, або IF) – формальний чисельний показник інформаційної значущості наукового журналу. Показник розраховується як кількість посилань у конкретному році на опубліковані в журналі статті за попередні 2-3 роки. Вважається, що чим вище значення імпакт-фактору, тим вищі наукова цінність та авторитетність журналу.

Так, до прикладу, серед інформаційних продуктів Thomson Reuters найбільш поширенішими є Index Citation, Impact Factor та Essential Science Indicator. Сумарний обсяг цитування показує, що в одній статті є посилання на іншу із зазначенням її у списку літератури або у виносці. Якщо в одній статті інша згадується кілька разів, це вважається одним цитуванням. Імпакт-фактор – це показник цитування, який визначає інформаційну значущість наукових журналів. Він розраховується як відношення числа посилань, що одержав журнал поточного року на статті, до опублікованих у цьому журналі за два попередні роки. Імпакт-фактор визначає частоту, з якою цитується середньоцитована стаття журналу [5].

Отже, наукометрична база даних – це бібліографічна і реферативна база даних з інструментами для відстеження цитованості статей, опублікованих у наукових виданнях, за допомоги якої можна оцінити вплив вченого або організації на світову науку та визначити якість проведених наукових досліджень. Розвиток інформаційних технологій щодо організації міжнародних наукометричних баз даних та електронних бібліотек породжує нові можливості і завдання у сфері освітньої та наукової діяльності у вищій школі України.

В Україні вже зроблено перші кроки для інтеграції вітчизняної науки у європейський і світовий дослідницький та освітній простори, однак потрібні подальші суттєві зрушення як на державному, так і корпоративному рівнях. Саме тому розвиток теми, пов'язаної з наукометричними базами даних, є надзвичайно ак-

туальним сьогодні, адже це дасть можливість Україні міцніше закріпитись на міжнародній арені, наблизитись до передових країн світу та розкрити свій науковий потенціал.

This article focuses on the concept of scientometric databases and analyzes trends and problems of domestic scientometrics's integration into the European and international research and educational space.

Keywords: *information technology, Scientometrics, database, educational space, publications, research.*

Список використаних джерел

1. *Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів ВО інтелектуальної власності; Конвенція, Міжнародний документ від 24.07.1971 р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/995_051*
2. *Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право, прийнятий Дипломатичною конференцією ВО інтелектуальної власності; Договір, Міжнародний документ від 20.12.1996*
3. *Інструкція про порядок висунення, оформлення та представлення робіт на здобуття Державних премій України в галузі науки і техніки [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.kdpu-nt.gov.ua/ru/content/instrukciya-pro-poryadok-vydvizheniya-oformleniya-i-predstavleniya-rabot-na-soiskanie>*
4. *Концепції розвитку наукової сфери України до 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nas.gov.ua/knk/pages/koncept/konceptm.html>*
5. *Личук М.І. Інформативні параметри міжнародних наукометричних баз даних / М. І. Личук, Н. А. Парубчак // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2014. – № 1. – С. 10. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/bdi_2014_1_5.pdf*

6. *Наказ МОН України «Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України» від 17.10.12 № 1111 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/ua/activity/563/564/>*
7. *Наукометрія // Бібліотека Київського університету імені Бориса Грінченка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.kubg.edu.ua/informatsiya/naukovtsiam/naukometriia.html>*
8. *Про затвердження Положення про дослідницький університет: постанова Кабінету Міністрів України від 17.02. 2010 р. № 163 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/163-2010-%D0%BF13>*
9. *Чайковський Ю.Б. Наукометричні бази та їх кількісні показники / Ю.Б. Чайковський , Ю.В. Сілікіна , О.Ю. Потоцька // Порівняльна характеристика наукометричних баз. Частина I [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/sites/default/files/vnani_2013_8_13.pdf*
10. *Hirsch J. E. An index to quantify an individual's scientific research output // PNAS. — 2005. — Vol. 102, No. 46. — p. 16569-16572.*

Вікторія ПАВЛИШИНА,
студентка 3-го курсу
факультету міжнародної політики,
менеджменту та бізнесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ ВІЗОВОГО РЕЖИМУ ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті здійснено аналіз базових нормативних документів, що регулюють проблеми, пов'язані з візовою лібералізацією, які дозволяють аргументувати важливість вирішення проблеми надання безвізового режиму громадянам України та узагальнити результати виконання Національного Плану з виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України.

Ключові слова: лібералізація, біометричні дані, безвізовий режим, реадмісія.

В умовах глобальних викликів сьогодення Україна дедалі активніше залучається до інтеграційних процесів з державами-членами ЄС. Саме тому дослідження стану справ щодо вирішення існуючих проблем та мінімізації негативних проявів, пов'язаних з функціонуванням візового режиму, є надзвичайно актуальним і потребує системного і постійного вивчення та аналізу.

Мета роботи полягає в аналізі та оцінці сучасного стану спрощення і лібералізації візового режиму як важливої складової і потужного резерву транскордонного співробітництва.

Виклад основного матеріалу. Шенгенські угоди стали важливим етапом на шляху до створення єдиної Європи і заклали принципи, на основі яких має відбуватися переміщення людей, транспорту та товарів як усередині Шенгенського простору, так і між країнами, де діють угоди. Для України введення на її західних кордонах візового режиму з новими членами Європейського Союзу є необхідним, оскільки «вступ до ЄС автоматично передбачає

запровадження візового режиму з країнами, де такий режим вже застосовується іншими членами ЄС» [7].

Не варто сподіватися, що зі встановленням візових бар'єрів зменшиться кількість громадян України, які щорічно виїжджають за кордон у пошуках кращого життя для тимчасового працевлаштування.

Переваги та недоліки що виникають у зв'язку з візовими бар'єрами:

а) у сфері міграції робочої сили

За оцінками іноземних експертів, у Західній Європі зараз використовується праця близько 2 млн українських працівників-нелегалів. В Україні триває бум реклами легального працевлаштування за контрактом і в сусідніх країнах, і в далеких, зокрема в Західній Європі (Голландія, Франція, Норвегія, Італія, Іспанія, Португалія, Греція);

б) у сфері економіки та торговельних відносин

Водночас Угода про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС мала на меті лібералізувати торгівлю, оскільки вільна торгівля сприяє економічному розвитку країни. Отже, якщо б ЄС був зацікавленим ще й у розвитку української економіки, а не лише у відкритості українського ринку, то можливо б українське виробництво з часом могло вільно конкурувати на рівні з європейським [5].

Завдяки прийняттю Угоди про спрощення оформлення віз від 15 січня 2008 року було:

- досягнуто спрощення візової процедури щодо оформлення шенгенських віз (багаторазові, безкоштовні візи) для визначених категорій громадян всієї країни;
- запроваджено місцевий прикордонний рух для жителів прикордонних територій України з Угорщиною, Словаччиною і Польщею та розпочато роботу над його запровадженням з Румунією;
- розпочато новий етап візових відносин з ЄС, а саме від спрощення процедури оформлення віз до поступової лібералізації візового режиму (скасування візових зборів для всіх категорій громадян України);

- започатковано структурований візовий діалог з ЄС (формування заходів та рекомендацій, виконання яких дозволить запровадження безвізового режиму);
- здійснено перші кроки в реалізації Комунікації Європейської Комісії «Східне партнерство», зокрема розпочато роботу над проектом «Дорожньої карти», що міститиме передумови та технічні критерії, виконання яких дозволить скасувати візи і поліпшити взаємовідносини України з державами ЄС [2].

Важливим етапом у розвитку безвізового діалогу України з ЄС стала зустріч у Брюсселі 30 жовтня 2008 р., де було досягнуто таких ключових результатів: безвізовий діалог Україна – ЄС здійснюється за чотири основними напрямками:

- безпека документів, у т.ч. впровадження біометричних даних;
- боротьба з нелегальною міграцією, у т.ч. реадмісія;
- громадський порядок та безпека;
- зовнішні відносини.

За вказаними напрямками було створено 4 спільні робочі групи, що узгоджували відповідні рекомендації на основі порівняльного аналізу законодавства України з нормами та стандартами ЄС, виробляли методологію визначення умов запровадження безвізового режиму.

За блоком 1 «Захист документів, включаючи біометрику» зафіксований найменший прогрес з-поміж усіх чотирьох блоків ПДВЛ.

6 грудня 2012 року набрав чинності Закон України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус»[9]. Згідно з цим Законом у нашій державі розпочато процес поступового впровадження біометричних документів. Перевагою таких документів є те, що вони дозволять спростити процедуру оформлення віз до країн Євросоюзу. Однією із найсуттєвіших перепон у запровадженні електронних паспортів є відсутність бази даних інформації, яку вноситимуть до безконтактного елек-

тронного носія. Міграційна служба, видаючи закордонні паспорти, працює з Державною інформаційною системою реєстрації фізичних осіб, однак вона не є ідеальною для запровадження на її базі видачі паспортів для виїзду за кордон із чіпами.

4 грудня 2014 р. на державному підприємстві «Поліграфічний комбінат Україна» з виготовлення цінних паперів відбулася презентація біометричних паспортів. Для створення документів були використані водяні знаки та електронні чіпи. Повністю готовими до запуску друку біометричні паспорти будуть з 1 січня 2015 р. Виробництво біометричних паспортів складається з безпосереднього виготовлення самого паспорта та персоналізації самого бланка під конкретну людину. Підприємство може виробляти близько 400 тисяч бланків на місяць, а центр персоналізації – близько 200 тисяч паспортів на місяць. Біометричний паспорт коштуватиме близько 15 євро в гривневому еквіваленті [8].

У сфері нелегальної міграції, включаючи реадмісію, спостерігається найвищий рівень виконання вимог ПДВЛ.

Україна істотно просунулась у законодавчому забезпеченні політики інтегрованого управління кордонами. 27 жовтня 2010 року уряд схвалив Концепцію інтегрованого управління кордонами, 5 січня 2011 року – План заходів з її реалізації, документи розроблені із залученням експертів ЄС (EUBAM). У червні 2011 р. затверджено Кодекс поведінки працівників, до функціональних обов'язків яких належить здійснення управління кордонами.

Вартими схвалення є результативні зусилля МЗС України щодо укладання угод про реадмісію з країнами-постачальниками нелегальної міграції [3].

За блоком «Громадський порядок і безпека» українською стороною досягнуто значного прогресу, однак подальші зусилля є необхідними, зокрема у подоланні корупції, боротьбі з торгівлею людьми, міжнародному правоохоронному співробітництві, зокрема налагодженні оперативної співпраці з Europol та захисті персональних даних.

Україна ратифікувала всі відповідні Конвенції та Протоколи ООН та Ради Європи за винятком Протоколу ООН щодо боротьби

з нелегальним виробництвом та торгівлею вогнепальною зброєю, її частинами, компонентами та амуніцією (2001 рік).

Українські незалежні експерти неодноразово вказували на те, що Державна служба України з питань захисту персональних даних створена при Міністерстві юстиції України, тобто знаходиться в системі органів виконавчої влади. За таких обставин завжди є загроза, що положення закону можуть застосовуватися з іншою метою, ніж захист прав людини, зокрема з метою приховування суспільно важливої інформації.

Головні напрями необхідних законодавчих змін з боку України для досягнення мети безвізового режиму з ЄС:

- Підписання і ратифікація міжнародних угод, конвенцій та протоколів;
- Приведення законодавства у сфері захисту персональних даних та ідентифікаційних документів до європейських стандартів;
- Міграційне законодавство.

Нового імпульсу візовій політиці між Україною та ЄС додає комунікація Європейської Комісії «Східне партнерство», яка передбачає низку заходів ЄС та країн-партнерів у сфері візової політики та трудової мобільності стосовно країн-партнерів на короткотермінову та середньотермінову перспективи [4].

Щодо Угоди про спрощення оформлення віз між Україною та ЄС, незважаючи на низку позитивних зрушень, її прогресивний потенціал наразі вичерпаний або близький до вичерпання. Цей інструмент лібералізації візового режиму має бути переглянутий і доповнений іншим, не менш важливим інструментом – комунікацією Європейської Комісії «Східне партнерство» у структурованому «візовому діалозі» між Україною та ЄС для апробації «Дорожньої карти» до безвізового режиму за прикладом Балканських країн [6].

Для запровадження адекватної європейським стандартам практики захисту біометричних даних необхідно було здійснити такі заходи:

- ратифікувати та імплементувати Конвенцію Ради Європи (№ 108);

- ухвалити Закон України про захист персональних даних у відповідності зі згаданими європейськими документами.

За роки виконання ПДВЛ уряд і парламент фактично здійснили законодавчу реформу, привівши нормативну базу у відповідність з міжнародними вимогами і стандартами ЄС. Загалом у рамках ПДВЛ було ухвалено майже 40 законів України, понад 50 постанов і розпоряджень, потрібних для повноцінної імплементації ухвалених законів, розроблено десятки концептуальних рамкових та планувальних документів, укладено і ратифіковано відповідні міжнародні угоди та конвенції. Процес законодавчого забезпечення впродовж кількох років змінював свій темп від форсованого до уповільненого. Втім, результатом стало істотне оновлення ключового законодавства, необхідного для досягнення прогресу у скасуванні віз з боку ЄС.

Безвізовий режим і можливе зростання міграційних ризиків – одна з причин сталого інтересу до модернізації системи управління. Належні зміни мають відбутись і в питаннях притулку та реадмісії. Згідно з рекомендаціями ЄС слід удосконалити механізм повернення мігрантів та запровадити низку процедурних інструментів для додаткового і тимчасового їх захисту в Україні.

Україні варто прислухатись і до порад ОБСЄ. Ця організація пропонує Україні два підходи щодо міграційної політики для розв'язання проблеми. Перший полягає у спробі попередити чи обмежити міграцію і вжити заходів для посилення безпеки країни. Другий передбачає поліпшення управління міграційними потоками з метою оптимізації і розвитку партнерських відносин та діалогу. Для втілення цих підходів ОБСЄ передбачає відповідно класичні і новітні інструменти. Новітні інструменти ґрунтуються на тих позиціях, що в контексті свободи торгівлі і глобалізації міграція має стати фактором розвитку [1].

Під час підготовки до безвізового режиму з ЄС Україні треба враховувати і той факт, що до неї будуть ставитись щораз вищі вимоги, ніж до країн, з якими вже вкладені угоди про лібералізацію візового режиму або підписані дорожні карти. Це не пов'язано із жодними суб'єктивними факторами, а пояснюється швидше тим, що в процесі впровадження безвізових режимів

виявляються різноманітні недоліки, які потребують подальшого усунення, виникають специфічні обставини, які необхідно врахувати тощо.

Недоліком Плану дій є те, що він не встановлює жодних чітких критеріїв оцінки виконання Україною передбачених завдань, індикаторів, які б вимірювали рівень просування України до безвізового режиму. Це, природно, може привести до того, що для українців будуть незрозумілими висновки ЄС щодо можливості запровадження безвізового режиму.

Масштаби й комплекс виконаної роботи підтверджують, що перспектива скасування віз може стати ефективним інструментом для модернізації юстиції та безпеки як ключових сфер державної політики. За оптимістичним сценарієм рішення про скасування віз може бути отримане Україною до кінця 2015 року.

Висновки.

Введення країнами-членами ЄС Шенгенської зони мало значні наслідки для України. Насамперед це були:

- 1) фінансові проблеми у видачі віз;
- 2) ускладнення і як наслідок – зменшення обсягів прикордонної торгівлі, зростання рівня безробітності;
- 3) зростання масштабів нелегальної міграції.

Лібералізації візового режиму було присвячено низку нормативно-правових документів щодо міграційної політики, безпеки документів, захисту персональних даних, управління кордонами та антикорупційної політики.

Загалом же запровадження біометричного паспорта потребує значних змін в українському законодавстві, а саме приведення наших законів до європейських норм. Україна вже прийняла низку документів, які передбачають впровадження паспорта із електронним носієм даних, однак, як прогнозують фахівці, цей процес буде досить тривалим. Варто наголосити, що чинне законодавство з питань оформлення біометричних паспортів гарантує право громадянина на відмову від отримання такого документа або від внесення інформації до безконтактного електронного носія через релігійні погляди та переконання.

Оскільки скасування візових бар'єрів є одним з пріоритетних кроків на шляху до євроінтеграції України, то безвізовий режим між Україною та Європейським Союзом може бути досягнутий, якщо українська сторона виконає всі його умови. Одним з кроків до євроінтеграції є Угода про асоціацію як необхідний елемент прагматичної зовнішньої політики України. Саме Угода передбачає політичну асоціацію та економічну інтеграцію у внутрішній ринок ЄС і відкриває шлях до подальших прогресивних перетворень.

Список використаних джерел

1. *Выполнение принятых в ОБСЕ обязательств: доклад для общего комитета по экономическим вопросам, науке, технологии и окружающей среде, Киев, 5-9 июля 2007. – К.: [б.и], 2007. – 35 с.*
2. *Мітряєва С.І. Лібералізація візового режиму між Україною та ЄС: регіональний аспект // Закарпаття: Науково-популярне видання. – 2010–2011. – №3. – С. 62.*
3. *План дій з лібералізації візового режиму (неофіційний переклад). – Режим доступу: <http://eu.prostir.ua/library/24415.html>*
4. *Положення про паспорт громадянина України, затверджене постановою парламенту від 2 вересня 1993 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3423-12>*
5. *Сушко І. Візова лібералізація: як зійшла з мертвої точки? / І. Сушко // Дзеркало тижня. – 2014.- №8 [Електронний ресурс] / Дзеркало тижня [сайт]. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/LAW/vizova-liberalizaciya-yak-zivti-z-metrovoyi-tochki.html>*
6. *Як Україна виконує План дій з візової лібералізації? / І.Сушко, Н. Беліцер, О. Хмара, К.Левченко, О.Сушко / Результати громадського моніторингу. – К., 2012. – 94 с.*

7. **Черніков А. Чому закон про захист персональних даних неможливо виконати / А. Черніков // Економічна правда – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2012/01/27/314140/>**
8. **У Києві презентували українські біометричні паспорти Детальніше читайте на УНІАН - [Електронний ресурс] Режим доступу:<http://www.unian.ua/society/1017703-u-kiyev-prezentovali-ukrajinski-biometriczni-pasporti-fotoreportaj.html>**
9. **Закон України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, засвідчують особу або її спеціальний статус». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5492-vi>**

This article discusses the analysis of basic regulations governing issues related to visa liberalization, which allow to argue the importance of addressing the problem of visa-free travel to citizens of Ukraine and summarize the results of the National Plan of Action Plan to liberalize the EU visa regime for Ukraine.

Keywords: *liberalization, biometric data, visa requirements, readmission.*

*Ірина Люба ГОРВАТ,
Паула ВІРАГ,
старші наукові співробітники
Повітового музею Сату-Маре (Румунія)*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В РУМУНСЬКОМУ ПРИКОРДОННІ

Current issues of cross-border cooperation at the Romanian borderland (Abstract)

The cross-border cooperation between Ukraine and Romania already offered up to date some results deserving to be analyzed. The analysis must indicate the positive facts and also the lack of coverage in some areas. These facts have to be underlined for the improvement of the intended relations between the two countries. They must learn to use the borders as instruments for the attraction of financial resources from the EU. This may be of great importance for the development of institutions, infrastructure and other local

The accumulated experience of ENPI Programme 2007-2013 offers good premises for the further co-operation in the period 2014-2020.

Keywords: *Cross-border, projects, improvement, relationships, development, institutions, financial resource, European Union applicants (lead partners) by country per measure, ENPI contribution requested per country, priorities and measures.*

Європейське територіальне співробітництво є однією з цілей політики гуртування єдності, яке може зробити важливий внесок для комплексного і гармонійного розвитку регіонів, що беруть участь у співробітництві.

У програмний період, 2007-2013 роках, Міністерство регіонального розвитку та туризму управляло участю Румунії в 11 європейських територіальних програмах співробітництва.

Аналіз можливостей співробітництва на румунсько-українському кордоні.

Довжина кордону між Румунією та Україною 366,4 км, з яких 250 км на рівні північно-західного регіону (185 км сухопутного кордону і 65 км кордону по ріці Тиса). Прикордонна зона включає повіти Марамуреш (6304 км²) та Сату-Маре (4418 км²) Румунії, Закарпатську (12 777 км², що складається з 13 районів) та Івано-Франківську області (13 928 км², що складається з 14 районів) України.

Обидві країни мають природні та історичні переваги, які могли б стати основою для транскордонного співробітництва у кількох галузях розвитку, і які можуть бути застосовані до специфічної ситуації в обох прикордонних регіонах. Зокрема, вагомими аргументами прикордонної зони – північно-західної Румунії (повіти Сату Маре та Марамуреш), Закарпаття та Івано-Франківської області є:

Привабливе та якісне природне середовище.

Прикордонний регіон є частиною басейну річки Тиса та мега-Карпатського регіону. Українська сторона представлена низовиною, а наші повіти горами та пагорбами. У той же час регіон включає унікальні природні екосистеми: біосферні заповідники ЮНЕСКО: Карпатський заповідник на Закарпатті та Національний парк гір Родна, який включає в себе льодовикові озера. Крім того, Марамуреш знаходиться в Національному парку гір Марамуреш, включаючи охоронювані території, що робить його другим національним завдяки чому він займає друге місце на національному рівні та за територією.

У повіті Марамуреш нараховується 38 охоронюваних територій (3 наукові заповідники, 17 пам'яток природи, Національний парк у горах Родна, який є біосферним заповідником ЮНЕСКО, Природний парк Марамороських гір, р. Тиса). Повіт Сату Маре славиться долинами Карей та Єр, які також є охоронювані. Вони представляють залишки рідкісних водно-болотних угідь, які перебувають під загрозою зникнення разом зі специфічною флорою та фауною.

Регіони України характеризуються наявністю великих родовищ нафти, газу і нерудних корисних копалин. Закарпаття представлено 13 родовищами нагару (вапна, магнезиту та мармуру) та 360 джерелами мінеральних вод, Івано-Франківська – горами Східні Карпати з альпійськими луками висотою 1500 м. У регіоні Чорногора знаходиться гора Говерла, найвища вершина України (2061 м), звідки витікає річка Прут. Тут є каскади і водоспади, що робить регіон привабливим для водного туризму. 41% Івано-Франківської області покрито лісами, вона є першою в Україні за найбільшою різноманітністю видів тварин.

Демографія та етнічне різноманіття різних національних меншин, які проживають в прикордонній зоні - румуни, угорці, німці, словаки, роми та ін.

З демографічної точки зору Івано-Франківська область має найбільшу територію і найбільш густонаселеною (на 01.01.2012 рахувалося 1381220 жителів), за нею слідує Закарпаття (на 1 червня 2012 року – 1251643 жителі) та Марамуреш і Сату-Маре з 461290 та 329079 жителів відповідно, з меншою щільністю населення. Обласні міста: в Україні Івано-Франківськ та Ужгород є найбільшими містами регіону та Бая Маре і Сату Маре – в Румунії.

Частка сільського населення найбільша в Закарпатті (62,9%), далі йдуть Івано-Франківська область (56,8%), Сату-Маре (54,0%). Більшість населення повіту Марамуреш (58,8%) проживає в містах. Особливістю прикордонного регіону є велика кількість малих сіл (500-2000 жителів), особливо на українському боці, і середніх сіл нашої країни, територія вважається периферійною в обох країнах.

У повітах Румунії приблизно 17% населення складають етнічні меншини (угорці, українці, роми, німці та ін.), з іншого боку кордону в Закарпатті проживають достатньо великі етнічні меншини: угорці (12,1%), румуни (2,6%), німці, словаки, роми та ін.

Наявність значних запасів термальних і мінеральних вод.

Цей регіон має природну перевагу в тому, що він представлений лікувальними термальними водами і низкою інших під-

земних природних ресурсів. Ці природні ресурси зустрічаються у всіх регіонах співробітництва. На Закарпатті існує близько 50 джерел термальних вод. Вони зосереджені в Берегівському, Виноградівському, Іршавському, Мукачівському, Хустському та Тячівському районах. На румунській території термальні води знаходяться в Сату Маре, найбільш експлуатовані з яких у південній частині повіту – м. Ташнад, Карей, Акаш, Міхаєні, Сату Маре та ін.

Величезний туристичний потенціал обумовлений не тільки географічними перевагами, але й культурними традиціями цільових областей - музеї, місця відпочинку та ін.

Марамуреш та українські області відомі завдяки гірському туризму та зимовим видам спорту. Важливого значення, особливо на українському боці кордону, мають термальний туризм, а також традиції, народні фольклор, мистецтво, культурна спадщина та культурні пам'ятки, особливо дерев'яні церкви Марамуреша, які входять у спадщину ЮНЕСКО та споруди і церкви з українського боку. Крім того, слід зазначити важливість природних ландшафтів в Сату Маре, які дають можливість розвиватися оздоровчому туризму і відповідно, екологічному, зеленому туризму на Закарпатті, Івано-Франківщині та Марамуреші.

Північно-західний регіон Румунії, а особливо повіти Сату Маре та Марамуреш, завдяки географічному розташуванню можуть брати участь у всіх видах територіального співробітництва тому, що вони є територіальним регіоном ЄС у міжрегіональній програмі співробітництва, у транснаціональних програмах, тобто в двох типах програм прикордонного співробітництва. Повіт Сату Маре має спільні внутрішні кордони з Угорщиною та зовнішні з Україною і в одній програмі повіт Марамуреш.

Аналіз проектів співробітництва, фінансованих в 2007-2013 роках.

Північно-західний регіон взяв участь у міжрегіональному та транснаціональному співробітництві в програмному періоді

2000-2006 р. (програми Інтеррег ІІС та CADSES). Співробітництво було продовжено програмами Інтеррег ІVС та Програмою транснаціонального співробітництва Південно-Східної Європи на 2007-2013 роки.

Для порівняння, румунсько-угорське прикордонне співробітництво було фінансовано ще з 1996 року на першу експериментальну програму прикордонного співробітництва за межами ЄС, а прикордонне співробітництво Румунія – Україна – з 2004 року програмою Phare CBC (у період 2004 – 2006 років програма отримала фінансову підтримку у 31 млн євро, з яких 15 млн – для Румунії, до яких були додані ще більше 4 млн євро з національного фінансування).

У період 2007-2013 років прикордонне співробітництво уздовж обидвох кордонів було фінансовано за допомоги Оперативної Програми Прикордонного співробітництва Угорщина–Румунія та відповідно *Програми прикордонного співробітництва ЄСПП Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна 2007–2013 рр.*

Діяльність співробітництва в період 2007–2013 років була фінансована з фондів ЄСПП – індикативний бюджет 68.638,283. Пріоритети та заходи програми:

Пріоритет 1. Сприяння економічному та соціальному розвитку. Захід 1.1. Гармонізований розвиток туризму. Захід 1.2. Створення кращих умов для розвитку МСП та бізнесу.

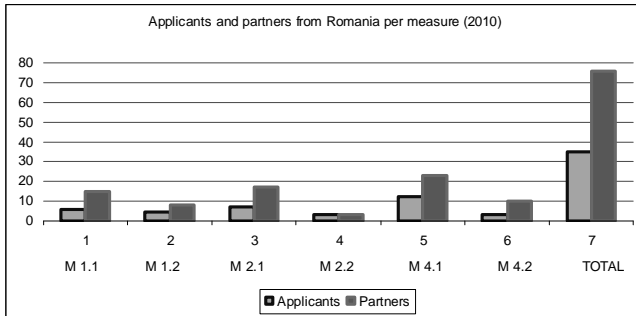
Пріоритет 2. Поліпшення навколишнього середовища. Захід 2.1. Охорона навколишнього середовища, стале використання та управління природними ресурсами. Захід 2.2. Готовність до надзвичайних ситуацій.

Пріоритет 3. Поліпшення ефективності кордонів. Захід 3.1. Охорона навколишнього середовища, стале використання та управління природними ресурсами. Захід 3.2. Готовність до надзвичайних ситуацій.

Пріоритет 4. Підтримка співробітництва «люди-людям». Захід 4.1. Інституційне співробітництво. Захід 4.2. Співробітництво «люди-людям» малого масштабу.

Участь повітів Сату Маре та Марамуреш у конкурсах.

Графік 1. Участь повітів Сату Маре та Марамуреш (у загальному) після першого конкурсу грантів із заходів.

У рамках Заходу 1.1. Гармонізований розвиток туризму. У 7 проектах, поданих Румунією, між переможцями проектів не було жодного лідера, тільки партнери у двох проектах, представлених установами повіту Марамуреш.

Захід 1.2. Створення кращих умов для розвитку МСП та бізнесу. Румунія подала 4 проекти, в яких повіти Марамуреш та Сату Маре були представлені 8 партнерами. Але в чотирьох виграних проектах не було жодного румунського представника.

Захід 2.1. Охорона навколишнього середовища, стале використання та управління природними ресурсами. Вдалося виграти 6 проектів, до трьох з яких в якості партнерів були залучені повіт Сату Маре (2 проекти) і повіт Марамуреш (1 проект). Румунія подала 7 проектів та залучила до участі 14 партнерів.

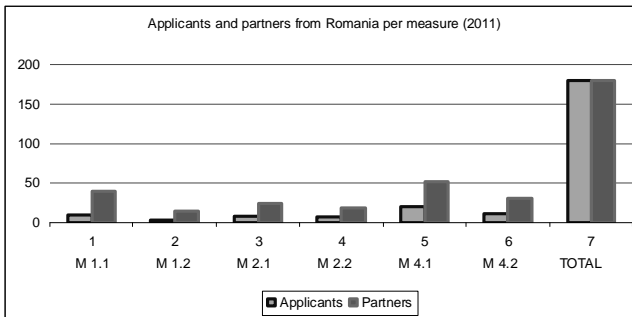
Захід 2.2. Готовність до надзвичайних ситуацій. Усі 4 виграні проекти не мали жодного румунського партнера або лідера, хоча Румунія подала 3 проекти, і три партнери були також з Румунії.

Захід 4.1. Інституційне співробітництво, яке привернуло увагу кількох установ Північно-Західної Румунії. З 14 виграних проектів Румунія була представлена повітом Сату Маре в двох проектах та повітом Марамуреш також в двох проектах. Як партнери, тільки дві установи повіту Марамуреш брали участь у 2 проектах.

Тут Румунія подала на конкурс 14 проектів та залучила до участі 23 румунських партнерів.

У рамках Заходу 4.2. Співробітництво малого масштабу «люди-людям» було виграно 13 проектів, де повіт Сату Маре став лідером у двох проектах, повіт Марамуреш – також у двох проектах, а в якості партнерів – у 4 проектах. З цього заходу Румунія подала 3 проекти та залучила до участі 10 румунських партнерів.

Графік 2. Участь повітів Сату Маре та Марамуреш (у загальному) після другого конкурсу грантів із заходів.

Захід 1.1. Гармонійний розвиток туризму приніс успіх трьом установам повіту Марамуреш. Повіт став керівником (лідером) одного (1) проекту і партнером у двох проектах (2). Повіт Сату Маре також був партнером в одному виграному проекті. З цього заходу Румунія подала 9 проектів і залучила до участі 40 партнерів.

У рамках заходу 1.2. Захист навколишнього середовища, стале використання та управління ресурсами, повіт Марамуреш був залучений до 5-ти виграних проектів, став керівником одного проекту (1) і партнером із Словаччиною та Україною в двох проектах (2).

Румунія подала 2 проекти і залучила до участі 15 партнерів.

У рамках заходу 2.1. Охорона навколишнього середовища, стале використання та управління природними ресурсами, виграно 4 проекти, з них три (3) – під керівництвом повіту Марамуреш. Румунія подала 8 проектів та залучила до участі 24 партнерів.

Повіт Марамуреш став лідером в одному проекті із заходу 2.2. Готовність до надзвичайних ситуацій, де було профінансовано всього 3 проекти. Румунія подала 6 проектів та залучила до участі 19 партнерів.

Захід 4.1. Інституційне співробітництво, став центральним акцентом десяти (10) проектів, з яких тільки один був лідером – повіт Марамуреш, а два проекти отримали партнерами повіти Сату Маре (1) та Марамуреш (2).

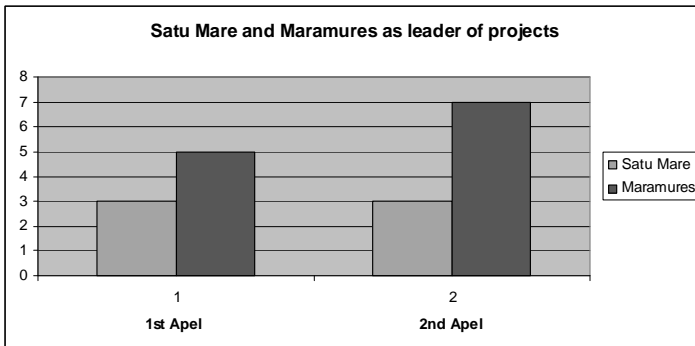
Румунія подала 23 проекти та залучила до участі 52 партнерів.

Як і в першому конкурсі, в рамках Заходу 4.2. Співробітництво малого масштабу «люди-людям», було профінансовано найбільшу кількість проектів – 15, з яких 5 – мали лідерів з Сату Маре, 1 проект – з повіту Марамуреш, а роль партнерів сатумарці мали тільки в одному проекті. Румунія подала 10 проектів та залучила до участі 30 партнерів.

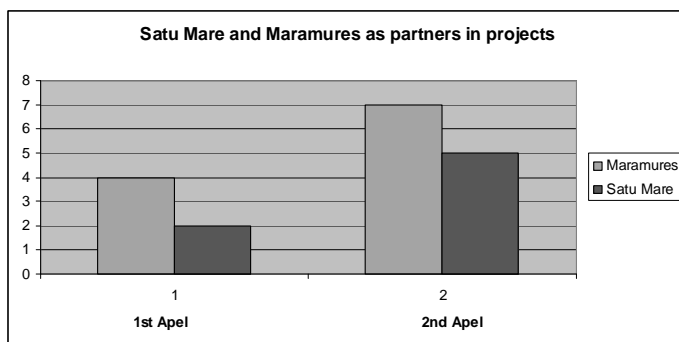
Проаналізувавши графіки можна зробити висновок – повіт Марамуреш бере більшу участь у проектах, ніж повіт Сату Маре як в якості керівників проектів, так і в якості партнерів.

У рамках програми відбулися три конкурси проектних пропозицій, за аналізом яких були підписані грантові контракти і запроваджувалися проекти в рамках перших двох (HUSKROUA/0901 і HUSKROUA/1001).

Графік 3. У першому конкурсі було контрактовано 46 проектів, з яких тільки 6 мали лідерів з Румунії (3 із Марамуреша і 3 із Сату Маре), більшість керівників проектів було з України (16) та Угорщини (13).

Графік 4. У рамках другого конкурсу проектних заявок із 46 контрактованих проектів у семи випадках партнерство було очолено однією організацією, установою з повіту Марамуреш і у 5 випадках - лідером з повіту Сату-Маре, а більшість проектів мали українське лідерство (12). Переважання лідерів проектів з повіту Марамуреш у порівнянні з повітом Сату Маре у другому конкурсі можна пояснити більшою зацікавленістю установ цього повіту.

У цілому участь повіту Сату Маре у виграних проектах у рамках програми нижча. Окрім лідерства в проектах, він брав участь у якості партнерів у трьох проектах, фінансованих у рамках першого конкурсу заявок і в п'яти – в другому.

Цю ситуацію можна пояснити і тим фактом, що повіт Сату-Маре користується також програмою транскордонного співробітництва Угорщина-Румунія, де можливість перетину кордону набагато простіша для партнерів і це дає більш широкі можливості комунікації між партнерами за відсутності мовного бар'єру.

Для порівняння: у проектах повіту Марамуреш у першому конкурсі число партнерів налічує 3, а у другому – 7.

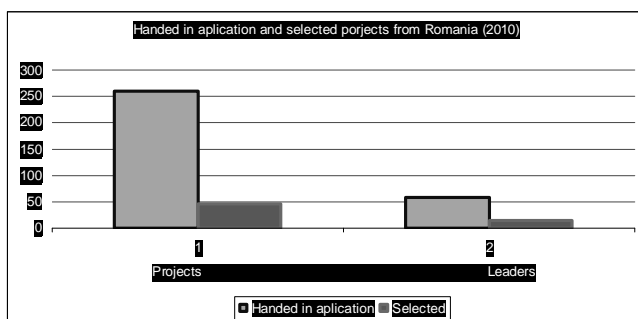
Це пояснюється тим, що повіт Марамуреш має тільки одну транскордонну програму, він набагато більший територією та густонаселеніший, ніж повіт Сату Маре.

Результати аналізу свідчать, що найцікавіші для заявників стали заходи, що стосуються інституційного співробітництва, охорони навколишнього середовища, сталого використання та

управління природними ресурсами, гармонізованого розвитку туризму.

У 2009 році в першому конкурсі заявок було подано 148 проєктів з чотирьох країн, які брали участь в програмі. З них 35 мали лідерів з Румунії, але тільки 47 проєктів було виграно, з яких шість (6) мали румунського керівника (лідера).

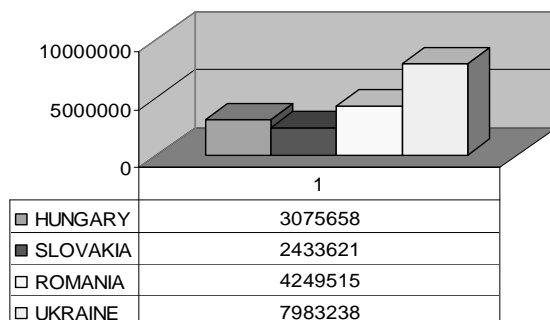
Графік 5. У 2010 році в другому конкурсі було подано 260 проєктів, з яких 58 мали лідерів з румунського боку. Однак з них тільки 46 проєктів були виграні з 13-ма румунськими лідерами.

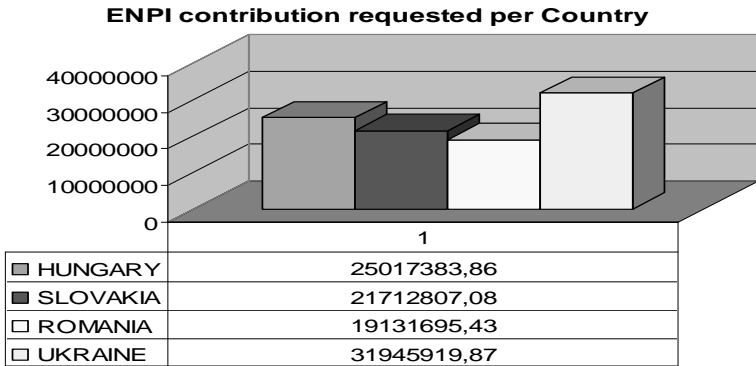
На основі другого конкурсу представлено фінансування, якого просили країни – участниці в програмі і скільки отримано – запит фінансування країн, які брали участь у програмі та виділення сум.

Графік 6. Запит фінансування країн – другий конкурс на подання заявок.

Awarded ENPI grant by Countries-2an Call

Графік 7. Отримана сума після виграння грантів країнами – другий конкурс заявок

Аналіз обидвох графіків свідчить про інтерес та конкуренцію між трьома державами-членами ЄС та Україною щодо програми. Найбільша частка фінансування після другого конкурсу з трьох держав-членів ЄС отримала Румунія. Таким чином, вона наздогнала відставання в рамках першого конкурсу. Причиною може бути те, що в цей період відбувалася організація територіального бюро і тому воно не змогло діяти з максимальною ефективністю в конкурсі.

Висновки

Прикордонне співробітництво між Україною та Румунією має деякі результати і заслуговує того, щоб бути об'єктивно проаналізованим. Аналіз повинен дати позитивні елементи та недоліки в охопленні деяких галузей для поліпшення майбутніх відносин між двома країнами. Прикордонні відносини продовжують носити спорадичний характер, є поверховими і пов'язаними індивідуальною ініціативою, а не систематичним і послідовним характером.

Необхідно поліпшити умови перетину кордону та спростити отримання віз для українських партнерів, що перешкоджає ініціативі співробітництва. Слід досягти консенсусу щодо повноважень територіальних адміністрацій обох країн і вдосконалити методи аудиту проектів, що відрізняються між собою у трьох країнах ЄС та Україною, яка є тільки партнером. Місцеві державні установи

на рівні міських голів і децентралізованих закладів повинні більш активно брати участь у підтримці проектів між двома країнами.

І Румунія, і Україна повинні навчитися використовувати інструменти мобілізації ресурсів на кордонах ЄС, кошти для розвитку інститутів, інфраструктури та використання місцевих переваг. Прикордонні актори повинні навчитися ставитися до визначених питань як до пріоритетних, на місцевому рівні з інтегрованої перспективи зусиль всієї Європи. Обидві країни мають будувати свою політику співробітництва, в тому числі і політику транскордонного співробітництва, відповідно з іншими європейськими країнами. І це не тому, що ми слабкі або менш натхненні, а тому, що ми повинні докласти спільних зусиль для об'єднання інтересів Європи.

Список використаних джерел

1. *Відомості отримані з Сатумарського територіального бюро Програми прикордонного співробітництва ЄІСП Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна 2007-2013 рр.*
2. *Веб-сайт програми [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.huskroua-cbc.net*
3. *Презентації з нагоди інформаційних днів про конкурси заявок в рамках програми.*
4. *Інформаційні листи (Newsletter) технічного секретаріату програми*
5. *[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mdrt.ro/dezvoltare-regionala/programe-de-cooperare-teritoriala-europeana/-6297>*
6. *[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.huskroua-cbc.net/en/news/statistics-about-the-requested-funding-under-the-second-call-for-proposals/105>*
7. *[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.huskroua-cbc.net/en/news/almost-150-project-proposals-received-within-the-first-call-for-proposals/31>*
8. *[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.huskroua-cbc.net/en/awarded-projects>*

*Катерина ПОПОВИЧ,
студентка 5-го курсу
факультету міжнародної політики,
менеджменту та бізнесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО СТАНУ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА РУМУНІЇ ТА УКРАЇНИ

Співробітництво з ЄС залишається пріоритетним напрямом зовнішньої політики України. Інтеграція в, економічний та соціальний простір створить додаткові можливості для модернізаційного та інноваційного розвитку держави та суспільства.

Це закономірно, адже у прикордонній смузі України та її сусідів проживає значна кількість національних меншин. Зокрема у Закарпатті, що межує з Польщею, Румунією, Словаччиною та Угорщиною, компактно проживає значна кількість населення польської, румунської, словацької та угорської національностей.

Відомо, що у рамках Європейського інструменту сусідства і партнерства 2007–2013 рр. (ЄІСП) окремо виділяються програми прикордонного співробітництва, які передбачають співпрацю на регіональному рівні між країнами-партнерами ЄІСП та країнами-членами ЄС.

Прикладом цього є Програма транскордонного співробітництва «Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна 2007 – 2013».

Наслідком великих міграційних процесів, характерних для всіх періодів історії, у сучасному світі фактично є існування етнічно гомогенних (етнічно однорідних) держав. Тому проблема визначення цивілізованих форм співіснування етнонаціональних спільнот у поліетнічних за складом населення країнах, особливо у прикордонних регіонах, віддавна є предметом як національної уваги, так і піклування міжнародного співтовариства [4].

Свідченням дійовості двосторонньої співпраці є існуючі форми і методи взаємовідносин України з Румунією. Саме цій проблемі і присвячене наше дослідження.

Проблематиці особливостей румунсько – українського транс-кордонного співробітництва присвячено чимало наукових розвідок. Це роботи вітчизняних фахівців з проблематики співпраці у прикордонних регіонах. До них слід віднести роботи З.С. Варналія [3], О.С. Передрія [11], Н.А. Мікули [9], С.І. Мітряєвої [10], І.В. Артџомова [1] та інших.

Значення центрально-східного європейського регіонального простору в світовій політиці та економіці визначається низкою географічних, соціально-економічних та військово-політичних факторів.

Україна лежить на перехресті різновекторних геополітичних інтересів у безпосередній зоні суперечливого стратегічного трикутника «США – ЄС – Росія». Контури цього трикутника ще не набули чітких обрисів, однак мало хто не відмічає значиму роль Української держави в їх остаточному визначенні.

Адже Україна є проміжним, санітарним кордоном, або «буферною зоною» цивілізаційного простору між західною і російсько-євразійською цивілізаціями. Для натівської Європи східні кордони України є лінією розлому між Європою і Росією, а Росія вбачає в західних кордонах України лінію розлому між НАТО та СНД – простором, який вважає зоною своїх інтересів.

Україна є учасником цих глобальних геополітичних процесів і не може залишатися осторонь змін, що відбуваються. Вона повинна стати суб'єктом нової геополітики, посісти в ній таке місце, яке б відповідало національним інтересам, власному вибору та основним пріоритетам розвитку держави. У будь-якому разі стратегію розвитку України та її зовнішньополітичну концепцію треба будувати, виходячи з оцінок наявних світових трансформацій [17].

Вибудовуючи відносини із зовнішнім світом, Україна виходить насамперед із міркувань політичної та економічної доцільності. Країна ідентифікує себе як державу європейського типу, що обумовлюється її історичним минулим, географічним положенням та економічними зв'язками з країнами Європи [11].

Тому проблема визначення цивілізованих форм співіснування етнонаціональних спільнот у поліетнічних за складом населення

країнах віддавна є предметом як національної уваги, так і піклування міжнародного співтовариства.

Для задоволення потреб національних меншин створена мережа освітніх і культурно-мистецьких закладів, яка приведена у відповідність із національним складом населення і постійно вдосконалюється. Вона повною мірою відповідає як чинному законодавству України, так і міжнародним нормам.

У Чернівецькій області, наприклад, діють ліцеї та гімназії, вивчається румунська мова [3]. Популяризуються національні румунські традиції, мова, культура, історія на шпальтах майже 10 періодичних видань, заснованих у Чернівецькій області.

В Україні функціонує розгалужена мережа закладів культури, що сприяють збереженню і розвитку духовної культури і традицій румунської національної меншини. Так, у населених пунктах Чернівецької області, в яких проживають етнічні румуни, діють 95 румунських аматорських театрів, театрів-студій, 3 дитячі художні школи, 100 танцювальних колективів, 82 музичні ансамблі.

Відомо, що Румунія та Україна є православними країнами. Саме тому в Україні відсутні проблеми із задоволення духовних потреб вірників у містах компактного проживання румунської національної меншини. Свідченням цього є достатня кількість культурних споруд, які функціонують безконфліктно.

Відповідно до чинного законодавства України представники національних меншин на рівних підставах обираються до органів місцевого самоврядування та виконавчої влади. Зокрема, серед депутатів обласної, районних і міських рад 1,3 % становлять румуни. Вже кілька років функціонує Об'єднання прикордонних органів самоврядування Закарпаття, до якого ввійшли і відповідні органи населених пунктів з компактним проживанням румунів [7].

За роки незалежності України зроблено немало для поліпшення взаємозв'язків двох народів та розширення меж транскордонного співробітництва. На українсько-румунському державному кордоні, що простягається в межах Закарпатської області, створено низку різнопланових пунктів переходу.

Враховуючи сучасні вимоги до пунктів пропуску з боку Європейського Союзу, членом якого є Румунія, активізувалася румунсько-українська співпраця з їх реконструкції та модернізації.

З метою активізації транскордонного співробітництва на регіональному рівні державний бюджет України постійно фінансує роботи, передбачені державною цільовою правоохоронною програмою «Облаштування та реконструкція державного кордону на період до 2015 року», затвердженою постановою КМУ від 13 червня 2007 р. № 831. Це дозволяє проводити роботи з вдосконалення прикордонної інфраструктури у пунктах пропуску на румунсько-українському кордоні «Хижа – Тарна-Маре», «Сігету-Мармаціей – Солотвино», «Дякове», які щодоби перетинають близько 10 тис. румунських громадян та понад 4 тис. громадян України румунського походження.

Між Україною та Румунією постійно йде пошук нових можливостей і шляхів поліпшення транскордонного співробітництва. Для прикладу, результатом цих пошуків стало прийняття *Угоди про співпрацю фахівців двох країн у проектуванні, будівництві та експлуатації каскаду гідроелектростанцій на гірських річках України й Румунії*, про розширення й облаштування існуючих пунктів переходу, про залізничне сполучення, про здійснення господарської діяльності у прикордонних водах, триває також практичне вивчення питання щодо можливої координації дій двох країн в одержанні фінансової підтримки від Світового банку та Міжнародного валютного фонду (МВФ).

На сучасному етапі Румунія і Україна роблять кроки для інтенсифікації усіх видів робочих контактів, посилення їх, у першу чергу, в трикутнику «Україна – Польща – Румунія». На думку експертів, доцільно розвивати співробітництво в напрямі налагодження й вдосконалення головних та допоміжних транспортних коридорів на базі залізничних і автомобільних сполучень. Вони суттєво відстають від наявних потреб двох країн.

Відомо, що прикордонні області Румунії площею 42,271 тис. км² з населенням понад 3 млн чол. на сьогоднішній день

є членами Карпатського євро регіону. Згідно з домовленостями, передбачене спільне облаштування соляних озер у цьому регіоні, що дозволить використати можливості щодо лікування астми у соляних шахтах, де нині працюють Закарпатська обласна та Українська республіканська алергологічні лікарні. На жаль, у 2007 – 2010 рр. виникли проблеми з функціонуванням цих закладів, основною причиною яких є «екологічна зона ризику» після масових зсувів ґрунту і утворення карстових провалів в районі с. Солотвино Тячівського району, де функціонували солерудники. У селищі проживають в основному представники румунської національності.

Уряд України виділив значні кошти для спорудження нового житлового комплексу для селища Солотвино, що знаходиться в «зоні ризику». Нове поселення для понад 500 жителів селища було збудовано у іншому селі – Теремля, де проживають українці. Однак виникла конфліктогенна ситуація у зв'язку з тим, що румунська частина жителів с. Солотвино відмовляється переселятися в новобудови українського села [14].

Найбільш вагомими проявами дійового ТКС двох країн є робота з реалізації спільних проєктів. Так, у рамках проєкту «Програма розвитку малого та середнього бізнесу прикордонних територій» в період з 1 по 8 червня 2009 р. відбувся другий етап програми навчання для представників малого і середнього бізнесу Закарпатської області. Проєкт здійснювався Фінансовою академією Сату-Маре та був спрямований на підвищення кваліфікації фахівців у сфері фінансового менеджменту та розвитку ділового транскордонного співробітництва. Попередня програма для української групи проведена у лютому 2009 р., а друга – у червні 2010 р.

Значною є співпраця України та Румунії в закарпатському просторі на прикордонних водах гірських річок, у першу чергу на р. Тиса та її притоках.

Сторони дотримуються прийнятого рішення про вчасне і регулярне надання одна одній необхідної інформації з метою недопущення негативного впливу при зведенні гідротехнічних споруд, що здійснюється будь-якою із сторін, які передбачають [6]:

- залучення до реалізації Програми комплексного протипаводкового захисту у басейні р. Тиса коштів міжнародної спільноти, в тому числі і на фінансування будівництва потужних гідротехнічних споруд (акумуляючих водосховищ) у верхів'ях р. Тиси;
- спільне опрацювання питань забезпечення функціонування в басейні р. Тиси єдиної інформаційно-вимірювальної системи спостереження, обробки і передачі даних для попередження і прогнозування природних катаклізмів;
- враховуючи значні обсяги нанесених збитків та важкі матеріальні наслідки, спричинені небезпечними забрудненнями вод р. Тиси, що мали місце в 2000 р. з території Румунії (мається на увазі злиття у р. Тису ціанідних відходів у районі м. Бая-Маре), українська сторона розраховує на більш активні і вичерпні заходи з боку румунської сторони з недопущення подібних явищ у майбутньому.

На жаль, після вступу Румунії до Євросоюзу багато з названих питань, що потребують спільного з Україною розв'язання, залишились невирішеними. Причиною є умова щодо фінансування проектів лише за згодою ЄС.

Поряд з існуючими формами ТКС Україна і Румунія ведуть пошук більш дійової співпраці. Свідченням цього є пропозиції українських фахівців румунській стороні, серед яких:

- підтримати українську сторону в залученні для реалізації Програми комплексного протипаводкового захисту у басейні р. Тиси коштів міжнародної спільноти, в тому числі і на фінансування будівництва потужних гідротехнічних споруд (акумуляючих водосховищ) у верхів'ях р. Тиси;
- беручи до уваги катастрофічні наслідки паводків, що сталися в останні роки у Закарпатті (Україна), Сату-Марському повіті (Румунія) та області Саболч-Сатмар-Берег (Угорщина), спільно опрацювати питання щодо створення в басейні р. Тиса на погоджених методичних принципах єдиної інформаційно-вимірювальної системи спостереження, обробки і передачі даних для попередження і прогнозування

природних катаклізмів (Протокол Наради представників водогосподарських органів України, Угорської Республіки, Республіки Румунії, Словацької Республіки з питань захисту населення і територій у басейні річки Тиса і її приток від катастрофічного впливу паводків (1999 та 2002 рр., м. Ужгород, Україна);

- враховуючи значні обсяги нанесених збитків та важкі матеріальні наслідки, спричинені небезпечними забрудненнями вод р. Тиси, що мали місце в 2000 році з території Румунії (мається на увазі злиття у Тису ціанідних відходів від промивання золота австралійською фірмою в районі м.Бая-Маре), українська сторона розраховує на більш активні і вичерпні заходи з боку румунської сторони щодо недопущення подібних явищ у майбутньому.

Характерною особливістю цих відносин є те, що в обох країнах проживають і співпрацюють представники різних етнічних національних меншин, у тому числі українці в Румунії та румуни в Україні у прикордонних регіонах обох держав.

Слід зазначити, що, здійснюючи так звану «політику малих кроків» щодо Бессарабії і Північної Буковини, окремі представники правлячих кіл Румунії намагаються інтегрувати ці території спочатку в економічному і культурному планах, а потім і політично. Останнім часом румунська преса мусує тезу про те, що українсько-румунські кордони начебто не гарантовані міжнародними договорами і тому можуть бути переглянуті. Мотивується це тим, що Україна на той час, коли були підписані ці документи, мовляв, не була суб'єктом міжнародного права і не брала участі у їх підписанні.

Питання територіальної приналежності Північної Буковини і Південної Бессарабії, острова Зміїний, збирання «історичних» румунських земель до «унітарної румунської держави» займають чільне місце у виборчих платформах усіх програмних документів практично усіх політичних партій Румунії. Український чинник відіграє складну роль у стратегії Бухареста щодо Молдови.

Міжнародний суд ООН у Гаазі (Нідерланди) виніс рішення щодо територіальної суперечності України та Румунії з делімітації меж континентального шельфу та виключних економічних зон цих країн у Чорному морі, а також двосторонніх претензій на острів Зміїний, де за прогнозами знаходяться чималі запаси нафти та газу.

Суд одностайним рішенням не погодився з доводами жодної зі сторін та самостійно провів кордон економічних зон вищеназваних держав. При цьому була врахована позиція України, що Зміїний є островом, але це не враховувалося при делімітації морського шельфу, оскільки він дуже віддалений від берега. Нова лінія враховує невелику територію навколо Зміїного, а далі проходить між берегом Румунії протяжністю 248 км та українським узбережжям довжиною 705 км.

У Румунії вважають, що суд прийняв справедливе рішення, яке може сприяти налагодженню стосунків між країнами, в тому числі в співробітництві щодо організації видобутку нафти та газу на Чорноморському шельфі.

Завершення судового спору та рішення Міжнародного суду ООН відносно острова Зміїний дає широкі можливості для розвитку та поглиблення українсько-румунського співробітництва, на чому було наголошено в Міністерстві закордонних справ України.

З іншого боку, опозиційні політичні сили вважають, що рішення Гаазького суду є програшем України, оскільки вона втратила 14 тис.кв.м території, де розвідано лише 10 млн тон нафти та 10 млрд кубометрів газу. Не виключено, що в територіальній суперечці двох країн з цього питання лежать чийсь особисті інтереси, які реалізуються за рахунок національних.

Міжнародний інститут політичної експертизи оцінив рішення з питання острова Зміїний як провал української дипломатії. Українська сторона мала всі передумови не брати участі в цьому арбітражі, оскільки всі питання вже врегульовані міжнародними договорами.

Аналізуючи результати вирішення питання про розмежування континентального шельфу та вирішення долі острова Зміїний,

слід зазначити, що остаточний вердикт було оголошено 3 лютого 2009 р. Міжнародний суд ООН у Гаазі визначив лінію делімітації континентального шельфу та виключних економічних зон між Україною і Румунією, назвав координати точок її проходження у північно-західній частині Чорного моря. Тобто розмежовано морські простори, що перебувають поза державними територіями обох країн.

У підсумку виграли обидві сторони. *По-перше*, з їхніх відносин усунуто серйозний конфліктний фактор. Причому член Європарламенту, колишній міністр закордонних справ Румунії Адріан Северін не виключив, що румунські та українські підприємства навіть домовляться про спільну розробку цих родовищ нафти і газу.

До речі, на шельфі, що розподілено, перспективні запаси вуглеводів оцінено так: – в українській частині знаходиться до 800 млрд кубічних метрів газу, до 52 млн тонн нафти; – у румунській – відповідно до 70 млрд кубічних метрів і до 12 млн тонн. У спірній зоні на українську частину припало 21 розвідане родовище (128 млрд кубічних метрів газу), на румунську – 4 (26 млрд кубічних метрів газу).

По-друге, Україна і Румунія зможуть сконцентруватися на проблемах стабільності в Чорноморському регіоні, позаяк сповідують спільну культуру безпеки.

Транскордонне співробітництво є однією з найбільш поширених специфічних форм міжнародної діяльності регіонів. Зміст і динаміка транскордонного співробітництва визначаються загальним рівнем співпраці сусідніх країн і пов'язаними з нею проблемами безпеки держави. При усіх інших рівних умовах більш сприятливі умови для транскордонної співпраці виникають тоді, коли країни межують з найбільш розвиненими територіями. Рівень соціально-економічного розвитку прикордонних територій суттєво впливає на зміст транскордонної співпраці, різноманітність його напрямів і сфер.

Разом з тим, слід відзначити, що, поряд з позитивною динамікою розвитку румунської національної меншини в Україні, в її середовищі є низка проблем, основні з них:

1. Соціальні. Проблема працевлаштування – відсутність робочих місць, через що румуни змушені їздити на заробітки по всій території пострадянського простору та Європи. Із загальної кількості румунського населення області (32 152) тільки 4 940 осіб працюють за місцем проживання. Праця сезонних робітників значно вплинула на економічне та психологічне становище румунів.

2. Освітні. Низький рівень освіченості, що в першу чергу пов'язано з небажанням молоді здобувати вищу освіту через малі зарплати в Україні. Саме тому тільки близько 50 осіб навчаються в Ужгородському національному університеті; не врегульовані умови вступу та навчання української молоді у вищих навчальних закладах Румунії, внаслідок чого виникають труднощі щодо нострифікації в Україні дипломів випускників цих закладів та їх працевлаштування.

3. Суспільні. Низька активність населення в суспільно-політичному житті держави; ускладнення візового режиму між Україною та Румунією, особливо з румунського боку, що не дає можливості належного культурного та економічного розвитку обох держав; сприяння активній співпраці громадських організацій румунів Закарпаття з державними установами, місцевими органами влади й громадськими об'єднаннями Румунії і, відповідно, українців, які проживають у прикордонних областях Румунії, з державними установами і громадськими об'єднаннями України.

На формування конфліктогенних чинників у румунсько-українських відносинах впливає низка проблем, серед яких проблеми малого прикордонного руху української та румунської національних меншин.

Після вступу Румунії до Європейського Союзу та введення візового режиму актуальною стала проблема спілкування представників національних меншин обох держав, що проживають у прикордонних повітах та районах.

Серйозних нарікань заслуговує функціонування румунського консульства у Чернівцях, де надзвичайно повільно проводиться оформлення документів на взаємне відвідування рідних, близьких, знайомих, що передбачено угодами з ЄС про спрощений візо-

вий режим та реадмісію. Безумовно, є об'єктивні причини такого стану. Можливо, головна з них – невиконання Плану впровадження Шенгенського простору для Румунії.

Список використаних джерел

1. *Андрейко В.І. Українсько – румунське співробітництво в рамках «євро- регіонів» («Карпатський», «Нижній Дунай», «Верхній Прут»)* / В.І. Андрейко // *Румунсько–українські відносини. Історія та сучасність: збірник наукових праць за матеріалами III Міжнародної наукової конференції «Румунсько – українські відносини. Історія та сучасність».* – Ужгород – Сату-Маре, 2011. – С. 526-543.
2. *Артёмов І.В. Транскордонне співробітництво в євроінтеграційній стратегії України: монографія / І.В. Артёмов. (Серія «Євроінтеграція: український вимір». Вип.13).– Ужгород: Ліра, 2009. – 520 с.*
3. *Артёмов І. Стан, проблеми і перспективи українсько – румунських відносин / І.В. Артёмов //Румунсько–українські відносини. Історія і сучасність: збірник наукових праць за матеріалами III Міжнародної наукової конференції «Румунсько – українські відносини. Історія і сучасність»; 30 червня – 1 липня 2009 року, м. Сату-Маре (Румунія); ред. кол.: І. І. Вовканич (голова), І. Л. Горват, В. Чубота та ін. – Ужгород – Сату - Маре, 2009.– 330 с.*
4. *Бокоч І.І. Румунська національна нацменшина: стан та перспективи розвитку в умовах розширення ЄС / І. І. Бокоч, В. В. Марина // Законодавче забезпечення прав і свобод національних меншин України та його відповідність міжнародним правовим нормам: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції; 23-24 травня 2006 р.; за ред. Ю.М. Бисаги. – Ужгород : Ліра, 2006. – С. 156-163.*
5. *Варналій З.С. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: моногра-*

фія // *Вступ. Розділи 1, 2, 4, 11,12,15. Висновки; за ред. З.С.Варналія. – К.: НІСД, 2007. – С.17-23, 25-67, 155-196, 351-455, 560-602.*

6. *Ващук Ф. Співробітництво з Румунією – важлива складова процесу інтеграції України до ЄС/Ф.Ващук//Румунсько-українські відносини. Історія і сучасність: збірник наукових праць за матеріалами III Міжнародної наукової конференції «Румунсько-українські відносини. Історія і сучасність»; 30 червня – 1 липня 2009 року, м. Сату-Маре (Румунія); ред. кол.: І. І. Вовканич (голова), І.Л. Горват, В.Чубота та ін. – Ужгород – Сату-Маре, 2011. – 575 с.*
7. *Віднянський С. Українсько-румунські відносини у загальноєвропейському контексті / С. Віднянський // Румунсько-українські відносини: історія та сучасність. – Сату-Маре, 1999.– 446 с.*
8. *Вовканич І. Українсько-румунські відносини: питання гармонізації зовнішньополітичних інтересів / І.Вовканич // Румунсько-українські відносини: історія та сучасність. – Сату-Маре, 2007. – С. 254.*
9. *Жители Солотвино не хотят ехать с насиженных мест в Терезлю [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua-reporter.com /novosti/ 112095>. Дані опубліковано 18.01.2012.*
10. *Зленко А. Україна у мінливому світі //Дзеркало тижня.– №31, 22 серпня 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/POLITICS /ukrayina_u_minlivomu_svi-ti-57683.html*
11. *Послання Президента України до українського народу (3 червня 2012 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// old.niss.gov. ua/book/Poslannya_2010/1.pdf*
12. *Мікула Н.А. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво: монографія / Н.А. Мікула // ІРД НАН*

України, Львів, 2004. – 395 с. [Електронний ресурс]–
Режим доступу: <http://znc.com.ua/ukr/publ/book-miku-la-2004/index.php>

13. Мітрянєва С.І. Малий прикордонний рух як реальна альтернатива новій «залізній завісі» /С.І. Мітрянєва //Актуальні аспекти реалізації євроінтеграційних прагнень України: збірник наукових праць за матеріалами науково- практичної конференції (м. Ужгород, 29-30 листопада 2007 р.); відп.ред. І.В. Артёмов. –Ужгород: Ліра, 2008.– С. 290–301.
14. Офіцинський Р. Острів Зміїний та українсько-румунські відносини на початку XXI століття // Румунсько-українські відносини. Історія і сучасність: збірник наукових праць за матеріалами III Міжнародної наукової конференції «Румунсько-українські відносини. Історія і сучасність»; 30 червня – 1 липня 2009 року, м. Сату-Маре (Румунія); ред. кол.: І.І. Вовканич (голова), І.Л.Горват, В.Чубота та ін. – Ужгород – Сату-Маре, 2011. – С. 266–276.
15. Передрій О.С. Транскордонне співробітництво як авангардна форма новітніх відносин Сходу і Заходу / О.С.Передрій //Регіональна політика і транскордонне співробітництво в євроінтеграційній стратегії України: збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної конференції (м. Ужгород, 24-25 травня 2007 р.); відп. ред. І.В.Артёмов. – Ужгород: Ліра, 2007. – С. 240-245.
16. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року: постанова КМУ від 21 липня 2006 р. №1001. – Київ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau. ua/doc/?uid=1096.997.3&nobreak=1>
17. Румунсько – українські відносини. Історія і сучасність: збірник наукових праць; ред. кол.: І.І. Вовканич (голова),

І. Л. Горват, В. Чубота та ін. – Ужгород – Сату - Маре, 2011. – 575 с.

18. *Тігіпко С. Наше місце на карті світу // Дзеркало тижня. – №32, 29 серпня 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/POLITICS/nashe_mistse_na_karti_svi-tu-57764.html*
19. *Устич С.І. Транскордонне співробітництво як альтернатива новій «залізній завісі» та конфліктам: комплексне дослідження. – Ужгород: Карпати, 2007. – 240 с.*
20. *Устич С.І. Кордони. Війна та мир в долі сучасного світу. Тріада життя чи колапсу: монографія. – Ужгород: Карпати, 2010. – 328 с.*
21. *Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Румунії про взаємодопомогу в митних справах / Угоду затверджено постановою КМУ №431 (431-2001-п) від 06.05.2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=642_120*
22. *Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Румунії про умови взаємних поїздок громадян / Угоду затверджено постановою КМУ № 385-(385-2004-п) від 24.03.2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=642_023*
23. *Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Румунії про пункти пропуску через українсько-румунський державний кордон / Угоду затверджено постановою КМУ №1445 (1445-2006-п) від 18.10.2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=642_039*
24. *Угода між Україною та Європейським Союзом про спрощення візового режиму та реадмісію [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_850*

25. *Угода між Урядом України та Урядом Румунії про спрощений порядок перетинання спільного державного кордону громадянами, які проживають у прикордонних районах і повітах / Угоду затверджено постановою КМУ № 904(904-96-п) від 02.08.96 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=642_051*
26. *Українсько – румунське співробітництво [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irih.dp.ua/ukrain/main/invest/new_2810.doc*

Євгеній САВИЦЬКИЙ,
*студент юридичного факультету
КНЕУ ім. Вадима Гетьмана,
м. Київ*

СУЧАСНА ПАРАДИГМА РОЗВИТКУ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В УКРАЇНІ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

У статті досліджені особливості та проблеми розвитку транскордонного співробітництва України в контексті євроінтеграції. Аналізуються та систематизуються підходи і методи дослідження багаторівневих явищ і динаміка транскордонного співробітництва. Проаналізовано фактори, що гальмують перспективний процес транскордонного співробітництва.

Ключові слова: *транскордонне співробітництво, міжрегіональне співробітництво, інновації, моніторинг, інфраструктура регіонів.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У контексті розбудови єдиної Європи проблематика транскордонного співробітництва набуває нового звучання. Єврорегіони сьогодні відіграють роль мостів у процесі європейської інтеграції. Життя ставить перед українським суспільством нові виклики зовнішнього і внутрішнього походження, які у своїй сукупності спричиняють різку диференціацію українських регіонів, насамперед прикордонних, у першу чергу за інтегральним показником, яким є показник рівня людського розвитку. Така диференціація спричинює соціальну напруженість і веде до наростання відчуженості між громадами та регіонами, що становить загрозу національній безпеці української держави. Важливим кроком для виходу з такого становища є використання потенціалу транскордонного співробітництва як інноваційного інструменту державної регіональної політики [8, с. 5].

Аналіз основних досліджень і публікацій, в яких започатковано розв’язання цієї проблеми. Транскордонна проблематика широко представлена у сучасних наукових дослідженнях. Науковцями розглядаються політичні, економічні, суспільно-географічні, правові, філософські, соціологічні та інші аспекти функціонування єврорегіонів як однієї з форм транскордонного співробітництва. Проблеми транскордонного співробітництва та діяльності єврорегіонів розробляли такі вчені, як Р. Локателлі, Г. Габбе, Г. Мюдріх, К. Кліп, А. Стасяк, З. Зьоло, В. Білчак, Л. Вардомський, Ю. Тей, а також вітчизняні вчені: Г. Балабанов, Б. Данилишин, В. Євдокименко, В. Куйбіда, М. Лендъел, Н. Луцишин, Ю. Макогон, М. Мальський, А. Мокій, В. Нагірна, С. Пирожков, С. Писаренко, С. Романюк, Н. Романова, І. Студенніков, А. Ткачук, Л. Хомич, К. Шевчук, Н. Щербак та ін. Серед досліджень, що безпосередньо розглядають різноманітні аспекти та проблеми транскордонного співробітництва України на сучасному етапі, на особливу увагу заслуговують праці Н. Буглай, І. Бураковського, С. Гакмана, В. Гарагонича, Н. Мікули, С. Мітряєвої, О. Передрія, Н. Ротар, С. Устича, Ю. Шолоха та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз основних методів дослідження транскордонної співпраці як чинника інтеграції України в Європейське Співтовариство та обґрунтування необхідності цього процесу, спрямованого на встановлення і поглиблення економічних, соціальних, науково-технічних, екологічних, культурних відносин між територіальними громадами, їх представницькими органами, місцевими органами виконавчої влади України та територіальними громадами, відповідними органами влади інших держав у межах компетенції, визначеної національним законодавством.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В умовах поступової інтеграції України в європейську систему, в процесі якої розвиток транскордонного співробітництва є одним з пріоритетних напрямів державної економічної політики, ак-

туалізується питання про становлення нових типів соціально-економічних та організаційно-правових відносин, зокрема, на транскордонних територіях. Сучасна парадигма регіональної політики ЄС зумовила необхідність розробки спільних концепцій територіального розвитку транскордонних регіонів Європи шляхом формування відповідних механізмів їх інституційного та фінансового забезпечення. Поглиблення транскордонного співробітництва відкриває нові можливості для активізації господарської діяльності на периферійних територіях і підвищення їх конкурентоспроможності шляхом об'єднання зусиль та мобілізації природно-ресурсного та інтелектуального потенціалу сусідніх територій.

Транскордонне співробітництво є важливим елементом Державної стратегії регіонального розвитку України, основною метою якої є створення умов для підвищення конкурентоспроможності регіонів, забезпечення їх сталого розвитку на сучасній технологічній основі, високої продуктивності виробництва та зайнятості населення [1]. Розвиток такого співробітництва передбачається і в регіональних стратегіях. Сам процес розвитку транскордонного співробітництва в Україні здійснюється в умовах суттєвих диспропорцій соціально-економічного розвитку прикордонних регіонів, рівня зайнятості населення зазначених територій України і прикордонних регіонів сусідніх держав, що приводить до соціальної нестабільності серед суб'єктів транскордонного співробітництва. Таке співробітництво сприяє об'єднанню зусиль суб'єктів транскордонного співробітництва для розв'язання спільних проблем прикордонних регіонів, здійсненню євроінтеграційних заходів на регіональному рівні [2].

Важливим у дослідженні транскордонного співробітництва є соціологічний підхід, у рамках якого робиться наголос на сприйнятті транскордонної взаємодії як соціального інституту; суб'єктами соціальної взаємодії є місцеві спільноти, які у такий спосіб бажають задовольнити спільні потреби у безпеці та комфортному середовищі проживання. Багаторівневий характер транскордонних взаємин ускладнює використання виключно кількіс-

них або якісних методів соціологічного дослідження. В силу того, що транскордонне співробітництво відбувається одночасно на рівнях загальнодержавного регулювання та міжрегіональної співпраці, найбільш доцільними методами дослідження всього комплексу соціально-економічних і етнопонаціональних проблем є комбіновані методи. Оптимальним методом аналізу транскордонного співробітництва на загальнодержавному рівні є контент-аналіз текстів міжурядових угод і домовленостей. Цей метод комбінує якісні за походженням джерела інформації зі статистичними засобами їх обробки. Для формування реальної оцінки регіональних масштабів та прогнозування розвитку в розрізі окремо взятого регіону найбільш прийнятною, на нашу думку, є практика кластерного аналізу. Кластерне моделювання дає змогу створити єдиний інформаційний та економічний простір, який забезпечить високий рівень привабливості регіону для інвестицій та відкриє нові горизонти для участі у спільних проектах ЄС. Ця методика дає можливість для найбільш широкого виявлення інноваційного потенціалу прикордонних територій та формування комплексної презентації регіону. Але, як влучно зазначає С.І. Устич, тільки системна методологія як інструмент інтегративного аналізу здатна нині адекватно відобразити природну, органічну єдність вельми різних за своєю природою факторів, що впливають на кордони, спроможна розкрити складний механізм функціонування та розвитку транскордонних процесів [9, с.124].

Аналіз сучасного стану розвитку транскордонного співробітництва українських громад та регіонів свідчить про існування певних проблем і труднощів. Сучасний стан транскордонного співробітництва у нашій країні обумовлений низкою об'єктивних та суб'єктивних чинників, які впливають на розвиток західних прикордонних регіонів і визначають його короткострокову та середньострокову перспективи. Наближення кордону ЄС, асиметрія в ефективності ТКС прикордонних регіонів України обумовлюють необхідність вироблення стратегії використання переваг транскордонного співробітництва західних прикордонних регіонів України з прикордонними територіями. Транскордонне спів-

робітництво є новим видом співпраці, а тому основними проблемами тут виступають законодавча неузгодженість і мінливість нормативно-правової бази, що регулює транскордонне співробітництво між Україною та її західними сусідами, нерозуміння суті транскордонного співробітництва. Серед інших проблем можна зазначити такі: недосконалість національного законодавства, відсутність єдиних нормативно-правових та інших стандартів щодо утворення та діяльності єврорегіонів, їх наближення до стандартів Європейського Союзу; відсутність ефективної моделі координації державної політики у галузі транскордонного співробітництва; недостатня інституційна спроможність більшості органів місцевого самоврядування щодо здійснення великих проектів у галузі транскордонного співробітництва; низький рівень залучення до транскордонного співробітництва підприємницьких структур, недержавних установ та громадських організацій; високий рівень корупції у сферах, дотичних до транскордонного співробітництва (отримання закордонних паспортів і віз, переміщення товарів через митний кордон України, система дозвільних процедур, діяльність контролюючих органів та самоврядних інституцій); недостатня фінансова підтримка з боку держави програм та проектів транскордонного співробітництва та розвитку єврорегіонів; низький рівень розвитку прикордонної інфраструктури; недостатнє забезпечення фахівцями та недосконалість національної системи їх підготовки у галузі транскордонного співробітництва; відсутність комплексної системи моніторингу і аналізу результатів діяльності органів місцевого самоврядування України у галузі транскордонного та міжнародного співробітництва [1].

Часткове вирішення цих проблем буде можливим із завершенням конституційної реформи в Україні, яка передбачає, зокрема, створення власних виконавчих органів обласних та районних рад та надання їм відповідних повноважень. Необхідно розробити комплексну національну програму щодо навчання та підготовки кваліфікованих менеджерів, управлінських кадрів для органів місцевого самоврядування, які мають працювати у галузі транс-

кордонного співробітництва. Спираючись на досвід Угорщини, Польщі та Словаччини можна стверджувати, що транскордонні проекти значною мірою сприяють вирішенню багатьох регіональних проблем, активізації міжнародної співпраці.

Транскордонне співробітництво спрямоване на подолання негативних аспектів існування кордонів та наслідків, які виникли на прикордонних територіях у зв'язку з їх розташуванням на національних окраїнах держав, і має на меті поліпшення умов життя населення. Серед головних цілей такої співпраці є: подолання існуючих стереотипів та упереджень по обидва боки кордону; усунення політичних та адміністративних бар'єрів між сусідніми народами; створення господарської, соціальної та культурної інфраструктури за умови формування спільних органів, господарюючих суб'єктів, осередків тощо. Важливим кроком у процесі формування стратегії активізації транскордонного співробітництва є індексація чинників, які впливають на співробітництво як позитивно, так і негативно для подальшого їх врахування при визначенні цілей та шляхів їх реалізації.

Висновок дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже досягнення Україною суверенітету в умовах розвитку глобалізаційних та інтеграційних процесів зумовлює необхідність включення України та її регіонів в активну міжнародну діяльність. Важливим у цьому є проведення моніторингу транскордонного співробітництва як комплексу теоретичних та організаційно-практичних заходів, який забезпечує аналіз і порівняння загальних і відмінних рис, а також тенденцій розвитку транскордонного співробітництва в різних регіонах Європи з метою підвищення його ефективності, перш за все шляхом оптимізації управління. Для забезпечення швидкого та найбільш результативного залучення прикордонних регіонів України до міжрегіональної та транскордонної співпраці потрібен удосконалений чіткий механізм регулювання міжнародного міжрегіонального співробітництва, спрямований на збільшення результативності щодо досягнення цілей та завдань, покладених на цей механізм.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року: постанова Кабінету Міністрів України від 21 липня 2006 р. № 1001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
2. Про затвердження Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2011–2015 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 1 грудня 2010 р. №1088 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1088-2010-%D0%BF>
3. Долишній М.І. Регіональна політика на рубежі ХХ – ХХІ століть: нові пріоритети / М.І. Долишній. – К.: Наук. думка, 2006. – 529 с.
4. Мікула Н.А. Транскордонне співробітництво: посібник / Н.А. Мікула, В.В. Толкованов. – К.: Крамар, 2011. – 259 с.
5. Михасюк І.Р. Транскордонне співробітництво в умовах глобалізації: монографія / І. Михасюк, С. Федішин // ЛНУ ім. Франка, ВШП ім. В. Хшанов'є (Польща). – Львів : Українські технології, 2011.
6. Куйбіда В.С. Транскордонне співробітництво та розвиток транскордонних кластерів: збірник / В.С. Куйбіда, А.Ф. Ткачук, В.В. Толкованов. – Київ: Крамар, 2009. – 242 с.
7. Стратегія та механізми зміцнення просторово-структурної конкурентоспроможності регіону : монографія; за ред. А. І. Мокія, Т. Г. Васильціва. – Львів: Ліга Прес, 2010. – 488 с.
8. Транскордонне співробітництво – стратегічний курс розвитку прикордонних територій України; за ред. В. Борщевського. – Львів: Інститут міжнародних економічних досліджень. – Регіональний філіал

Національного інституту стратегічних досліджень в м. Львові, 2008. – 180 с.

9. *Устич С. І. Системна теорія транскордонних процесів та її соціальна імплементація / С. І. Устич // Український соціум, 2013. т. 2.– С.112-124.*
10. *Офіційна інтернет-сторінка адміністрації Державної прикордонної служби України. – Режим доступу: <http://www.pvu.gov.ua/>.*

In this article was explored the peculiarities of cross-border cooperation of Ukraine in the context of European integration. Approaches and methods of multi-level phenomena and the dynamics of cross-border cooperation are analysed and systemised. The factors preventing a perspective process of transboundary cooperation are analyzed.

Keywords: *cross-border cooperation, innovation, indexation, monitoring, the infrastructure of regions, transborder cooperation, interregional collaboration.*

В статье исследованы особенности развития и проблемы трансграничного сотрудничества Украины в контексте евроинтеграции. Анализируются и систематизируются подходы и методы исследования многоуровневых явлений и динамика трансграничного сотрудничества. Анализируются факторы, тормозящие перспективный процесс трансграничного сотрудничества, даны размышления по их преодолению.

Ключевые слова: *трансграничное сотрудничество, инновации, мониторинг, инфраструктура регионов, межрегиональное сотрудничество.*

Радослав БЕНКО,
магістр права
Інституту європейського права
юридичного факультету Університету
Павла Йозефа Шафарика в м. Кошице

ЄВРОПЕЙСЬКА ГРУПА З ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ СПІВПРАЦІ ЯК ЮРИДИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ ДЛЯ ПРОСУВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРИКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА МІЖ СУСІДНІМИ РЕГІОНАМИ СЛОВАЧЧИНИ, УКРАЇНИ, УГОРЩИНИ ТА РУМУНІЇ

У статті в основному розроблено ідеї, представлені минулого разу.¹ Автор зосереджується на аналізі Європейської Групи з Територіального Співробітництва - правового інструменту Європейського Союзу, який може сприяти підвищенню ефективності транскордонного співробітництва між сусідніми регіонами Словаччини, України, Угорщини та Румунії.

Ключові слова: транскордонне співробітництво, інструменти Політики Згуртування ЄС, Європейська Група з Територіальної Співпраці, багаторівневе управління, принцип субсидіарності.

Транскордонне співробітництво між сусідніми регіонами Словаччини, України, Угорщини та Румунії може бути проаналізовано з різних точок зору. У наступних рядках ми постара-

¹ Див.: BENKO, R.: Perspectives on the development of transborder cooperation among the neighbouring regions of Hungary, Slovakia, Romania and Ukraine within the cross-border regional policies of the European Union. In: Geopolitics of Ukraine: History and Modern Times. Special issue on Collection of scientific papers presented during the conference „Ways to improve efficiency for transborder cooperation on the new eastern border of EU held on the 18th – 19th of September 2012 in Stara Lesna. ISSN 2078-1431, No. 9 (2012), s. 250-273.

емося викласти кілька ідей щодо прикордонного співробітництва з юридичної точки зору. Протягом історії юриспруденції з'явилося кілька доктрин, які спробували проаналізувати або описати і систематизувати нові галузі права. Одним з них є соціологія права (або юридична соціологія). Соціологія права чи юридична соціологія може бути описана не тільки як галузь права, але і як галузь соціології загалом¹. Ми не будемо входити в подробиці характеристики юридичної соціології права або юридичної соціології. Для цілей цієї статті досить сказати, що ця галузь юриспруденції спрямована на подолання «традиційних» обмежень з точки зору права, беручи до уваги роль суспільства, його потреби, його системи цінностей і норм. Соціологія права внесла позитивний внесок у критичний аналіз конкретних юридичних питань теорії права, а також юридичної практики.

Ми почали розглядати тему статті в такому широкому контексті з метою подолання нинішніх проблем права, регулюючих транскордонне співробітництво між сусідніми регіонами Словаччини, України, Угорщини та Румунії. І для того, щоб це співробітництво було більш ефективним, закон повинен відображати потреби та проблеми громадськості регіону: економічні, екологічні, культурні, релігійні або кримінальні.

Транскордонне співробітництво діє в рамках закону. Для того, щоб транскордонне співробітництво було ефективним (в сенсі досягнення проголошених цілей) закон, що його регулює, має бути таким, що дозволяє зробити цю співпрацю ефективною.

У подальших рядках ми звернемо увагу на правовий інструмент Європейського Союзу, визначений як “Європейська Група з Територіальної Співпраці” (далі – ЄГТС), яка має потенцію зробити транскордонне співробітництво між сусідніми регіонами Словаччини, України, Угорщини та Румунії більш ефективним.

¹ Див., наприклад: CARBONNIER, J. *Sociologie juridique*. 2ieme edition. Paris: Presses Universitaires de France. 1978, p. 13.

Для того, щоб подолати перешкоди, які заважають територіальній співпраці, Європейським Парламентом та Радою в 2006 році було прийнято Положення про Європейську Групу з Територіальної Співпраці (далі – положення).¹

Положення заснувало інструмент співпраці на рівні Співтовариства (нині – Європейського Союзу)² для створення спільних угруповань на території Співтовариства (ЄС), якому надано статус юридичної особи, так звану Європейську Групу з Територіальної Співпраці. ЄГТС має можливість діяти від імені своїх членів, винятково регіональних та місцевих органів влади, з яких вона складається. ЄГТС повинна бути в змозі діяти або з метою реалізації територіальних програм співробітництва або проектів, фінансованих спільно з ЄС, чи з метою проведення заходів територіальної співпраці, які є власною ініціативою держав-членів, їх регіональних та місцевих органів влади.

Завдання і компетенції ЄГТС повинні бути викладені в Конвенції. ЄГТС має прийняти свій статут і забезпечити себе своїми власними органами, а також правилами свого бюджету для здійснення своєї фінансової відповідальності. ЄГТС виконує завдання, поставлені їй її членами.

Завдання, поставлені перед ЄГТС, мають обмежуватись сприянням і заохоченням територіальної співпраці, зміцненням економічної та соціальної згуртованості і визначатися його членами на тій підставі, що всі вони стосуються до компетенції кожного члена відповідно до його національного законодавства.

Завдання повинні бути обмежені в першу чергу реалізацією територіальних програм співробітництва або проектів, що фінансуються спільно з ЄС у рамках Європейського фонду регіонального розвитку, Європейського соціального фонду та / або Фонду

¹ Regulation (EC) No. 1082/2006 of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on a European grouping of territorial cooperation (EGTC). OJ L 210, 31.7.2006, p. 19–24.

² Європейське Співтовариство є юридичним попередником нинішнього Європейського Союзу. Європейський Союз замінив і став наступником Європейського Співтовариства на основі Лісабонського договору, який набув чинності в 2009 році (див. Article 1 of the current Treaty of the European Union).

Згуртування.¹ ЄГТС може здійснювати інші конкретні дії територіальної співпраці між її членами у відповідності з їх цілями (для полегшення і заохочення транскордонного співробітництва, зміцнення економічної та соціальної згуртованості), з або без фінансової допомоги з боку ЄС.

Правову основу регулювання Європейської Групи Територіального Співробітництва передбачено статтею 159 Договору про заснування Європейського Співтовариства (нині, статтею 175 Договору про функціонування Європейського Союзу, надалі також ДФЄС)² у рамках Економічної, Соціальної та Територіальної Політики Згуртування ЄС (далі – Політики Згуртування).

Третій абзац статті дозволяє прийняття відповідними органами ЄС конкретних дій поза Фондами і без шкоди для заходів, передбачених у рамках інших встановлень Союзу, якщо їх прийняття виявилось необхідним для досягнення цілей Політики Згуртування ЄС (наприклад, для того, щоб заохочувати і розвивати прикордонне співробітництво). Це положення не допускає включення осіб з третіх країн (які не є членами ЄС) в законодавство на основі цього положення. ЄГТС не повинен, однак, виключати можливості участі в ЄГТС осіб з третіх країн, відповідно до Положення, де законодавство третьої країни або угоди між державами-членами та третіми країнами це дозволяють.

Згідно з дослідженням Комітету Регіонів з ЄГТС³, прийняття регламентації було водночас і серйозною зміною правової бази щодо територіальної співпраці, і її збагненою еволюцією. Це було значною зміною тому, що це був перший інструмент ЄС з

¹ Див, e.g.: Council Regulation (EC) No 1083/2006 of 11 July 2006 що встановлює загальні положення про Європейський фонд регіонального розвитку, Європейський соціальний фонд і Фонд Згуртування, та скасовує Регламент (ЄС) № 1260/1999. Опублікований в: Official Journal of the European Union, L 210, 31.7.2006, p. 25–78.

² Консолідована версія Договору про функціонування Європейського Союзу. Опублікована в the Official Journal of the EU, C 326, 26.10.2012, p. 47–390.

³ Інструменти Політики згуртування ЄС в першу чергу зосереджуються на фінансовій підтримці.

такою сферою регулювання галузі.¹ Це також було зміною тому, що вона зробила можливим співробітництво між владами різних європейських держав. Регулювання допускало можливість участі у прикордонному співробітництві держав, поряд з місцевими та регіональними органами влади та територіальними утвореннями співпраці з їх власною правосуб'єктністю.

З точки зору закону щодо прикордонного співробітництва, ЄГТС являє собою зовсім нову перспективу. Вона має допомогти втілити ідею багаторівневого управління.² Затвердження Положення, яке забезпечило правову основу для територіальної співпраці, не було самоочевидним, оскільки Договір про заснування Європейського Співтовариства (далі – ДЄС) не надав ясну правову основу для прийняття такого акта. Проте, стаття 159 ДЄС була використана в кінці. Регулювання ЄГТС черпає натхнення з елементів правових рамок, розроблених раніше. Комітет регіонів зазначив чотири різних джерела, з яких взяло початок регулювання ЄГТС. По-перше, це угоди між державами, спрямовані на вирішення конкретних питань округу. По-друге, це закон Ради Європи, заснований у рамках конвенції 1980 р.,³ до якого були до-

¹ Інструменти Політики згуртування ЄС в першу чергу зосереджуються на фінансовій підтримці.

² Про концепцію багаторівневого управління, див., e.g.: HOOGHE, L. – MARKS, G. *Multi-level governance and European integration*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers, 2001; HOOGHE, LIESBET (ed.) *Cohesion Policy and European Integration: Building Multi-level Governance*. Oxford: Oxford University Press, 1996; LEONARDI, R. *Cohesion Policy in the European Union: The Rebuilding of Europe*. Houndsmills, Hampshire: Palgrave, 2005; MARKS, G., - HOOGHE, L. – BLANK, K. *European integration from the 1980s: state-centric v. multi-level governance*. In: *Journal of Common Market Studies*, Vol. 34, No. 3, 1996, pp.341–78; BACHE, I. – FLINDERS, M. (eds.) *Multi-level Governance*. Oxford: Oxford University Press, 2004; PIATTONI, S. *Multi-level Governance: a Historical and Conceptual Analysis*. In: *European Integration*. Vol. 31, No. 2, 2009, pp. 163–180.

³ Європейська Рамкова конвенція з транскордонного співробітництва територіальних общин або властей (ETS No106) підписана у Мадриді 21 травня 1980 року. Це основний документ, прийнятий на європейському рівні, в рамках Ради Європи, що відноситься до регіонального співробітництва та підтримує децентралізацію процесу прийняття рішень у владних структурах регіону.

дані додаткові протоколи в 1995 році¹ і в 1998 році.² По-третє, це двосторонні рамкові угоди, які сприяли ряду корисних досягнень в області законодавства. І, нарешті, законодавством ЄС розроблені механізми стимулювання і фінансування транскордонного співробітництва (INTERREG). Проте, положення по ЄГТС не прагне стандартизувати практичне здійснення територіального співробітництва. Воно дозволяє підтримувати різноманітність ситуацій та здобутки минулого досвіду, як описано вище. Положення дозволяє державним органам у країнах з ліберальним підходом мати більше можливостей для встановлення і здійснення прикордонного співробітництва, в той час як у країнах з обмежувачим підходом в цій сфері можна отримати менше можливостей, чи взагалі ніяких додаткових прав від цього положення. У березні 2012 року Європейська комісія запропонувала внести поправки до Регламенту № 1082/2006 стосовно Європейської Групи з Територіального Співробітництва щодо роз'яснення, спрощення та вдосконалення розробки і здійснення таких угруповань.³ Філософія, що лежить в основі запропонованих змін, може бути виражена в трьох ключових словах: нерозривність, ясність і гнучкість. Нерозривність у тому сенсі, що основний характер ЄГТС не буде змінено, і ніяким існуючим ЄГТС не потрібно змінювати свої статuti або методи роботи. Ясність, тому що про-

¹ Перший протокол, прийнятий 9 листопада 1995 р., пов'язаний з правовими наслідками актів, прийнятих у рамках транскордонного співробітництва, та правовим статусом органів, що здійснюють прикордонне співробітництво. Протокол набув чинності для Словацької Республіки 2 травня 2000 р.

² Другий протокол, підписаний 5 травня 1998 р., створює правову основу для співпраці несуміжних територіальних одиниць або органів. Він набув чинності з 1 лютого 2001 року. Обидва протоколи підтримують регіони, щоб мати більше компетенції з іноземних економічних і політичних питань, з тим, щоб сприяти як міжнародній активізації регіонів, так і позитивній дискримінації провінційних прикордонних територій.

³ Пропозиція про постанову Європейського парламенту та Ради вносить зміни до Регламенту (ЄС) № 1082/2006 Європейського парламенту і Ради від 5 липня 2006 року стосовно Європейської Групи з Територіального Співробітництва (ЄГТС) щодо роз'яснення, спрощення та вдосконалення створення і реалізації таких угруповань.COM(2011) 610 final/2.

понується модифікація регулювання для того, щоб врахувати Лісабонський договір, спростити і прояснити деякі аспекти, які, як було показано, привели до плутанини, і з метою забезпечення більшої наочності і зв'язку в формуванні і функціонуванні ЄГТС. А гнучкість за умови залучення ЄГТС до будь-якого аспекту територіальної співпраці (а не “перш за все” здійснення програм і проектів фінансованих Управлінням з Європейського Фонду Регіонального Розвитку), а також через надання правової основи для участі в якості членів органам влади та регіонам з третіх країн. Пропоновані зміни стосуються членства, змісту Конвенції та Статуту ЄГТС, їх мети, процесу затвердження національними органами влади застосовного права працевлаштування та придбання, підходів до ЄГТС, члени якої несуть різну відповідальність за свої дії, і більш прозорі процедури спілкування. Стосовно членства, пропоновані зміни спрямовані на дозвіл для регіонів і державних органів країн, які не є членами ЄС, ставати членами ЄГТС за умови, що інші члени співтовариства належать до одної або кількох держав-членів.

Також уточнено прийнятність членства осіб у рамках приватного права. Повторно визначені і підкреслені відмінності в процедурі затвердження Конвенції і Статуту ЄГТС. Вказано критерії затвердження або відхилення національних органів, та запропоновано обмеження часу для експертизи (це єдина та найчастіша скарга від існуючих і планованих ЄГТС). Пропозиція Комісії включає рішення відповідно до зведення Союзу щодо податків і режимів соціального забезпечення для співробітників ЄГТС, які можуть бути застосовані в будь-якій з держав-членів, території яких включають ЄГТС. Аналогічний підхід пропонується для правил придбання. Відповідальність місцевих або регіональних органів також пропонується регулювати. Нарешті, держави-члени будуть зобов'язані інформувати Комісію про будь-які положення регулювання, прийняті для реалізації ЄГТС з поправками, і кожна новостворена ЄГТС повинна інформувати Комісію про свою мету і членство для публікації цієї інформації в Офіційному журналі Європейського Союзу.

Європейська Група Територіального Співробітництва є інструментом, який дозволяє державним структурам ряду держав-членів (а також держав – нечленів ЄС, запропонованих Комісією, для того, щоб з'ясувати можливість їх участі у ЄГТС) зібратися разом і створити структуру зі статусом юридичної особи згідно з законодавством ЄС. Це є важливим інструментом “транскордонного співробітництва” – частиною поточної Політики Згуртування ЄС. З 2006 року були створені 26 ЄГТС. Якщо нова пропозиція Комісії буде прийнята законодавцями ЄС – Європейським парламентом і Радою, членство в ЄГТС регіонів і органів країн – нечленів ЄС безсумнівно стане можливим. Обговорення за пропозицією Комісії створити нові рамки інструмента ЄГТС Європейським парламентом і Радою на сьогодні здійснюється в рамках переговорів стосовно нового програмного періоду 2014-2020 рр. Комітет регіонів (далі – Комітет) ¹ опублікував свій погляд на це питання в лютому 2012 року. Комітет регіонів, який також відповідає за ведення реєстру ЄГТС і працює з платформи ЄГТС, схвалює пропозицію Комісії. Проте, Комітет закликає до більшої ясності щодо критеріїв затвердження ЄГТС. Він також захищає прискорення включення зобов'язань, що стосуються операцій, які служать загальним економічним інтересам. Крім того, Комітет вказує на те, що ідея переліку національних, регіональних і місцевих законів, які застосовуватимуться до ЄГТС, у фіксованій конвенції є контрпродуктивною.

Комітет також вимагає застосування нових положень до існуючих ЄГТС, і не тільки тих, які створені після реалізації переглянутого регулювання. Він закликав до швидкого прийняття тексту, не чекаючи завершення дискусії щодо законодавчого пакету, тому, що воно не має реальних наслідків для бюджету ЄС або багаторічних фінансових рамок. За даними комітету швидке

¹ Для отримання детальної інформації щодо майбутнього Європейської Групи з Територіального Співробітництва, див., наприклад: <http://libraryeuroparl.wordpress.com/2012/06/06/future-of-the-european-grouping-of-territorial-cooperation/>

прийняття тексту сприятиме створенню ЄГТС, які чекають нового законодавства.¹

Транскордонне співробітництво між сусідніми регіонами Словаччини, України, Угорщини та Румунії, якщо воно здійснюється за допомоги інструменту Європейської Групи з Територіальної Співпраці, може сприяти підвищенню її ефективності. Створення спільних угруповань зі статусом юридичної особи і здатних діяти в інтересах своїх членів – регіональних і місцевих властей, з яких вони складаються, можуть бути в змозі більш ефективно вирішувати транскордонні проблеми спільнот, що живуть на території сусідніх регіонів Словаччини, України, Угорщини та Румунії. Конвенція Європейської Групи з Територіального Співробітництва між Словаччиною, Україною, Угорщиною та Румунією може створити власні органи співробітництва із законодавчими, виконавчими та контрольними повноваженнями. Законодавчий орган підрозділу надрегіонального співробітництва повинен представляти волю громадян сусідніх регіонів, шукати транскордонні вирішення транскордонних проблем з метою поліпшення умов життя в регіонах і співробітництва з метою зменшення відмінностей між рівнями їх розвитку. ЄГТС між Словаччиною, Україною, Угорщиною та Румунією може набувати і відчужувати рухоме і нерухоме майно і наймати персонал, може бути стороною в судовому розгляді.

Це могло б сприяти усуненню перешкод і ліквідації розділяючих факторів. Це може знизити важливість кордонів між Словаччиною, Угорщиною та Румунією як членів ЄС, з одного боку, та Україною, з іншого боку, до просто "адміністративних" кордонів. Звичайно, причини, з яких був створений східний кордон ЄС з високим рівнем захисту (наприклад, боротьба з організованою злочинністю) повинні підтримуватись. Реалізація транскордонного співробітництва між сусідніми регіонами Словаччини, України, Угорщини та Румунії за допомоги інструменту ЄГТС буде повною

¹ Для отримання детальної інформації щодо майбутнього Європейської Групи з Територіального Співробітництва, див., наприклад: <http://libraryeuoparl.wordpress.com/2012/06/06/future-of-the-european-grouping-of-territorial-cooperation/>

мірою відповідати одному з основних принципів, що регулюють функціонування ЄС – принципу субсидіарності,¹ який потребує доносити процес прийняття рішень якомога ближче до громадян.

Європейська Група з Територіальної Співпраці є юридичним інструментом, який в більш відповідний спосіб може служити досягненню цілей транскордонного співробітництва між сусідніми регіонами Словаччини, України, Угорщини та Румунії як, наприклад, поліпшення транспортних зв'язків, екології, освіти, транскордонного ринку праці (адекватне знання транскордонних можливостей ринку, експортні можливості), програм досліджень і розробок, або туризму.

Список використаних джерел

1. **BENKO, R.: *Perspectives on the development of transborder cooperation among the neighbouring regions of Hungary, Slovakia, Romania and Ukraine within the cross-border regional policies of the European Union. In: Geopolitics of Ukraine: History and Modern Times. Special issue on Collection of scientific papers presented during the conference „Ways to improve efficiency for transborder cooperation on the new eastern border of EU held on the 18th – 19th of September 2012 in Stara Lesna. ISSN 2078-1431, No. 9 (2012), s. 250-273.***
2. **CARBONNIER, J. *Sociologie juridique. 2ieme edition. Paris: Presses Universitaires de France. 1978, p. 13.***
3. **HOOGHE, L. – MARKS, G. *Multi-level governance and European integration. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers, 2001.***
4. **HOOGHE, LIESBET (ed.) *Cohesion Policy and European Integration: Building Multi-level Governance. Oxford: Oxford University Press, 1996.***

¹ Відповідно до пункту 3 статті 5 Договору про Європейський Союз, Союз повинен діяти тільки тоді й у тій мірі, коли цілі передбачуваної дії не можуть бути досягнуті в достатній мірі державами-членами, або на центральному рівні чи на регіональному та місцевому рівнях, але можуть, скоріше, з причини масштабів і результатів передбачуваної дії бути краще досягнуті на рівні Союзу.

5. **LEONARDI, R.** *Cohesion Policy in the European Union: The Rebuilding of Europe.* Houndsmills, Hampshire: Palgrave, 2005.
6. **MARKS, G., - HOOGHE, L. – BLANK, K.** *European integration from the 1980s: state-centric v. multi-level governance.* In: *Journal of Common Market Studies*, Vol. 34, No. 3, 1996, pp.341–78.
7. **BACHE, I. – FLINDERS, M. (eds.)** *Multi-level Governance.* Oxford: Oxford University Press, 2004.
8. **PIATTONI, S.** *Multi-level Governance: a Historical and Conceptual Analysis.* In: *European Integration.* Vol. 31, No. 2, 2009, pp. 163–180.
9. *Consolidated version of the Treaty on European Union.* Published at: *Official Journal of the EU*, C 326, 26.10.2012, p. 13–46.
10. *Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union.* Published at: *Official Journal of the EU*, C 326, 26.10.2012, p. 47–390.
11. *Regulation (EC) No. 1082/2006 of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on a European grouping of territorial cooperation (EGTC).* OJ L 210, 31.7.2006, p. 19–24.
12. *Council Regulation (EC) No 1083/2006 of 11 July 2006 laying down general provisions on the European Regional Development Fund, the European Social Fund and the Cohesion Fund and repealing Regulation (EC) No 1260/1999.* OJ L 210, 31.7.2006, p. 25–78.
13. *Study of the Committee of Regions on European Grouping of Territorial Cooperation.* CdR 117/2007 (Study).
14. *European Framework Convention for Cross-border co-operation of territorial communities or authorities (ETS No106) signed in Madrid on the 21st of May, 1980.*

15. *Proposal for a Regulation of the European Parliament and the Council amending Regulation (EC) No 1082/2006 of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on a European grouping of territorial cooperation (EGTC) as regards the clarification, simplification and improvement of the establishment and implementation of such groupings. COM(2011) 610 final/2.*
16. *For the details on the future of the European Grouping of Territorial Cooperation: <http://libraryeuroparl.wordpress.com/2012/06/06/future-of-the-european-grouping-of-territorial-cooperation/>*

УДК: 327(477)

Ігор ТОДОРОВ,
доктор історичних наук,
професор кафедри країнознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Анна ТОДОРОВА,
студентка університету Отто фон Геріке
(м. Магдебург, Німеччина)

ВІЙНА НА УКРАЇНСЬКОМУ СХОДІ: ГЕОПОЛІТИЧНІ ВИТОКИ

У статті розглянуто підґрунтя та початок українсько-російського конфлікту на сході України в 2014 р. Визначені принципи цього протистояння, доведено провідну роль Росії як організатора та основного виконавця війни проти України. Вказано на недостатню роль Заходу в протистоянні російській агресії.

Ключові слова: *геополітичне підґрунтя, Схід України, Донеччина, російська агресія, українсько-російська війна, «Донецька народна республіка».*

Подальша ескалація конфлікту, а фактично війна на Сході України, зобов'язує дослідників з'ясувати витоки цієї ситуації, зокрема її геополітичне підґрунтя. Саме цій меті присвячена наша наукова розвідка. Досягнення цієї мети передбачає реалізацію таких завдань, як визначення умов для розв'язання конфлікту, доведення провідної ролі Росії як організатора та основного виконавця війни проти України. Реалізація цих завдань спиралася на медійні повідомлення та власні спостереження.

У грудні 2013 р. здавалося, що ідея розколу не є популярною, на відміну від 2004 року. Загалом переважала позиція очікування, бо незадоволення чинною владою було дуже глибоким, хоча й достатньо прихованим у публічному дискурсі. Тому превалювало відчуття очікування на тлі абсолютного спокою в Донецьку [1].

У містах Донеччини з кінця листопада 2013 р. відбувалися свої «євромайдани». Зокрема в Донецьку щодня увечері збиралося 50-60 учасників, а по неділях – до 300. Мітинги носили мирний характер, міліція ставилася доброзичливо, проте в цілому серед мешканців Донеччини переважало негативне ставлення до київського Майдану.

Громадська організація «Донецький інститут соціальних досліджень і політичного аналізу» (керівник В.Кіпень) у березні 2014 р. провела опитування громадської думки населення міста Донецька. Опитування відбулося за вибіркою, репрезентативною для всього дорослого постійного населення Донецька. Донецьк тоді демонстрував високий рівень інтересу до політичних подій, що відбуваються в країні і в місті. Три чверті опитаних (77%) визначили свій інтерес до цих подій як стабільний і високий. Основним джерелом інформації щодо політичних подій для 44% опитаних був інтернет, для 40% донеччан – телебачення. Думка безпосереднього оточення була визначальною для 10% опитаних, а преси – тільки для 5%. Українським медіа у висвітленні подій схильні довіряти 34% донеччан, російським - 24%. Такий розподіл довіри до джерел повною мірою відображає нестійкий характер громадської думки, що формувався в умовах інформаційної війни.

Половина жителів Донецька висловилися за збереження унітарності України, що не передбачає переходу до федеративного устрою. При цьому 31% прихильників унітарного устрою вважали, що регіонам слід надати більш широкі економічні та податкові повноваження. Тих, хто бачив майбутнє Донецького регіону у складі України, але з повноваженнями, розширеними до статусу суб'єкта федерації, було 16%, сумарно прихильників єдності України – 66%. Прихильників входження Донецької області до складу РФ з тими, хто висловився за фактичне входження України до складу союзу, аналогічного СРСР, – 27%. Ще 5% бачили область як окреме державне утворення.

З мовною проблемою, часто обговорюваною в медіах (обмеження прав російськомовних жителів східних регіонів, у тому числі і Донбасу), стикалися на практиці тільки 21% опитаних до-

неччан, причому 6% з них – за межами області, під час поїздок в інші регіони України. Тоді як 77% ніколи серйозно не стикалися з цією проблемою.

Донеччани в масі своїй відчували себе незахищеними. Події, що сталися в березні в місті, залишили очевидний відбиток: 31% опитаних заявили, що життя в місті стало «неспокійним», ще 20% оцінили його як «небезпечне», а 34% вважали, що життя в цілому стало важчим і більш депресивним. У цій ситуації в донеччан практично не було на кого покластися: рівень довіри до силових структур дуже впав. Лідерами недовіри у донеччан є суди і прокуратура: їм довіряло не більше 10%. Трохи більше довіри у СБУ та міліції. Найбільшу довіру викликала армія, однак при цьому частка тих, хто їй не довіряє, в цілому не менша, ніж у СБУ.

Була відсутня єдність у сприйнятті проросійських мітингів і мітингів на підтримку єдності України. Хоча в цілому розподіл відповідей свідчить про більшу схильність громадської думки до підтримки учасників мітингів за єдину Україну, тим не менше не варто говорити про однозначне переважання прихильників тієї чи іншої точки зору.

Водночас теза про переважну орієнтацію донеччан на Росію не підтверджувалася розподілом відповідей на запитання про самоідентифікацію. Чіткі патріотичні почуття загалом були властиві більш ніж третині донеччан. Близькою до них є велика група (21%) містян, що ідентифікували себе як «російськомовні мешканці України». Сумарно це становило 58% донеччан. На Росію орієнтувалася третина опитаних [2].

Політична доля Донеччини на початку березня 2014 р. була невизначеною. З боку місцевої влади та правоохоронних органів не спостерігалось чітких, ефективних і продуманих дій, спрямованих на протистояння сепаратистським формуванням. Влада декларувала заклики до єдності України, але не робила жодних кроків у цьому напрямі.

У Донбасі завжди існували проросійські симпатії, передусім на емоційному рівні. Донедавна ці симпатії ніколи не переходили

у сферу політичного сепаратизму. Вони і отримували вихід в основному через голосування за Партію регіонів, яка на Донеччині вважалася проросійською, хоча програма «регіоналів», навпаки, базувалася на підтримці європейської інтеграції України. Також симпатія до «північного сусіда» завжди виражалася на Донеччині у вигляді підтримки відверто проросійської Комуністичної партії. Втім, обидві політичні сили діяли в українському правовому полі і не могли виступати проти територіальної цілісності держави. При цьому, як не дивно, партії нахшталт Російського блоку, які прямо виступали за тісний союз з Росією, ніколи не отримували на виборах великої кількості голосів.

Події на початку березня, коли на центральні вулиці Донецька стали виходити тисячі людей, які виступали за єдність з Росією, виглядали нелогічними і, здавалося, не мали під собою реального ґрунту. Раніше російські триколори інколи з'являлися на вулицях Донецька, але масовим це явище ніколи не було. І раптом все різко змінилося, з'явилася небачена досі масовість. Спочатку мітинги мали відчутний соціальний контекст, аж до гасел: все забрати в олігархів і роздати народові – на кшталт 1917 року. Цікаво, що спочатку на березневих мітингах у Донецьку не було вимог, що стосувалися повернення Януковича. Потім таке гасло з'явилося, але лунало недовго: з кінця березня до кінця квітня.

Прикметно, що люди, які захоплювали органи місцевої влади в містах Донеччини, на запитання, чого ж вони хочуть, повторювали одне і те ж: «Референдум, референдум!» Однак які питання на нього мають бути винесені, ніхто відповісти не міг.

Підривна робота, яка велася серед жителів регіону, була чітко спрямована на міфологізацію як російських реалій (високі зарплати і пенсії), так і традиційних для східної України «страхів» – бандерівців, фашистів... У лютому до них додалися ще й міфи про «Правий сектор», який нібито їде в Донбас, щоб помститися його жителям за діяння Януковича. Знову виплило мовне питання, хоча жителі Донецька в більшості усвідомлюють, що якщо якась мова тут і вимагає підтримки, так це українська. Російській мові тут ніколи нічого не загрозувало.

Видимий проросійський рух розпочався років сім тому. Тоді почала діяти така собі неофіційна організація «Донецька Республіка». Можна припустити, що з неї сформувалася сьогоднішня «ДНР», бо використовує таку саму символіку. Її активісти влаштували проросійські мітинги, на них приходили кілька десятків людей. Минулої осені вони спробували зірвати акцію на підтримку європейської інтеграції. Тоді проукраїнські мітингарі побили їх. Докорінно ситуація змінилася 1 березня, коли вперше захопили обласну адміністрацію. Народ назвав цю подію початком «Русской весны». Тоді зійшлося кілька тисяч осіб з російськими прапорами. Але то були не жителі Донбасу, людей привезли з Росії. Вони навіть на запитання про час називали його з 2-годинною різницею. Крім того, хтось спалив прапор футбольного клубу «Шахтар». Усі знають, що донеччани цього не зробили б. Незалежно від політичних поглядів у них до команди велика повага.

Багато питань викликала бездіяльність, а фактично зрадництво правоохоронних органів, які майже не чинили опору захопленням адміністративних будівель. З їхнього боку не було чітких, ефективних і продуманих дій. Значна частина вищих офіцерів обласного управління СБУ була завербована Росією. Ця структура в Донецькій області по суті працювала на іншу державу [3]. Були всі підстави стверджувати, що в Україні розпочалася ретельно спланована і заздалегідь підготовлена спецоперація, що базувалася на якісному врахуванні місцевих реалій. Цілком імовірно, що ці сценарії планувалося реалізувати після президентських виборів 2015 року в тому разі, якщо В.Янукович не набрав би потрібної кількості голосів. Проте лютневі події на Майдані прискорили спецоперацію.

Міста Донеччини фактично з квітня 2014 р. знаходилися в стані окупації. Державних прапорів навіть над незахопленими адміністративними будівлями не було. Всі виїзди з міст контролювалися блок-постами ДНР, на яких переважали російські триколори.

7 квітня радикально налаштовані сепаратисти, що діяли за московським сценарієм і координувалися російськими спецслужбами, проголосили в захопленому будинку Донецької обласної

державної адміністрації т.з. «Народну раду Донбасу», провели бутафорську «позачергову сесію», на якій прийняли незаконне і антиконституційне рішення про створення так званої «Донецької народної республіки» та її входження до складу Росії.

Донецька обласна рада просила мешканців Донеччини залишатися розсудливими і не піддаватися на провокації. Вона виступила за мирне і законне вирішення політичної кризи в Донбасі [4]. Донецька міська рада також зробила офіційну заяву про те, що не визнає так званої «Народної ради Донбасу», яка оголосила про створення «Донецької народної республіки» [5].

Діям проросійських сепаратистів було дано формальну оцінку з боку правоохоронних органів: вони кваліфікували їх як злочин проти основ національної безпеки України (за інформацією прокуратури Донецької області). Радикальні дії проросійських екстремістів засудила також наукова еліта Донбасу. В ефірі програми «Питання влади» на телеканалі «Донбас» було відзначено, що головною метою Росії, що підштовхує донецьких сепаратистів до радикалізму, є ліквідація української державності. Всі дії місцевих сепаратистів щодо оголошення незалежної «Донецької республіки», проведення референдуму та звернення до Російської Федерації про введення на територію Донецької області військ – нелегітимні і підпадають під відповідні статті Кримінального кодексу України.

В цілому, якщо не вважати триколори і купи сміття на площі перед Донецькою облдержадміністрацією, а також істеричні заклики проросійських активістів у соціальних мережах, Донецьк продовжував у квітні жити своїм звичайним життям: люди ходили на роботу і насолоджувалися весною [6].

Існували дві паралельні реальності. Наприкінці квітня ситуація кардинально змінилася. Ці реальності почали перетинатися. Багато чого зробила російська пропаганда. Із захопленої обласної телерадіокомпанії трансливалися російські канали. Вже тоді було зрозуміло, що президентські вибори в області не відбудуться. Хоча голова облдержадміністрації С.Тарута до останнього стверджував, що все нормально. На вулицях почали відкрито хо-

дити люди в камуфляжі, зі зброєю. Донеччани готові були сприймати будь-яку путінську брехню — стосовно «Правого сектора», бандерівців і Тягнибока, який нібито збирався депортувати всіх російськомовних громадян. 11 травня відбувся фейковий референдум про незалежність Донецької народної республіки, якому ніяк не змогли (або не захотіли) завадити конституційні органи державної влади та місцевого самоврядування. А деякі посадовці навіть таємно підтримували сепаратистів. Безсумнівно, що це був псевдореферендум. Адже з, правової точки зору в Україні зараз проведення місцевого референдуму взагалі неможливе через відсутність закону. Що ж до змісту питання, винесеного на «референдум», то воно суперечило Конституції України. Тобто, якщо навіть ставити всерйоз питання про відділення від України, то воно має вирішуватися винятково загальнонаціональним референдумом. Є один аспект – юридичний, за якого цей «референдум» не може за жодних умов вважатися легітимним. Як за змістом, так і за формою організації, за бюлетенями, позбавленими будь-якого захисту, за можливістю голосувати за себе і «за того хлопця або за багатьох хлопців». Тим не менш, досить багато людей прийшло на виборчі дільниці (десь до третини виборців). Певний інтерес можна пояснити низкою факторів. Це ностальгія за Радянським Союзом, за тією суспільною моделлю, яка там панувала. На цьому виховувалися покоління людей. І такі ідеї в Донеччині активно відтворювалися. Адже в «референдумі» взяли участь не лише літні люди, хоча саме вони склали основу електорату ДНР.

До кінця квітня у Путіна (а рішення у РФ приймає саме він) остаточної думки не було. Багато в чому його рішення (виходячи з глобальної політичної мети) носили і носять імпульсивний характер. Йшло коливання: або окупація і анексія за зразком Криму, або самопроголошена республіка, що де факто знаходиться під контролем Росії. Подальший розвиток подій засвідчив, що друга точка зору перемогла. Вирішувалася тактична мета збереження стабільної нестабільності в Україні. З проросійського боку зібралось безліч різношерстих сил, які можуть мати зв'язки з російською

розвідкою, люди, що представляють місцевий бізнес і кримінальні інтереси, й ідеологічно вмотивовані місцеві, що щиро вірять у свої ідеї. Ми отримали ситуацію, коли різні польові командири починають боротися проти всіх і за свої інтереси, а не заради якої-небудь мети [7].

Переконати більшість тих, хто зайняв проросійську позицію, вже неможливо. Ці люди перебувають у стані зміненої свідомості й агресивно захищають свою картину світу від будь-яких спроб втручання. «Картинка» ж створена російськими каналами, місцевою пресою і Партією регіонів, яка давно працювала над укоріненням стереотипів «без Росії ми помремо», «загниваюча Європа», «Донбас годує Україну» і подібних. Найчастіше агресивно налаштована частина населення оперує псевдофактами, які неможливо заперечити, оскільки вони недоказові. Професійні психіатри кваліфікують таку поведінку як масову психопатологію.

Від початку кризи на Сході України почалися розмови про те, мовляв, нехай котиться цей проблемний Донбас до всіх чортів у свою Росію. На кону стоїть не просто доля Донбасу, а державність України як така. Якщо зараз Путін «проковтне» Донбас, на цьому він не зупиниться. Правда, щоб підвести історичну базу під ці захоплення, доведеться повністю переписати підручники історії... Це до речі, обумовило появу міфу про «Новоросію».

Отже, ситуація на Донеччині неоднозначна. Такі настрої тут завжди існували, але вони були приховані завдяки досить жорсткій, цілеспрямованій політиці місцевої влади. Втім, щоб організувати сепаратистські виступи, необхідно було до цього ретельно готуватися. Тим більше, що політичного сепаратизму на всьому південному сході України, за винятком Криму, не спостерігалось до першого березня, до початку реалізації великої геополітичної гри В.Путіна під назвою «Русская весна».

На наш погляд, у нього є два основні мотиви. Глобальний мотив – сприйняття себе як своєрідного месії, який відновлює колишню імперію, в тому числі територіально. Без України це несерйозно. Можна відмовитися від Балтії. Можна навіть відмовитися

від Центральної Азії. Але без України імперії бути не може. Про це ще в середині 1990-х рр. писав З.Бжезинський.

Глобальне розуміння своєї місії полягає також у тому, щоб показати своєму противнику, Заходу, що Росія може з ним не рахуватися. Мета третього терміну В.Путіна – це реінтеграція імперії. На це накладаються особисті комплекси і образи Путіна.

Протягом пострадянського періоду Росія намагалася визначитися, чим їй слід бути: імперською силою, яку всі бояться, або країною, яка передусім турбується про добробут громадян. Президент В.Путін, здається, вирішив це питання на користь амбітної політики експансії. Процвітання – це добре, але до певного часу, адже воно народжує людей, які незалежно мислять і які можуть шляхом голосування скинути свого правителя. Масштабні плани на міжнародній арені здавалися безпечнішими, принаймні для російської влади. Але втекти від економічних проблем не вдається. Російська громадськість «купилася» на пропаганду про Крим як про безкоштовний подарунок, але це більше схоже на шопінг у магазині без цінників. Розчарування чекає на виході, адже магазини, які не показують ціни, зазвичай дуже дорогі [8].

Неприхована брехня – основний метод російської влади. В Донецьку фактично не було політичного сепаратизму, і події останніх місяців були б неможливі без російського втручання. Поведінка президента Путіна направлена на руйнування системи міжнародного права, на відродження імперської Росії як загрози для всього світу.

Консолідований західний світ (ЄС, НАТО, США, Японія, Австралія, Бразилія, Південна Корея та ін.) повинен усвідомити, що Україна потребує реального захисту, а також те, що, захищаючи Україну, ці країни захищають себе. Фактично Україна є ареною боротьби цивілізованого світу з сучасною Імперією Зла. Необхідні рішучі заходи. Традиційні санкції не спрацьовують. Росія у своїй імперській гарячці готова терпіти економічні витрати, бо розуміє лише мову сили.

Список використаних джерел

1. Грицак Я. Знову про можливий розкол України. Критика / Я. Грицак [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://krytyka.com/ua/articles/znovu-pro-mozhlyvyu-rozkol-ukrayi>.
2. Почти 66 % жителей Донецка хотят жить в единой Украине – соцопрос [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ostro.org/general/politics/news/442124/>.
3. Переживет ли Донбасс пресинг России // Панорама. – 2014. – 24 апреля.
4. Донецька обласна рада. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sovet.donbass.com/index.php?lang=ru&sec=01&iface>.
5. Официальный сайт городского головы и городского совета г. Донецка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lukyanchenko.donetsk.ua/>.
6. Веб-ресурс «Твоя правда» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tvoyppravda.com>.
7. Workers fear for the future in Ukraine's industrial east. Сайт газети «Гардіан» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.theguardian.com/world/2014/mar/26/ukraine-workers-fear-future-heavily-industrialised-east>.
8. New York Times [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nytimes.com/pages/world/>.

В статье рассмотрены истоки и начало украинско-российского конфликта на востоке Украины в 2014 г. Определены условия возникновения этого противостояния, доказана ведущая роль России как организатора и основного исполнителя войны против Украины. Указано на недостаточную роль Запада в противостоянии российской агрессии.

Ключевые слова: геополитические истоки, восток Украины, Донецкая область, российская агрессия, украинско-российская война, «Донецкая народная республика».

The article analyses the sources and the beginning of the Ukraine-Russia conflict in eastern Ukraine in 2014. It determines the conditions of resolving this conflict, proves the leading part of Russia as the organizer and main performer of the war against Ukraine. It indicates the insufficient role of the West in confronting Russian aggression.

Keywords: geopolitical sources, eastern Ukraine, Donetsk region, Russian aggression, Ukraine-Russia war, “Donetsk People’s Republic”.

*Ганна ЧЕПІЖАК,
студентка 6-го курсу
факультету міжнародної політики,
менеджменту та бізнесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

СУЧАСНИЙ СТАН ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ ВІЗОВОГО РЕЖИМУ УКРАЇНИ З ЄС

У статті окреслено етапи розвитку, проблеми та перспективи взаємовідносин між Україною та ЄС щодо лібералізації візового режиму в контексті досягнення стратегічних цілей євроінтеграційного поступу нашої держави. Аналізуються особливості візової політики ЄС та практичні дії України з мінімізації негативних проявів у цих питаннях. Основна увага приділена аналізу стану реалізації Національного плану з виконання Плану дій щодо лібералізації ЄС візового режиму для України, підписанню Угоди про асоціацію та впровадженню біометричних паспортів.

Ключові слова: *євроінтеграція, біометричний паспорт, Національне антикорупційне бюро, візовий режим, Національний план.*

Попри багаторазові заяви колишнього уряду про прагнення в якомога стислі часові рамки отримати безвізовий режим, в останні роки Україна продемонструвала найнижчі темпи впровадження положень Плану дій з візової лібералізації (ПДВЛ) – того самого документа, завдяки виконанню якого країни, які не є членами ЄС, отримують безвізовий режим. На сьогодні Україна вже четвертий рік перебуває у першій (законодавчій) фазі виконання цього документа.

Часто кажуть, що в законодавчій сфері Україні залишилось тільки внести зміни до законів з протидії дискримінації та боротьби з корупцією. Насправді, згідно з висновками Третього звіту Європейської Комісії з цього питання, оприлюдненого в листопаді 2013 року, таких завдань більше [6].

За три роки виконання ПДВЛ фактично було здійснено законодавчу реформу, внаслідок цього приведено нормативну базу у відповідність із міжнародними вимогами і стандартами ЄС. Загалом у рамках ПДВЛ ухвалено майже 40 законів України, понад 50 постанов і розпоряджень, потрібних для повноцінної імплементації ухвалених законів, розроблено десятки концептуальних рамкових та планувальних документів, укладено й ратифіковано відповідні міжнародні угоди та конвенції. Процес законодавчого забезпечення впродовж кількох років змінював свій темп від форсованого до уповільненого, втім, результатом стало істотне оновлення ключового законодавства, необхідного для досягнення прогресу у скасуванні віз з боку ЄС.

Водночас деякі новоухвалені закони містять недоліки й прогалини. З огляду на наміри уряду розпочати видачу біометричних паспортів уже з 1 січня 2015 року, постає запитання: що робити з ЄДДР, для запуску якого, за оцінками відповідальних центральних органів виконавчої влади, необхідно кілька років і сотні мільйонів гривень? Бракує активної позиції влади стосовно готовності вилучити положення закону, що приводять до надмірного зосередження персональних даних у руках однієї установи — розпорядника ЄДДР. Та окрім цього, задля функціонування біометричних паспортів потрібні величезні кошти для створення апаратури для їх зчитування, надійного зберігання і непоширення секретної інформації про громадян України та захист від несанкціонованого втручання і використання її в заборонених цілях. Звідси постає запитання, чи може Україна дозволити собі зараз такі витрати? І чи буде створено орган, що візьме на себе відповідальність за надійне збереження секретних даних про кожного громадянина України? З приводу цих запитань уряд поки що мовчить.

Варто відзначити, що у 2011 році було утворено Національний центр, відповідальний за виконання ПДВЛ, але з кінця 2012 року він не працює. Без поновлення роботи цього центру та залучення незалежних експертів до його складу про будь-які зрушення важко говорити.

Зокрема, 22 липня 2014 року Верховною Радою України було прийнято Закон України про внесення змін до Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» [4]. Внесені зміни підтверджують прагнення України до запровадження біометричних паспортів.

13 травня 2014 року ВРУ України прийняла зміни до Закону України «Про захист персональних даних». Ці кроки отримали схвальну оцінку експертів Європейської Комісії. Також були надані рекомендації законодавчо закріпити фактичну передачу омбудсмену необхідних повноважень з подальшим розширенням обсягів та сфери його впливу. Найближчим часом необхідно завершити інституційні процеси передачі функцій і повноважень Державної служби персональних даних омбудсмену.

Значною проблемою за блоком 1 в Україні залишається створення реально діючого антикорупційного органу. Корупція залишається стрижнем іміджу України. Немає консенсусу з приводу створення незалежного органу, уповноваженого проводити антикорупційні розслідування. Національний антикорупційний комітет, що існує з 2010 р., – фіктивний орган, оскільки його засідання вже давно не проводяться, і про якийсь його вплив на державну політику годі й казати. Без законодавчих рішень у цій сфері закрити «антикорупційну» частину ПДВЛ не вдасться. Тому існує нагальна необхідність в активізації діяльності Національного антикорупційного бюро, яке має стати спеціалізованим слідчим органом і займатися питаннями високопосадової корупції. Також слід удосконалити принципи роботи превентивного органу з питань антикорупційної політики – Національного антикорупційного комітету, який координуватиме політику в цій сфері. Що ж до протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму, то тут необхідно якісно імплементувати відповідні стратегії, ухвалені відповідно до Конвенцій ООН та Ради Європи.

13 травня 2014 року було внесено зміни до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України

щодо запобігання та протидії дискримінації» [5], але в ньому не містилось згадки про поданий Кабміном законопроект 2342 про недопустимість дискримінації громадян під час прийому на роботу та отримання професійної освіти за ознакою сексуальної орієнтації. Офіційний Брюссель схвально відгукнувся про досягнутий Україною прогрес, але водночас вказав, що для остаточного завершення законодавчих змін залишається недопущення дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації у трудових відносинах. Аналогічний закон непросто проходить кілька років тому в Сербії, а зовсім недавно – у Молдові. В суспільствах із посттоталітарними травмами неважко переключити увагу з реальних проблем на «інших» громадян, у цьому разі – на представників сексуальних меншин та загрозу «гомо диктатури», на правозахисників, котрі захищають права меншин. Підбурює ситуацію і церква, особливо сильний вплив Московського патріархату. Насправді, зазначений закон не має ані найменшого стосунку до дозволу на «одностатеві шлюби» чи «гей-паради». Закон з протидії дискримінації передбачає лише право на навчання та працю для всіх людей без винятку. Тому в основу законодавчої новели покладено Директиву ЄС 2000/78, яка встановлює загальні рамки недопущення дискримінації у сфері працевлаштування та профнавчання. Але, на превеликий жаль, з цього законопроекту роздули незрозумілий скандал, що і спровокував викривлене бачення цього закону громадянами України, і породив небажання ВРУ прийняти його. Варто зауважити, що без прийняття і впровадження в дію антидискримінаційного закону ЄС не надасть безвізового режиму.

Значним кроком, здійсненим Україною на шляху до євроінтеграції, стало підписання Угоди про асоціацію.

Угода про асоціацію є новаторським документом і першою угодою, що ґрунтується на політичній асоціації між ЄС та будь-якою з країн-учасниць Східного партнерства. Також ця Угода є безпрецедентною з точки зору свого обсягу (низки сфер, які вона охоплює) і глибини (детальності зобов'язань і часових рамок їх виконання).

Україна підписувала угоду в три етапи:

- 1) 21 березня 2014 р. - політичну частину;
- 2) 27 червня 2014 р. – економічну частину;
- 3) 16 вересня 2014 р. угода була ратифікована Верховною Радою та Європейським парламентом.

Основні частини Угоди присвячені ключовим реформам, економічному відновленню та зростанню, а також урядуванню та секторальній співпраці у сферах енергетики, транспорту, охорони довкілля, промисловості, соціального розвитку і соціального захисту, рівності прав, захисту споживачів, освіти, молоді та культури.

Також Угода приділяє особливу увагу цінностям і принципам: демократії та верховенству права, повазі до прав людини та засадничих свобод, належному урядуванню, ринковій економіці та збалансованому розвитку.

Документ передбачає зміцнення співпраці у зовнішній та безпековій політиках, а також в енергетичній сфері.

Він також містить у собі положення про глибоку та всеохопну зону вільної торгівлі. Вони йдуть набагато далі, ніж положення класичних угод про вільну торгівлю, адже передбачають як взаємне відкриття ринків, так і стимуляцію конкурентоздатності та інші кроки, потрібні для досягнення відповідності стандартам Євросоюзу і торгівлі на ринках ЄС.

Окрім того, в Угоді відображені питання правосуддя, свободи і безпеки, а також положення про мобільність.

Стаття 4 Угоди про асоціацію – у котрій йдеться про встановлення Поглибленої та Всеосяжної Зони Вільної Торгівлі (ПВЗВТ) – має вступити у силу 31 грудня 2015 року. Для підтримки українських експортерів ЄС продовжить час дії автономних торговельних преференцій до того ж самого дня.

Висновки. Український народ заслужив, щоб йому відкрили двері до Європейського Союзу, однак уряду не варто покладатися лише на «моральний борг ЄС». Не варто очікувати перегляду з боку ЄС критеріїв, передбачених ПДВЛ, зважаючи на вплив Майдану та воєнних операцій на території України. Захоплення

в Європі революційними змінами може слугувати підставою для значно кращого сприйняття громадян України, втім, цього замало, аби очікувати на вирішення питання скасування віз лише політичним рішенням. Тому попереду багато роботи, яку потрібно виконати, щоб Україна одержала зрештою такий бажаний і довгоочікуваний безвізовий статус.

Список використаних джерел

- 1. Візова лібералізація: як зійти з мертвої точки? / Ірина Сушко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/LAW/vizova-liberalizaciya-yak-ziyti-z-mertvoyi-tochki-.html>*
- 2. Візова лібералізація: не фініш, але півшляху / Ірина Сушко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/internal/vizova-liberalizaciya-ne-finish-ale-pivshlyahu-.html>*
- 3. І де безвізовий режим? / Олександр Сушко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/international/i-de-bezvizoviy-rezhim-.html>*
- 4. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1601-18/para2#n2>*
- 5. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії дискримінації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1263-18/para11#n11>*
- 6. Документ спільної робочої групи «Реалізація Європейської політики сусідства у 2010 році. Звіт про хід реалізації проекту в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_a44*

The article outlines the stages of development results, problems and prospects of relationships between Ukraine and the EU on visa liberalization in the context of achieving the strategic items for European integration. The basic stage of legal regulation of the problem, especially EU visa's policy and practical actions of Ukraine is to minimize the negative effects of these issues. The main attention is paid to analyze the implementation of the National Plan of Action Plan for liberalization of visa regime for Ukraine, signing of the Association Agreement and in the nearest future the introduction of biometric passports.

Владислав ПЕРЕСОЛЯК,
кандидат наук з державного управління, доцент.,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Роман ПЕРЕСОЛЯК,
викладач
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ВПЛИВ ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ НА СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

Розглянуто проблеми та взаємозв'язки щодо впливу зеленого (сізьського) туризму на соціальний розвиток сізьських населених пунктів. Запропоновано деякі аспекти розвитку зеленого туризму на прикладі Закарпатської області. Ці пропозиції дозволять сформуванати правові, економічні та екологічні чинники для соціального розвитку населених пунктів, підвищити роль органів місцевого самоврядування та підприємців, які займаються зеленим туризмом, у розвитку економіки на місцевому рівні.

Ключові слова: *зелений туризм, соціальний розвиток, сізьські населенні пункти, особисті селянські господарства.*

Постановка проблеми. Під час теперішньої економічної кризи заняттям зеленим туризмом є одним із найдоступніших соціально-економічних чинників, який безпосередньо впливає на розвиток сізьських населених пунктів. Ефективна діяльність особистих селянських господарств, які можуть займатись зеленим туризмом, дасть можливість надходження додаткових фінансових ресурсів, створення додаткових робочих місць на селі та заняття цією роботою цілорічно. На прикладі Закарпатської області, що представляє значний інтерес для туристів, вивчення деяких аспектів особистих селянських господарств (агросадіб) є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика впливу зеленого (сільського) туризму на соціальний розвиток сільських населених пунктів була предметом наукових досліджень, про що свідчать праці Ю.В. Зінька [8], Т.Ю. Лужанської [7], С.С. Махлинець [7], М.Й. Рутинського [8], Л.І. Тебляшівської [7], І.М. Школи [9] та інших.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз та систематизація чинників щодо впливу зеленого (сільського) туризму і особистих селянських господарств на соціальний розвиток сільських населених пунктів.

Викладання основного матеріалу. Під соціальним розвитком села слід розуміти сукупність суспільних відносин, що виникають у процесі реалізації суб'єктами аграрного господарювання соціально-економічних та інших прав, що гарантують реалізацію селянами конституційних прав на формування повноцінного життєвого середовища у сільській місцевості.

Одним із важливих напрямів соціального розвитку сільських населених пунктів є заняття зеленим туризмом місцевого сільського населення. Базовим суб'єктом в організації відпочинку на селі повинен виступати власник особистого селянського господарства, а об'єктом – земельні ділянки для ведення особистого селянського господарства та будівлі і споруди, які знаходяться на них. Родина, яка проживає в селі, здійснює основну свою діяльність, пов'язану з веденням особистого селянського господарства, та побічну, – з використанням майна цього господарства для надання послуг у сфері зеленого туризму, а саме: забезпечення відпочиваючих житлом, харчуванням, ознайомленням з місцевою культурою та традиціями [2].

Існують три основні різновиди сільського зеленого туризму.

Агротуризм – має як пізнавальний, так і відпочинковий характер, що пов'язаний з використанням особистих селянських господарств населення або земель сільськогосподарських підприємств, які тимчасово не використовуються в аграрній сфері. Цей вид може не мати обмежень у навантаженості на територію і регламентуванні видів розважального відпочинку.

Відпочинковий туризм (відпочинок у селі). Базою його розвитку є капітальний житловий фонд у садибах господарів та наявні природні, рекреаційні, історико-архітектурні, культурно-побутові й інші надбання тієї чи іншої місцевості.

Екотуризм – науково-пізнавальний вид сільського зеленого туризму, характерний для сільських місцевостей і сіл, розташованих у межах територій національних парків, заповідних зон, природних парків тощо, де передбачено відповідні обмеження щодо навантажень на територію та регламентовано види розважального відпочинку [3].

У країнах Європейського Союзу близько 35 відсотків жителів надають перевагу саме зеленому туризму. Там кількість агросадиб сягає десятків тисяч. Європейські туроператори не припиняють повторювати: туристу доволі сильно приїлись морські пляжі, рибні ресторани і шум. Доволі сильно набридли йому й фешенебельні лижні курорти. Зате змінити пильний мегаполіс на майже незайману природу, „поспілкуватися” з сільською живністю, проїнятися колоритом іноземної глибинки і спробувати свої сили в народних ремеслах – якраз те, що треба. За це в Європі готові платити, і так званий сільський, або зелений туризм вважається сьогодні одним із найбільш „рейтингових”. Тому країни, які можуть похизуватися красивими й екологічно чистими селами, не втратили можливості поповнити бюджет і створити нові робочі місця. Наприклад, у Польщі сільських мешканців простимулювали до виходу на „туристичну арену”. Влада вирішила, що на них не поширюватиметься закон, який регулює підприємницьку діяльність. Простіше кажучи, селяни звільняються від ПДВ. В Угорщині господарів турсадіб повністю звільнено від податків, що дозволило країні буквально за кілька років голосно заявити про себе на ринку сільського туризму [4.5].

Певні проблеми для розвитку зеленого туризму існують на законодавчому рівні. Законодавча база України про цей вид туристичної діяльності складається, в основному, з Конституції України, Закону України „Про туризм”, Закону України „Про особисте селянське господарство” [6].

Закарпаття має чудові можливості для розвитку сільського туризму – в усіх її районах області є пам'ятки історії та культури європейського рівня, унікальні природні заповідники, заказники, мінеральні джерела та інше. До того ж близько двох третин сільського населення в нас безробітні або частково зайняті. За даними статистики, близько сорока тисяч особистих селянських господарств могли б запропонувати туристам свої помешкання.

Зважаючи на поглиблення економічної кризи в Україні, військових подій на Сході, анексію Російською Федерацією Автономної Республіки Крим – розвиток зеленого туризму в Закарпатській області слід розглядати як один із базових засобів додаткових фінансових доходів сільського населення як економічного чинника соціального розвитку сільських населених пунктів, розбудови інженерної інфраструктури та створення нових робочих місць на селі.

Сільське населення здатне отримувати реальні доходи у сфері сільського туризму від таких видів діяльності, як:

- облаштування туристичних маршрутів;
- облаштування й експлуатація стоянок для туристів;
- робота гідом чи екскурсоводом;
- егерська діяльність (полювання, рибальство);
- прокат туристичного спорядження;
- послуги приймання туристів;
- кулінарні послуги;
- підготовка культурних програм;
- народні промисли;
- виробництво та реалізація туристам екологічно чистих продуктів;
- реалізація туристам ягід та грибів.

Відповідно до ст.1 Закону України «Про особисте селянське господарство» особисте селянське господарство – це господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки

і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму.

Члени особистого селянського господарства здійснюють діяльність на свій розсуд і ризик у межах встановленого правового господарського порядку, дотримуючись вимог цього Закону, законів України, інших нормативно-правових актів. Діяльність, пов'язана з веденням особистого селянського господарства, не відноситься до підприємницької діяльності [1].

За підсумками головного управління статистики у Закарпатській області станом **1 січня 2014 року**, яким надані земельні ділянки для ведення особистого селянського господарства, склала 39.8 тис. одиниць загальною площею 79,6 тис. га сільськогосподарських земель. Потенційно в Закарпатській області можна створити близько 40 тисяч агросадиб в 579 сільських населених пунктах. Потрібно розуміти, що не всі особисті селянські господарства займатимуться зеленим туризмом, але створення одної агросадиби в селі дає можливість створити від 3 до 5 додаткових робочих місць.

Започаткування власної справи вимагає значних витрат, окрім пошуків потенційних клієнтів господарям агросадиб необхідно вирішити проблеми з ремонтом будинку, інженерною інфраструктурою, облаштуванням окремих номерів – створення необхідних мінімальних умов для приймання туристів.

Ці аспекти є підставою для визнання зеленого туризму соціально цінною та корисною сферою відносин, яка не потребує значних фінансових витрат.

У той же час безпосередні учасники ринку сільського відпочинку переконані: без допомоги держави та органів місцевого самоврядування справу з мертвої точки не зрушити. Окрім прийняття необхідних законів у першу чергу потрібні значні капіталовкладення в ремонт існуючих автомобільних шляхів та будівництво локальних біоочистних каналізаційних споруд.

Висновки. Хоча зелений туризм на Закарпатті і набирає обертів, його поки що важко назвати масовим, здатним серйоз-

но впливати на соціальний розвиток. Для ефективного розвитку особистих селянських господарств, які будуть займатись зеленим туризмом, необхідно надавати преференції на рівні держави та органів самоврядування, як один із основних напрямів соціально-го розвитку сільських населених пунктів.

Органам територіального місцевого самоврядування (сільська рада) на базовому рівні необхідно активно пропагувати економічні вигоди зайняття зеленим туризмом серед власників особистих селянських господарств.

Попередні розрахунки свідчать, що створення одної агросадиби в селі дає можливість створити від 3 до 5 додаткових робочих місць, а зайнятість працездатного сільського населення є найбільш важливим механізмом подолання економічної кризи на селі.

Соціальний розвиток села на цьому етапі суспільних відносин тісно зв'язаний з економічним розвитком, у першу чергу, особистих селянських господарств у сфері зеленого туризму. На розвиток зеленого туризму так же впливає чесна конкуренція, ефективна рекламна політика, асортимент туристичних послуг і туристичних продуктів та адекватна цінова політика власників садиб.

Список використаних джерел

1. *[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/742-15>*
2. *Сільський зелений туризм – пріоритетна сфера розвитку туризму у період економічної кризи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uzhgorod.net.ua/news/34499>*
3. *Гальцова І. Зелений туризм: недоліки існуючого законодавства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2999>*
4. *Литвиненко Н. У село на відпочинок // Сільські вісті. – 2008. – 13 черв.*
5. *Омельченко О. Вас вітає готель “Мазанка”. Як реалізувати потенціал сільського туризму [Електрон-*

ний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/138588/>

6. Про сільський зелений туризм: Закон України. Проект від 12.04.2007 р. № 3467 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/zakon/pro_siltur.htm
7. Лужанська Т.Ю. Сільський туризм: історія, сьогодення та перспективи: навч. посіб. / Т.Ю. Лужанська, С.С.Махлинець, Л.І.Тобляшкіна. – К.: Кондор, 2008. – 385 с.
8. Тушинський М.Й. Сільський туризм: навч. посіб. / М.Й.Тушинський, Ю.В. Зінько. – К.: Знання, 2006. – 271 с.
9. Школа І.М. Розвиток туристичного бізнесу регіону: навч. посіб. / І.М. Школа. – Чернівці: Книги – XXI, 2007. – 292 с.

Рассмотрены проблемы и взаимосвязи относительно влияния зеленого(сельского) туризма на социальное развитие сельских населенных пунктов. Предложены некоторые аспекты развития зеленого туризма на примере Закарпатской области. Данные предложения позволят сформировать правовые, экономические и экологические факторы для социального развития населенных пунктов, повысят роль органов местного самоуправления и предпринимателей, которые занимаются зеленым туризмом, в развитии экономики на местном уровне.

Ключевые слова: *зеленый(сельский) туризм, социальное развитие, сельские населенные пункты, личные крестьянские хозяйства.*

Problems and intercommunications are considered in relation to influence of green(rural) tourism on social development of rural settlements. Some suggestions of development of green tourism offer on the example of the Zakarpattia area. These suggestions will allow to form legal, economic and ecological factors for social development of settlements, will promote a role organ of local self-government and businessmen that engage in green tourism, in forming of economy at local level.

Keywords: *are green tourism, social development, rural population points, the personal peasant economies.*

Олеся БЕНЧАК,
студентка факультету
міжнародної політики, менеджменту та бізнесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ПИТАННЯ АСИМІЛЯЦІЇ РУСИНІВ-УКРАЇНЦІВ СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ТА ПРОБЛЕМА ПОЛІТИЧНОГО РУСИНСТВА

У статті йдеться про причини швидкої асиміляції русинів-українців Словацької Республіки та про проблему політичного русинства.

Ключові слова: *русини, асиміляція, політичне русинство.*

In the article an author examined reasons of prompt assimilation of Rusyn-Ukrainians, citizens of Slovak Republic.

Keywords: *Rusins, assimilation.*

Вважається, що русини та українці в Словацькій Республіці мають однакове етнічне походження. Проте, згідно з даними перепису населення 1991 року. 17197 осіб (що переважно мешкають у Східній Словаччині – в регіоні Прешов) зазначили, що вони – етнічні русини, а 13281 особа – що вони українці. Згідно з переписом населення 2001 року в Словаччині зареєстровано близько 35 тис. русинів – українців, 10814 із них віднесли себе до української національності, а 24201 особа визнали себе русинами. Нинішнє становище у Словацькій Республіці лідери української меншини характеризують як найтяжче за останні 17 років. Словацький уряд, посиляючись на те, що кожен громадянин має право відносити себе до будь-якої національності, частину українського населення, котра зберегла давню самоназву «русини», визнав окремою національною меншиною. Таким чином, з 1991 року українців та русинів у Словаччині вважають представниками різних національностей.

У 1990 р. було створено Союз русинів-українців Словацької Республіки СРУСР та Русинську оброду (Rusinska Obroda–Русинське відродження).

Громадське об'єднання, що виражає етнокультурні потреби й координує діяльність української меншини – Союз русинів-українців Словацької Республіки – стоїть на позиції рівноправності обох назв національної належності: історичної – «русини» і сучасної – «українці», керується принципом, що етнонім «русини» є давнішою назвою етноніма «українці», отже, русини й українці є однією національністю.

Кілька сторіч русини належать до автохтонного населення регіону, що простягається вздовж південних та північних схилів північного хребта Карпат. Ця територія в наші дні належить чотирьом державам: Україні (Закарпатська область), Польщі (лемківський регіон на північному сході країни), Словаччині та Румунії (Мармароська область). Невелика частина русинів знаходиться й у північно-східній частині Угорщини, а від XVIII ст. – в області Воеводина в Сербії та Срему в Хорватії. Від кінця XIX ст. багато русинів живуть у діаспорах Сполучених Штатів Америки, в Канаді та інших країнах усіх континентів.

Більшість русинів Словаччини проживає в її північно-східній частині. Раніше це була північна частина Спішської, Шарішської та Земплінської жупи, а від 1946 р. – це області Бардейов, Гуменне, Медзілаборце, Сніна, Стара Любовня, Стропков, Свидник та Прешов. Сьогодні 87,4% русинів живе у Прешовському краї, найбільше – в області Медзілаборце (5121), Свидник (3529), Сніна (3487), Гуменне (2306) та Бардейов (2167) [6]. За М. Мушинкою, станом на 2000 рік на території Східної Словаччини компактно проживало близько 122000 людей русько-українського походження [1]. Можливо, дехто вважає цю цифру завищеною. Але, за даними статистики, на 2001 р. у Словацькій Республіці проживало 24201 русинів та 10814 українців, разом – 35015 чоловік. В анкетах перепису, крім питання про національність, було ще питання про материнську мову, тобто мову, якою говорять у сім'ї. Виявилося, що 28 885 людей, які записа-

лися словаками, говорять вдома русинською мовою та ще 1342 людей, записаних словаками, говорять українською мовою. Що ж це за словаки? Напевно, це українці та русини, які вже забули своє походження або не хочуть пам'ятати, а незабаром забудуть і мову. Якщо до тих, хто записався русинами (24201), додамо тих, хто записав материнською мовою русинську, але в графу «національність» поставив будь-яку національність, крім русинської та української (29029), а до них додамо ще тих, хто записався українцями (10814), та тих, хто зголосився до будь-якої національності, крім української та русинської, але записав материнською мовою українську (4366) [7], то одержимо 68410 людей явно українсько-русинського походження.

Останнім часом люди, незважаючи на своє походження, краще воліють пристати до етнічної більшості країни, вбачаючи у такому виборі кращі перспективи життя й розвитку для себе і своїх дітей. Перепис населення 1991 р. був справді демократичним: кожен громадянин мав змогу зголоситися до тієї чи іншої національності. Його результати були катастрофічні: 17197 русинів та 13280 українців, разом 30477 людей, що є лише четвертою частиною з усіх, хто справді має русько-українське походження і проживає на території Східної Словаччини. Тобто понад три чверті членів нашої національної групи добровільно зголосилися до словацької національності, незважаючи на своє походження та факт, що переважна більшість з них користується лемківською говіркою, яка є діалектом української мови [1].

Становище русинсько-української меншини невтішне, асиміляція набирає великих обертів. З 250 сіл, у яких живуть русини-українці і в яких хоча б при одному перепису населення з 1890 по 1980 р. понад 80% населення зголосилося до руської (української) національності, вже під час перепису населення 1991 р. лише у 21 населеному пункті більше 50% зголосилося до руської (русинської) або української національності. Це при тому, що в русько-українських селах Східної Словаччини (на відміну від українських сіл у сусідній Польщі) ніколи не було масового виселення місцевого населення і заміни його населенням іншої національ-

ності. Русини-українці у Словаччині добровільно зрікаються своєї первісної національності й добровільно пристають до словацької національності, тобто до національності майоратного населення. У багатьох селах молоді батьки зі своїми батьками та ровесниками говорять місцевим діалектом, а з власними дітьми – словацькою літературною мовою. У містах – це суцільне явище. Навіть молоді батьки, для яких українська чи русинська мова є справою професії (педагоги, журналісти, працівники культурно-освітніх установ та громадських організацій) із власними дітьми та онуками говорять словацькою. Словацька мова є офіційною мовою майже в усіх русько-українських селах: нею ведуться сільські збори, передачі в місцевих радіовузлах і т.ін. навіть у тих селах, де понад 50% населення вважають себе руської або української національності, не було випадку, щоб громада домогалась свого законного права – вживання рідної мови в офіційних стосунках [1]. Україна дуже швидко втрачає велику частину свого народу. І причин такого стану є кілька. Кожна цивілізована держава, у тому числі й Україна, повинна піклуватися про представників свого майоратного етносу, які живуть на територіях інших країн. Але від початку своєї незалежності Україна особливо не переймається проблемами діаспори, про що неодноразово йшлося на Міжнародному конгресі «Українська освіта в світовому просторі» (2006). Усі представники від українських діаспор говорили про відсутність державної підтримки – брак коштів, недостача шкіл, учителів, навчальних програм, підручників і т.ін. Але ж очевидно, що зберегти національну свідомість зарубіжних українців можна тільки за допомоги культурно-просвітницької роботи.

Протягом усієї історії України українська діаспора відіграла величезну роль у збереженні та розвитку її національної, духовної і матеріальної культури, сприяла піднесенню національної свідомості та налагодженню культурних зв'язків українців усього світу. Але потихеньку минають ті часи, коли діаспора допомагала вижити Україні. Нині настав момент, коли Україна має допомогти вижити діаспорі. Серед причин нечувано швидкої асиміляції Юрій Бача називає відверто асимілятивну політику Словацької держави, яка, хоч

і робить деякі кроки назустріч українсько-русинській національній меншині, все ж не підтримує її достатньо. Юрій Бача також говорить про вину української інтелігенції Словаччини, священників та національно несвідомих батьків, які своїми діями або бездіяльністю підтримують політику словакізації [2].

Величезної шкоди завдає розкол між самими українцями – штучний поділ на русинів та українців як на окремі національності. Спроба створити ще один етнос на Закарпатті лише загострює проблему асиміляції закордонних русинів. Постає питання, чи вигідно країнам, де проживають русини, підтримувати сепаратистський рух політичного русинства? Що буде наслідком відречення русинів від України? Невже хоч одна з держав віддасть бодай найменший шматочок своєї землі новій русинській державі? Наслідком буде легка й швидка асиміляція національної меншини, яка не має країни-заступниці, не знає, звідки чекати інформаційної та матеріальної підтримки, і може сподіватися тільки на свої сили [9]. Така меншина довго не проживе. В основі ідеології політичного русинізму – комплекс власної національної меншwartості, принизливе бажання бути при комусь, служити комусь. Політичний русинізм відгороджується від українського народу і української державності, своєю малістю він боїться розчинитися в українському морі, тому самоізолюється, воліє бути прислужником у меншій неруській державі, де може заявити про себе як про окремих маленький народ з претензією на своє самобутнє культурне життя. Політичний русинізм ще не доріс до таких понять, як націоналізм і державність, вегетує на рівні етнічної групи, вдає, що не визнає нічого, окрім русинів, які хочуть жити по-своєму, говорити й писати своєю окремою мовою. Насправді ж він веде дуже активну антиукраїнську політику, відверто заявляє, що не хоче мати нічого спільного з Україною. Політичний русинізм – це той же шлях до асиміляції, повної національної загибелі. Історія довела, що першим завданням сусідніх неруських держав, до яких входили русини у другій половині XIX – першій половині XX ст., була їхня асиміляція – мадяризація, чехізація. Прихильники політичного русинізму рекрутувались також із місцевої інтелігенції,

переважно духовенства, яке не бачило ніяких зрушень у світовій історії ХХ ст., закривало очі на зростання національної свідомості закарпатських русинів, на перетворення етнічної маси в народ з його бажанням мати свою державу і вільно задовольняти всі потреби свого національно-культурного життя.

Розглянемо конкретну ситуацію з русинами в Словаччині. Товариство інтелігенції русинів Словаччини провело ґрунтовне дослідження серед жителів Східної Словаччини, яке покликане було окреслити сучасну ситуацію русинської меншини, її погляди та переконання не лише щодо національної свідомості та самоідентифікації, а й стосовно всіх сфер життя суспільства та перспектив розвитку в регіоні. Одна з частин опитування стосувалася якраз самоідентифікації. Було задано запитання про те, до якої національності респонденти записалися під час переписів населення 1991 та 2001 років. Відповіді були такими: у 1991 р. русинами записалося 51,2% респондентів, словаками – 30,1%, українцями – 13%, не знають (чи не пам'ятають) 5,4% опитаних. У 2001 р. русинами вже записалося 69,6% опитаних, словаками – 24,1%, українцями – 6%, і до інших національностей віднесло себе 0,3% респондентів. Бачимо, що за десять років 7% опитаних з українців перетворилися на русинів чи словаків. Якщо вважати, що русини – це частина українського народу, то процес повернення до близьких коренів є природним. Але у згаданому вище дослідженні маємо відповідь і на те, що думають респонденти про своє походження. Цікаво, що 32,2% опитаних ніколи не задумувалися про своє походження, 28,6% вважають, що походять від східних слов'ян, 14,2% бачать своїх предків у білих хорватах, 9% вважають, що вони є власне українцями, 6% – що вони є словаками східного обряду, 4,8% – думають, що походять від змішання українців, словаків та поляків, 2,7% вважають себе західною частиною російського народу, 0,9% – нащадками етрусків або дали інші відповіді. Якщо розмежувати ці дані за віковими категоріями, то побачимо, що ніколи не задумувалися про своє походження більшість людей середнього віку (73,49%), так само відповіли 51,47% старших респондентів і 53,33% – наймолодших. Респонденти середньої генерації, очевид-

но, замолоду отримали дуже мало знань щодо свого походження, а нині вже не змогли поповнити ці знання. Навпаки, старша генерація ще зберегла в пам'яті деякі відомості про те, звідки походить, а молодші люди за останні десять років чули або читали досить багато інформації про русинів. Таку думку підтверджує і те, що графу «походження від білих хорватів» у людей 40 – 50-річного віку відмітило лише 9,6%, коли серед інших вікових категорій таку відповідь дало від 14 до 17% респондентів. Графу «українське походження русинів» найбільше відмічали респонденти, старші за 65 років (16%), а серед інших вікових категорій «так» відповіли приблизно 9% опитуваних [5]. Тобто засоби масової інформації найбільше впливають на свідомість молоді, яка може й не прислухатися до думки старшого покоління.

Отже, бачимо, що боротьбу за виживання українських діаспор, зокрема у Словаччині, треба починати з консолідації зусиль українських організацій та українських громад за кордоном. У кожній країні, де живуть українці, є люди-ентузіасти, які всіма силами стараються зберегти рідну культуру й мову, передати їх новим поколінням українців. Таких лідерів ми маємо підтримувати в першу чергу. Українські освітні організації плідніше працюватимуть, налагодивши зв'язок одна з одною, маючи можливість ділитися досвідом, навчальними матеріалами та натхненням. Найважливішими осередками збереження й розвитку національної культури є школи. А українські та русинські школи у Словацькій Республіці невпинно зникають, мову викладання міняють з української та русинської на словацьку. Не дивлячись на це, Словаччина намагається утримувати українські школи навіть там, де кількість учнів є нижчою встановленої норми (15 учнів). Це гарний приклад для України, яка повинна докласти всіх зусиль для повернення тисяч людей до рідного етносу.

Список використаних джерел

1. *Мушинка М. Русини-українці Словаччини 90-х років ХХ століття. – Десять років демократії (1989 – 2000). Здобутки і втрати. – Ужгород, 2002. – С. 31 – 44.*

2. *Бача Ю. Здобутки і втрати українців Чехословаччини протягом останніх десяти років. – Десять років демократії (1989 – 2000). Здобутки і втрати. – Ужгород, 2002. – С. 56 – 66.*
3. *Хланта І. Сучасний стан національного питання в Закарпатській Україні. – Десять років демократії (1989 – 2000). Здобутки і втрати. – Ужгород, 2002. – С. 44 – 56.*
4. *Мишанич О. Закарпатський політичний сепаратизм: міфи і дійсність. – Десять років демократії (1989 – 2000). Здобутки і втрати. – Ужгород, 2002. – С. 12 – 24.*
5. *Lipinsky J. Sabareflexia postavienia a vyvoja Rusinov na Slovensku. – Robert Vicovydavatelstvo, 2002. – 128 s.*
6. *Scitanie obyvateľov, 2001. – S. 19, 21.*
7. *<http://www-8.mensiny.vlada.gov.sk/data/files/365.rtf>, <http://www-8.mensiny.vlada.gov.sk/data/files/452.doc>, <http://www-8.mensiny.vlada.gov.sk/data/files/453.doc>, <http://www-8.mensiny.vlada.gov.sk/data/files/447.doc>.*
8. *[mensiny.vlada.gov.sk/data/files/453.doc](http://www-8.mensiny.vlada.gov.sk/data/files/453.doc), <http://www-8.mensiny.vlada.gov.sk/data/files/447.doc>.*
9. *Данилюк-Кульчицька Оксана. Питання збереження національної ідентичності русинів-українців Східної Словаччини.*

Наукове видання

ГЕОПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Збірник наукових праць

Вип. 2 (13)

СИСТЕМА СОЦІОЛОГІЧНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТРАНСКОРДОННОГО
СПІВРОБІТНИЦТВА

Матеріали міжнародної науково-практичної конференції
(м. Ніредьгаза, Угорщина, 24-25 вересня 2014 року)

Відповідальний редактор: С.І. Устич

Заступник відповідального редактора: І.В. Артёмов

Упорядкування: Д.Д. Мірошніков

Г 36

Геополітика України: історія і сучасність: збірник наукових праць. Вип. 2 (13) / Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Система соціологічного забезпечення транскордонного співробітництва», м. Ніредьгаза, Угорщина, 24–25 вересня 2014 р. – Ужгород: УжНУ, 2014. – 320 с.

У збірнику вміщено наукові статті і повідомлення, підготовлені за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції «Система соціологічного забезпечення транскордонного співробітництва», проведеної в рамках реалізації проекту «Кордони очима людей» Програми прикордонного співробітництва ЄСП Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна 2007 – 2013 у м. Ніредьгаза, Угорщина, 24-25 вересня 2014 року.

Видання здійснено за фінансової підтримки Європейського Союзу.

УДК 327 (477)
ББК 66.011.3 (10 Укр)